

ANADOLU ECONOMICS
Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi
Anadolu University Journal of Faculty of Economics

Anadolu Economics

Volume: III, Issue: II

e-ISSN: 2687-4563

A Peer-Reviewed Scientific Journal Published Twice A Year

The ethical, scientific and legal responsibility of the articles published in the journal belongs to the author.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aujfe>

Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Kampusu İktisat Fakültesi
26470 Tepebasi / Eskisehir, Turkey
+90 222 335 05 80
iktisatdergi@anadolu.edu.tr
November, 2021

Anadolu Economics

e-ISSN: 2687-4563

Editor

Selami Sezgin, *Anadolu University, Turkey*

Managing Editors

İbrahim Tuğrul Çınar, *Anadolu University, Turkey*

Hakan Gökhan Gündoğdu, *Anadolu University, Turkey*

Language Editor

Volkan Şeyşane, *Anadolu University, Turkey*

Editorial Board

Canatay Hacıköylü, *Anadolu University, Eskisehir, Turkey*

Evrin Tan, *KU Leuven University, Leuven, Belgium*

Fuat Erdal, *Anadolu University, Eskisehir, Turkey*

John Agnew, *University of California, Los Angeles, USA*

Jon Van Til, *Rutgers University, Camden, New Jersey, USA*

Julide Yıldırım Öcal, *TED University, Ankara, Turkey*

Nilgün Çağlarırnak Uslu, *Anadolu University, Eskisehir, Turkey*

Ömer Faruk Gençkaya, *Marmara University, İstanbul, Turkey*

Peter Nijkamp, *Vrije University, Amsterdam, Netherlands*

Razia Abdieva, *Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan*

Rukiye Şamcı Karadeniz, *Siirt University, Siirt, Turkey*

Sanjay Banerji, *University of Nottingham, Nottingham, United Kingdom*

Seyfi Yıldız, *Kırıkkale University, Kırıkkale, Turkey*

Vakhtang Charaia, *Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia*

Contents

Review Articles

- Sustainability Reports Frames & GRI-Specific Standard Disclosures Series: Evaluation of The Turkish Airlines 2018-2019 Sustainability Reports***
Sürdürülebilirlik Raporları Çerçeveleri ve GRI Özel Standart Bildirimler Serisi: Türk Hava Yolları 2018-2019 Sürdürülebilirlik Raporlarının Değerlendirilmesi **100-118**
Selami Güney, Sevil Dinler

Research Articles

- Impact of Climate Change Shock on Rice Productivity of Smallholder Farmers in Nigeria's North Central Region***
Sanusi Mohammed Sadiq, Paul Invinder Singh, Muhammad Makarfi Ahmad **119-133**
- The Evolution of The World Bank and IMF Policies: An Evaluation on Turkey***
Dünya Bankası ve IMF Politikalarının Evrimi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme **134-150**
Yusuf Ünsal
- The Rise and Break of Economics from Philosophy: From Xenephone to Neuroeconomics***
İktisadın Felsefeden Doğuşu ve Kopuşu: Ksenefon'dan Nöroekonomiye **151-175**
Funda Râna Adaçay

Abstracting & Indexing

Anadolu Economics is indexed in

- Google Scholar,
- Rootindexing,
- J-Gate,
- Asos Indeks.
- Advanced Science Index,
- International Institute of Organized Research (I2OR),
- Journal Factor,
- CiteFactor.

Sustainability Reports Frames & GRI-Specific Standard Disclosures Series: Evaluation of The Turkish Airlines 2018-2019 Sustainability Reports

Selami GÜNEY

sguney@erzincan.edu.tr

Erzincan Binali Yıldırım University
Faculty of Economics and Administrative Sciences
orcid.org/ 0000-0001-6361-1907

Sevil DİNLER

sdinler@agri.edu.tr

AICU Civil Aviation Vocational School
orcid.org/ 0000-0002-4900-143X

e-ISSN 2687-4563
2021, Vol. 3(2) pp. 1-11
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ajife>

Review Article

Received: 13.04.2021

Revised: 08.07.2021

Accepted: 25.08.2021

To cite this document:

Güney, S. & Dinler, S. (2021). Sustainability Reports Frames & GRI-Specific Standard Disclosures Series: Evaluation of The Turkish Airlines 2018-2019 Sustainability Reports. Anadolu University Journal of Faculty of Economics, 3 (2), 1-11.

Abstract

Institutional sustainability, it has become necessary for businesses to publish their sustainability reports so that economic, social and environmental impacts can be measured in a measurable way. Thus, global reporting frameworks have been established regarding the criteria for which sustainability reports should be published. The GRI (Global Reporting Initiative) Standards Series, which was prepared by the Global Reporting Initiative in 2016 and started to be used as of July 1, 2018, is the most preferred and used of these reporting frameworks. GRI Standards are considered as a set of interrelated. In this study, the content of the GRI Specific Standard Notifications was examined and the 2018 and 2019 Sustainability Reports of Turkish Airlines, which is the leading company of the aviation industry, were evaluated in terms of Special Standard Disclosures. As a result of the study, it was concluded that Turkish Airlines' reports for both periods do not contain some indicators that may be reported according to the report framework in the indicators considered for Special Standard Notifications, and that it will be more positive for reporting to include more Special Standard Notifications and their sub-indicators in the next period reports.

Keywords: Sustainability Reporting, Global Reporting Initiative Topic-Specific Standards, THY A.O

Jel Codes: M40, M41, M49, L93, Q01

Sürdürülebilirlik Raporları Çerçevesi ve GRI Özel Standart Bildirimler Serisi: Türk Hava Yolları 2018-2019 Sürdürülebilirlik Raporlarının Değerlendirilmesi

İşletmeler için kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanması, onların ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin ölçülebilir bir şekilde ele alınabilmesini ve bu sonuçların sürdürülebilirlik raporları ile yayımlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Böylece Sürdürülebilirlik Raporlarının hangi kriterlere göre yayımlanması gerektiğine dair küresel ölçekte raporlama çerçeveleri oluşturulmuştur. Bu Raporlama çerçevelerinden en çok tercih edilerek kullanılan, Küresel Raporlama Girişimi tarafından 2016 yılında hazırlanarak 1 Temmuz 2018 itibari ile kullanılmaya başlanan GRI Standartları Serisidir. GRI Standartları bir biri ile ilişkili konuları içeren bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada GRI Özel Standart Bildirimlerinin içeriği incelenerek havacılık sektörünün öncü kuruluşu olan Türk Hava Yolları A.O.'nin 2018 ve 2019 yıllarına ait Sürdürülebilirlik Raporları Özel Standart Bildirimler açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda Türk Hava Yollarının her iki döneme ait raporlarının Özel Standart Bildirimler için ele alınan göstergelerde rapor çerçevesine göre bildirilmesi mümkün olabilecek olan bazı göstergeleri içermediği ve gelecek dönem raporlarında daha fazla Özel Standart Bildirimleri ile bunlara ait alt göstergeleri içermesinin raporlama açısından daha olumlu olacağı kanısına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik Raporları, Küresel Raporlama Girişimi (GRI) Özel Standartları, THY A.O.

Giriş

Küreselleşmeyle birlikte üzerinde yaşadığımız gezegen sürekli olarak değişim ve gelişim geçirerek köklü değişikliklerle geçmişten günümüze evrilmektedir (Kılıçarslan ve Akçakanat, 2020: 677). Bu evrilme sürecindeki tüm değişikliklerle birlikte nüfus giderek artmakta ve dünyanın potansiyel kaynakları da azalmaktadır. Kaynaklarda meydana gelen azalışlar ise hem çevresel hem de ekonomik ve sosyal olarak toplumlara artan bir maliyetle yansımaktadır. Bu durumun gelecek kuşaklar için çok daha tehlikeli boyutlara ulaşmadan durdurulması gerektiği toplumlar için kaçınılmaz hale geldiğinden sürdürülebilirlik konusu da 1960'lardan itibaren üzerinde durulan bir kavram olmuştur. Bu konuda dünya milletlerinin ortaklaşa olarak attığı en önemli adım Birleşmiş Milletler tarafından 1987 yılında yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" adlı rapordur. Bu raporda gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğinden taviz vermeden, şimdiki nesillerin ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliği vurgulanarak sürdürülebilir kalkınmanın tanımı yapılmıştır (Gümrah ve Büyükepeççi, 2019: 306). Sürdürülebilir kalkınma çevresel, ekonomik ve sosyal olarak yaşanacak gelişmelerin eş zamanlı bir biçimde yapılmasının sağlanması ve gelecek kuşaklarında bizim kadar kaynaklara güvenle ulaşabilmesinin sağlanması gerektiğini vurgular. Bir toplumda yaşadığı çevreden bağımsız bir ekonomik değişimin olması ve bu ekonomik değişimin de sosyal olarak değişmeye yol açmaması mümkün olmamaktadır. Böylece sürdürülebilirlik kavramının sacayaklarını da ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç başlığın oluşturduğu görülmektedir.

Küresel ölçekte makro olarak, sürdürülebilir kalkınma için ele alınan ekonomik, çevresel ve sosyal konuların mikro olarak işletmelere uygulandığında kurumsal sürdürülebilirlik kavramıyla literatürde kullanıldığı görülmektedir. Kurumsal sürdürülebilirlik ile işletmelerin ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerinin neler olduğu ve bunların ekonomik maliyetlerinin nasıl yansıdığı ve bu ekonomik maliyetlerin nasıl muhasebeleştirildiği konuları ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda işletmelerin finansal bilgileri yanında finansal olmayan bilgilerini de içeren sürdürülebilirlik raporları karşımıza çıkmakta ve işletmenin tüm paydaşları için bu raporlar büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan çalışmada sürdürülebilirlik raporları ve bu raporların çerçeveleri ile bu çerçevelerin hangi içeriklere sahip oldukları ele alınmış ve son olarak sürdürülebilirlik raporları için küresel ölçekte en çok çalışmaları ve araştırmaları yapan kuruluş olan Küresel Raporlama Girişimi ve bu kuruluşun yayımlanmış olduğu küresel raporlama çerçevesi ele alınmıştır.

Küresel Raporlama Girişimi en son sürdürülebilirlik raporlama çerçevesi olarak GRI Standartlar Serisini yayımlanmış ve daha önce GRI-G4 kılavuzuna göre sürdürülebilirlik raporlarını hazırlayan işletmelerden 1 Temmuz 2018 yılı itibariyle raporlarını bu çerçeveye uygun olarak hazırlamalarını istemiştir. GRI standartları birbiriyle ilişkili olan birçok gösterge içermektedir. GRI standartları serisi Genel Standart Bildirimler ve Özel Standart Bildirimler olarak ayrılmaktadır. Sürdürülebilirlik raporlarını hazırlayan her işletmenin genel standart bildirimlerden seçeceği uyumluluk seçeneğine göre istenen verilere raporda yer vermesi gerekmektedir. Özel Standart Bildirimlerde ise işletme ister temel seçeneğini kullansın isterse kapsamlı seçeneğini kullansın kullanacağı malzeme konusu mevcut bir GRI Standardı gösterge konusu kapsamında ise (200, 300 ve 400 serisi) bunları GRI Standardında konuya özel açıklamaları ile rapor etmelidir veya öncelikli konu mevcut bir gösterge kapsamında değilse, gösterge kapsamında olan ve en çok etkileri görülen diğer uygun açıklamaları rapor etmelidir (GRI, 2016: 22). Böylece işletmelerin açıklayacakları bu raporlar sayesinde çevreye, topluma ve ekonomiye olumlu ya da olumsuz olarak yaptıkları katkılar belirlenmiş olan

standartlara göre ölçülebilecektir. Özel standart bildirimler sürdürülebilirlik raporlarının üç ana unsurunun etkilerini detaylı inceleme imkanı sağladığından dolayı bu çalışma da özel standart bildirimler serisi ele alınmış ve havayolu ile yolcu taşımacılığında ülkemizin önde gelen kuruluşu olan Türk Hava Yolları (THY)'nin GRI standartları serisine göre hazırladığı 2018 ve 2019 yıllarına ait Sürdürülebilirlik Raporları özel standart bildirimler açısından incelenerek firmanın gelecek yıllarda hazırlayacağı raporlarda özel standart bildirimlerde daha fazla gösterge kullanması açısından katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Sürdürülebilirlik Raporları ve Çerçevesi

Genel anlamda, işletmelerin faaliyetleri sonucunda sürdürülebilir kalkınmaya yaptıkları katkıları ortaya koymak, diğer bir ifade ile işletme faaliyetleri sonucunda toplum, ekonomi ve çevre üzerinde ortaya çıkarılan etkileri raporlamak için hazırlanan kurumsal raporlara sürdürülebilirlik raporları denilmektedir. Sürdürülebilirlik Raporu, bir şirket veya kuruluş tarafından günlük faaliyetlerinden kaynaklanan ekonomik, çevresel ve sosyal etkiler hakkında yayınlanan bir rapordur ve bu rapor kuruluşun değerlerini, yönetim modelini sunarak kuruluşun stratejisi ile sürdürülebilir bir küresel ekonomiye olan bağlılığı arasındaki ilişkiyi gösterir (<https://www.globalreporting.org>, Erişim Tarihi: 08.06.2020). *“Sürdürülebilirlik raporlaması üçlü performans ölçütleri temel alınarak, kurumsal sosyal sorumluluk raporlamasının geliştirilmiş halidir ve sürdürülebilirlik raporlarında; kurumsal sosyal sorumluluk raporlarında yer alan çevresel, sosyal ve ekonomik performanslarına yer verildikten sonra ek olarak bu performansların birbirileri ile etkileşimlerine de yer verilir. Başka bir ifade ile, işletmelerin çevresel ve sosyal performanslarının ekonomik performansa etkilerini veya ekonomik performanstan hangi şekillerde ve ne derecede etkilendiklerini de kapsayacak bir şekilde düzenlenir”* (Akarçay, 2014: 3).

Sürdürülebilir kalkınma için önemli bir kavram olan kurumsal sürdürülebilirlikte gösterge bir araç olarak kullanılan sürdürülebilirlik raporlarının önemi ayrıca şu şekilde de ifade edilebilir. İşletmelerin hazırladıkları finansal raporlar kâr amaçlı iş yaklaşımlarının bir ürünü olarak ortaya çıkmakta ve bu raporlar finansal faaliyetlerin sonucunda elde edilen, işletmenin ekonomik karlılığına yönelik bilgileri içererek sadece belirli paydaşlara bilgi verme özelliği taşımaktadır. Oysa finansal sonuçlarla beraber işletmenin faaliyetleri sonucu ortaya çıkan sosyal ve çevresel etkileri de içeren sürdürülebilirlik raporları çok daha geniş anlamda tüm paydaşlara bilgi verme özelliğini taşıyarak yeni ve daha farklı süreçleri de içine almaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik raporlarının amacı işletmenin marka değerini yükseltmek, yasal gereklilikleri yerine getirmek, şeffaflığı arttırmak, rakipleri karşılıklı olarak değerlendirmeye olanak sağlamak, çalışanların motivasyonunu yükseltmek ve kurumsal bilgiyi destekleyip kontrol ederek, işletmelerin sosyal sorumluluk gayesi ile yayınlamış oldukları bu raporlar aracılığı ile tüm paydaşların işletmenin süreçleri hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamaktır (Altun, 2018: 40).

İşletmelerin finansal bilgileri ile finansal olmayan bilgilerini kamu ile paylaşmalarında bir aracı olarak sürdürülebilirlik raporlarının işletmeler için sağladığı faydaların şu şekilde sıralandığı ifade edilebilir (Ertan, 2018: 465);

- Şeffaflığı arttırdığı için işletme kredibilitelerini de yükseltir,
- İşletme itibarını arttırır,
- Maliyet tasarrufu sağlar,
- İşletme içinde çevresel konularda bilinç oluşmasını sağlar,
- İşletme mesajının açık olarak ifade edilmesine fırsat verir,

- İşletmelerin hedeflerini gerçekleştirme becerilerini arttırır,
- Çevresel stratejilerin uygulanmasını kolaylaştırır,
- Verimlilik artışı sağlar ve çalışanları motive eder.

Sürdürülebilirlik raporlarının genel olarak literatürde farklı isimlerde adlandırıldığı bilinmektedir. Farklı isimlerle adlandırılrsa da sürdürülebilirlik raporlarının çerçevesini belirleyen rehberler mevcuttur. Küresel ölçekte en çok kullanılan raporlama çerçeveleri arasında Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative, GRI) tarafından hazırlanan G1, G2, G3, G3.1, G4 ve son olarak sunulan GRI Standartları ile Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (UN Global Compact), OECD Rehberi, Uluslararası Finans Kurumu (IFC) Performans Standartları ve Karbon Saydamlık Projesi (Carbon Disclosure Project, CDP) çerçevesinde hazırlanan CDP raporları yer almaktadır.

Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi

Sürdürülebilirlik raporları için önemli olan çerçevelerden biri “Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi” dir. 31 Ocak 1999 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu zirvesinde, “Binyıl Kalkınma Hedefleri” doğrultusunda, Birleşmiş Milletler bünyesinde bulunan tüm organları, işçi sendikaları ile sivil toplum kuruluşlarını, bütün özel sektör ve kamu kuruluşlarının temsilcilerini bu evrensel çevre ve sosyal ilkeleri desteklemek amacıyla uluslararası bir girişim olan Küresel İlkeler Sözleşmesi altında toplanmaya çağırılmış ve bu sözleşme projesi, Birleşmiş Milletler Genel Merkezi’nde 26 Haziran 2000 tarihinde imzalanarak hayata geçirilmiştir (Aksoy, 2019: 332). Böylece, 2000 yılında faaliyete geçen Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi, dünyadaki bütün insanlar, toplumlar ve pazarlara fayda sağlamak için sürdürülebilir ve kapsayıcı bir dünya ekonomisi oluşturmak üzere kuruluşların iş birliği ile harekete geçmelerini teşvik eden bir çerçeve olarak hayata geçirilmiştir. Söz konusu sözleşme ile işletmelerin stratejileri ve operasyonel süreçleri, insan hakları, çalışma esasları, yolsuzlukla mücadele ve çevre olarak dört ana başlıktaki temel unsurları belirlenen 10 ilke ile uyumlu hale getirmeleri ve böylece sürdürülebilir kalkınmaya destek olmaları teşvik edilmektedir (<https://www.globalcompactturkiye.org>, Erişim Tarihi: 08.06.2020).

Kurumsal sürdürülebilirliğin ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarına yönelik bu sözleşme ilkeleri de işletmelere rehberlik ederek hazırlanan sürdürülebilirlik raporları için bir çerçeve belirlemektedir. Söz konusu sözleşme ile belirlenen 10 ilke de aşağıdaki başlıklar da ele alınmaktadır (<https://www.globalcompactturkiye.org>, Erişim Tarihi: 08.06.2020).

İnsan Hakları

İlke 1. İş dünyası insan haklarına saygı göstermeli ve destek olmalıdır.

İlke 2. İş dünyası insan hakları ihlallerine karşı durmalı ve bu suça ortak olmamalıdır.

Çalışma Standartları

İlke 3. İş dünyası, çalışanların sendikalaşma ve toplu görüşme özgürlüğünü desteklemelidir.

İlke 4. Zorla ve zorunlu işçi çalıştırmak; kölelik, bağlı emek veya borç esareti gibi uygulamalar sona erdirilmelidir.

İlke 5. Hangi şekilde olursa olsun çocuk işçi çalıştırılması engellenmelidir, eğer varsa son verilmelidir.

İlke 6. İşe alım ve yerleştirmelerde tüm ayrımcı uygulamalara son verilmelidir.

Çevre

İlke 7. İş dünyası, çevreyi korumak için ekonomik önlemleri desteklemeli, almalı, mücadele etmelidir.

İlke 8. İş dünyası çevresel sorumluluğu artıracak faaliyetleri desteklemelidir.

İlke 9. Çevreyle dost teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması desteklenmelidir.

Yolsuzluk

İlke 10. İş dünyası rüşvet vb. gibi her türlü yolsuzluğun ortadan kalkması için mücadele etmelidir.

OECD Rehberi

27 Haziran 2000 tarihinde Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından “Çok Uluslu İşletmeler Genel İlkeleri Rehberi” olarak yayınlanan bu standartlar çokuluslu işletmelere devletlerin önerileri niteliğinde olup, standartların amaçları, çokuluslu işletmelerin faaliyetlerinin devlet politikalarıyla uyumlu olmasını sağlamak, işletmeler ile içinde oldukları toplumlar arasında karşılıklı güven oluşturmak, yabancı yatırımlar için daha iyi bir iklim oluşturulmasına yardımcı olmak ve sürdürülebilir kalkınmaya çokuluslu işletmelerin katkısını artırmaktır (Gürül, 2019: 242). Uluslararası yatırımların özellikle küresel ekonomide çok büyük önem taşıdığı günümüzde bu ilkeleri imzalayan devletlerin genel amacının çok uluslu işletmelere şeffaf, yasal, uluslararası hukuka uygun ilkeler belirlemek, ekonomik, çevresel ve toplumsal amaçlar arasında uyum sağlayarak sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamak olduğu ifade edilebilir. OECD uluslararası işletmeler genel ilkeleri, devletler tarafından çokuluslu işletmelere yapılan tavsiye niteliğindeki uygulamalardır ve bu uygulamalar ilgili yasalara uyularak sorumlu bir ticari faaliyette bulunulması için, gönüllülük esasına dayalı standartları içermektedir. Genel ilkelerde işletmeler için yol gösterici bir şekilde belirledikleri genel politikaları ise şu şekilde sıralanmaktadır (<https://www.oecd.org/daf/inv/mne/38111419.pdf>, Erişim Tarihi: 08.06.2020):

- İşletmeler, faaliyette buldukları ülkelerde uygulanan politikaları bilmeli ve diğer paydaşların görüşlerini dikkate alarak aşağıdaki faaliyetleri yerine getirmelidir.
- Faaliyette buldukları ev sahibi devletin uluslararası yükümlülük ve taahhütleriyle uyumlu olarak, faaliyetlerinden etkilenen insanların haklarına saygı göstermeli.
- Ekonomik, toplumsal ve çevresel olarak sürdürülebilir bir kalkınma sağlanması amacıyla ilerlemeye katkı sağlamalı.
- İş imkanları oluşturarak ve çalışanları için eğitim olanaklarını geliştirmeli böylece insan sermayesi oluşumunu teşvik etmeli.
- Dış ve iç pazarlardaki faaliyetlerinin geliştirilmesiyle beraber, yerel halkla yakın iş birliği ile ticari çıkarlar dahil, yerel kapasitenin gelişimini teşvik etmeli.
- Faaliyette buldukları toplumlar ile işletmeler arasında karşılıklı güven ilişkisi geliştiren yönetim sistemleri geliştirerek uygulamalı.
- Eğitim programları ve çeşitli yollarla şirket politikalarını yaygınlaştırılarak çalışanlarca bilinmesini sağlamalı.
- Vergi, mali teşvikler, sağlık, güvenlik, çevre, iş ve diğer konularla ilgili yasal olarak düzenlenmemiş ayrıcalıklar yapmaktan ya da kabul etmekten kaçınmalı.

- Kurumsal yönetim ilkelerini desteklemeli, iyi kurumsal yönetim uygulamalarını geliştirmeli.
- Kanunlara, genel standartlara, işletme politikalarına aykırı uygulamalar hakkında yönetime veya yetkili kamu kuruluşlarına gerçek ihbarlarda bulunan çalışanlara yönelik ayrımcı davranmamalı veya disiplin işlemlerine başvurmamalı.
- Çalışılan ülkedeki yerel politik uygulamalara her türlü yasal olmayan müdahaleden kaçınmalı.
- Genel ilkeler ile uyumlu faaliyet ilkeleri ile ilgili politikaları tedarikçiler ve taşeronlar dahil olmak üzere tüm iş ortaklarının uygulamasını teşvik etmeli.

Uluslararası Finans Kurumu (IFC) Performans Standartları

Uluslararası Finans Kurumu (IFC)' nun sürdürülebilirlik için belirlemiş olduğu çerçeveler sürdürülebilir bir kalkınmada işletmelerin sosyal ve çevresel boyuttaki risklerinin yönetilmesi için 2006 yılında oluşturulmuştur. Son güncel hali ise 2012 yılında yayınlanan sekiz tane sosyal ve çevresel performans standardı belirlenerek aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Saban, Küçükler ve Küçükler, 2017: 110):

- Kaynak verimliliği ve kirliliğin önlenmesi,
- Çevre yönetimi ve ölçme,
- İşgücü ve çalışma koşulları,
- Arazi edinilmesi ve zorunlu yeniden yerleşim,
- Toplum sağlığı ve güvenliği,
- Sürdürülebilir doğal kaynakların yönetimi ve biyolojik çeşitlilik
- Yerel topluluklar,
- Kültürel miras.

Karbon Saydamlık Projesi (Carbon Disclosure Project, CDP)

Sera gazı salınımları, iklim değişikliği politikaları ile su kaynakları yönetimi "Karbon Saydamlık Proje Raporları" ile ölçülmektedir. Bu bağlamda "Karbon Saydamlık Projesi" de işletmelerin doğal kaynakları ve sermayeyi nasıl kullandığını, işletme faaliyetlerinin sınırlı kaynakların yeniden üretimini nasıl etkilediğini ve bu alandaki risk yönetimini yatırımcılar için raporlamalarına aracılık eden ve kar amacı gütmeyen uluslararası bir sivil toplum organizasyonu olup 2000 yılında kurulmuştur ve amacı iklim değişikliğiyle ilgili hesap verebilirliği artırmak için kurumsal yatırımcıların işbirliğine katılımını kolaylaştıran "ikincil bir paydaş" olmaktır (Sultanoğlu ve Özerhan, 2020: 179). "Karbon Saydamlık Projesi", işletmeler tarafından iklim değişikliğine neden olan risk faktörlerinin nasıl yönetildiğini küresel ölçekte raporlayan uluslararası tek bağımsız kuruluştur ve raporun ana konuları küresel ve yerel çapta iklim değişikliği, ormanlara verilen zararlar ile tedarik zincirlerinin oluşturduğu çevresel risklerdir (Aksoy, 2019: 343). İşletmeler için sürdürülebilirlik kavramının sadece ekonomik olarak ele alınmadığı, sosyal ve çevresel olarak da sürdürülebilirliğe işletmelerin katkı sağlamaları gerektiğinden özellikle fosil yakıtların kullanılması ve çeşitli şekillerde işletmelerin çevreye saldıkları karbon miktarlarını azaltarak, yenilenebilir projeler üretebilmelerinin önem arz ettiği söylenebilir. Bu açıdan karbon saydamlık projesinin de işletmeler açısından ele aldığı unsurların karbon salınım miktarlarını azaltmak ve iklimsel değişikliğe yaptıkları etkileri kamuoyu ile paylaşmalarını sağlamak olduğu ifade edilebilir.

Küresel Raporlama Girişimi (GRI)

Küresel Raporlama Girişimi veya Küresel Raporlama Standartları olarak adlandırılan GRI, 1990'ların sonundan bu yana sürdürülebilirlik raporlamasına öncülük ederek, bu raporları “niş” bir uygulamadan çıkarıp, kurumların giderek artan bir çoğunluğu tarafından benimsenen bir uygulamaya dönüştürmeye çalışan dünyada en çok ve en yaygın kullanılan çerçevedir. GRI'nın kurulmasında yer alan kuruluşlar kar amacı gütmeyen Çevreye Duyarlı Ekonomiler Koalisyonu (CERES) ve Tellus Enstitüsüdür. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) da GRI'nın kurucuları arasındadır.

GRI, 2000 yılında kapsamlı sürdürülebilirlik raporlaması için küresel çerçeveyi temsil eden ilkelerin ilk versiyonunu başlatmıştır. GRI Yönlendirme Komitesinin tavsiyesi üzerine CERES, 2001 yılında GRI'yi ayrı, bağımsız, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş haline getirmiştir. İkinci nesil rehber ilkeler olan G2, Johannesburg'da 2002 yılında toplanan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde açıklanmıştır. Sürdürülebilirlik raporlaması için talebin artmasıyla birlikte 2006 yılında yayınlanan ve üçüncü rehber olan G3 hazırlanmıştır. 2011 yılında cinsiyet, topluluk ve insan haklarıyla ilgili performansın rapor edilmesine ilişkin geniş kapsamlı rehberlikle “G3.1 Yönergeleri” ile G3'ün güncellenmesi ve tamamlanması yayınlanmıştır. 2013 yılında ise herhangi bir büyüklük veya sektördeki kuruluşlar tarafından sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanması için “Raporlama İlkeleri, Standart Açıklamalar ve Uygulama El Kitabı” olan G4 rehberi yayınlanarak bu rehberin 2015 yılından itibaren kullanılmasına başlanmıştır (<https://www.globalreporting.org>, Erişim Tarihi: 08.06.2020).

GRI Sürdürülebilirlik Raporları kılavuzları, etkili ve güvenilir sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanması için çok yönlü ve güncel bir rehberlik sağlayabilmek amacıyla sürekli gözden geçirilmektedir. Böylece GRI Sürdürülebilirlik Raporlarının hazırlanması için kılavuz hazırlamak yerine 2016 yılında “GRI Standartları Serisi” oluşturulmuş ve 2018 yılı itibari ile de uygulamaya başlanmıştır. Bu standart serileri için kuruluş tarafından yapılan güncellemeler sürekli olarak devam etmekte olup yeni göstergeler eklenmeye devam etmektedir.

GRI (Global Reporting Initiative) Standartlar Serisi

Küresel Raporlama Girişimi (GRI) 2016 yılında sürdürülebilirlik raporlaması için küresel standartları belirlemeye yönelik kılavuzlar hazırlamaktan GRI Standartları'na geçiş yapmıştır ve GRI onaylı sürdürülebilirlik raporu yayınlamak isteyen işletmelerin, 1 Temmuz 2018 tarihinden itibaren sürdürülebilirlik raporlarını G4 kılavuzuna göre değil, GRI standartlarına göre hazırlamalarını istemiştir (GRI, 2020). Küresel Raporlama Girişiminin amacı sürdürülebilir bir gelecek oluşturabilmek için işletmelerin şeffaf olmalarına ve onların ekonomik, sosyal, toplumsal olarak etkilerinin sorumluluğunu almalarına yardımcı olmak için bu etkileri bildirmelerinde küresel ortak bir dil oluşturmayı amaçlamaktır (GRI, 2020). Böylece sürdürülebilirlik raporlamasında küresel ölçekte yaygın şekilde kullanılan GRI Standartları, birbiriyle ilişkili ve modüller halinde hazırlanmış standartlar setidir ve GRI 101, GRI 102 ve GRI 103 her sektördeki işletmeler tarafından hazırlanacak sürdürülebilirlik raporları için uygulanabilir temel nitelikte standartları içermektedir (Gökten, 2017: 965).

GRI 101: Temel, GRI standartları setini kullanmak için başlangıç noktasıdır. GRI 101, rapor içeriğini tanımlamak için raporlama ilkelerini belirler ve GRI standartlarına uygun kaliteli bir sürdürülebilirlik raporu hazırlamak için standartların nasıl kullanılacağını ve referans alınabileceğini açıklar. GRI 102: Genel Standart Bildirimler, bir işletmenin sürdürülebilirlik raporunu hazırlarken profili, stratejisi, etiği ve dürüstlüğü hakkında bilgiyi ve yönetim, paydaş katılım uygulamaları ve raporlama sürecini açıklamak için

kullanılır. GRI 103: Yönetim Yaklaşımını, işletme yönetiminin önemli konularda nasıl davrandığı hakkında bilgi rapor etmek için kullanılır.

“GRI 200: Ekonomik konuları”, “GRI 300: Çevresel konuları” ve “GRI 400: Sosyal konuları” içeren standart serileridir ve her biri kendi içinde alt göstergeleri içeren Özel Standart Bildirimleri serisidir.

Özel standart bildirimlere özgü (GRI 200, GRI 300 ve GRI 400) ve diğer öncelikli konular tarafından kapsananlar da dahil olmak üzere bir sürdürülebilirlik raporundaki öncelikli konularda GRI 103’ü her bir öncelikli konuya uygulamak, işletmenin konunun neden önemli olduğuna ve etkilerin nerede meydana geldiğine, böylece etkileri nasıl yönettiğine dair bir açıklamasını içerir (GRI, 2021).

GRI-G4 Kılavuzunda ekonomik gösterge dört alt başlıktan oluşurken, GRI standartlarında altı alt başlıktan oluşmaktadır. Burada GRI- G4 kılavuzunun ekonomik göstergelerine ek olarak GRI 205-Yolsuzlukla mücadele ve GRI 206-Rekabete aykırı davranış alt göstergelerinin eklendiği görülmektedir. Bu göstergeler G4 kılavuzunda sosyal göstergelerde yer alırken GRI standartlar serisinde ekonomik göstergeler altında yer almıştır. GRI-G4 Kılavuzunda çevresel göstergeler 12 alt başlık içermekte iken GRI standartlarında sekiz alt başlıktan oluşmuştur. GRI- G4 Kılavuzunda yer alan “Ürün ve Hizmetler”, “Nakliye”, “Genel” ve “Çevresel Şikâyet Mekanizmaları” alt başlıkları, GRI Standartlarından çıkarılmış ve son olarak G4 kılavuzunda sosyal boyut 30 alt başlıktan oluşurken, GRI standartlarında 19 alt başlıktan oluşmuştur (Yeşilçelebi, 2020: 238).

G4 kılavuzlarında olduğu gibi GRI standartlarını kullanırken de işletme hazırlayacağı raporda uyumluluk seçeneklerinden birini seçmek zorundadır. GRI standartlarında da uyumluluk seçenekleri “temel” ve “kapsamlı” olmak üzere iki türdür. Temel seçeneği, bir raporun doğayı anlamak için gereken minimum bilgileri içerdiğini belirtir. İşletmenin öncelikli konuları ve bunların ilgili etkileri, nasıl yönetildiğini açıklar. Kapsamlı seçeneği ise işletmenin stratejisine ilişkin ek açıklamalar gerektirerek etik, dürüstlük ve yönetim temel seçeneğini esas alır. Buna ek olarak, işletmenin kendi konuları hakkında daha kapsamlı rapor vermesi gerekmektedir. GRI Standartları kapsamındaki her bir öncelikli konu için tüm konuya özgü açıklamaları raporlayarak açıklar (GRI, 2021). GRI standartlarında temel ve uyumluluk seçeneklerinin içermesi gereken standart serileri aşağıda Tablo 1’ de gösterilmektedir.

Tablo 1. GRI Standartları Serisi Uyumluluk Seçenekleri İçerikleri

GRI Standartları	Uyumluluk “Temel”	Uyumluluk “Kapsamlı”
GRI: 101- Kuruluş	Tüm gereksinimlere uygun olan GRI 101: Temel	Temel uyumluluk ile aynı
GRI: 102 -Genel Standart	GRI 102: Genel Bildirimler: <ul style="list-style-type: none">• 102-1 ila 102-13 arası açıklamalar (Kuruluş profili)• 102-14 açıklama (Strateji)• 102-16 açıklama (Etik ve dürüstlük)• 102-18 açıklama (Yönetişim)• 102-40 ila 102-44 arası açıklamalar (Paydaş katılımı)• 102-45 ila 102-56 açıklamalar (Raporlama uygulaması)	Tüm raporlama gereksinimlerine uyulması istenir. GRI 102'den gelen tüm açıklamalar için: Genel açıklamalarda yalnızca İhmal nedenlerine izin verilir. 102-17 açıklama (Etik ve dürüstlük) ve 102-19 ila 102-39 Açıklamalar (Yönetim).

GRI: 103- Yönetim Yaklaşımı	Her bir öncelikli konu için hepsine uygun GRI 103'ten raporlama gereksinimleri yazılır. Açıklama: 103-1, 103-2, 103-3	Her bir öncelikli konu için hepsine uygun GRI 103'ten raporlama gereksinimleri yazılır. Açıklama: 103-1, 103-2, 103-3
Özel Standart Bildirimler	103: Her bir özel standart bildirim için bir önceki satırda ifade edilen 3 tane (103-1, 103-2, 103-3) yönetim yaklaşımı açıklamaları kullanılır.	103: Her bir özel standart bildirim için bir önceki satırda ifade edilen 3 tane (103-1, 103-2, 103-3) yönetim yaklaşımı açıklamaları kullanılır.
GRI: 200 – Ekonomik konular	6 alt boyutta toplam 13 gösterge	6 alt boyut toplam 13 gösterge
GR: 300- Çevresel Konular	8 alt boyut toplamda 30 gösterge	8 alt boyut toplamda 30 gösterge
GRI: 400- Sosyal Konular	19 alt boyut toplamda 34 gösterge	19 alt boyut toplamda 34 gösterge

Kaynak: (GRI, 2016).

Tablo 1' de belirtildiği üzere her işletme ister temel isterse kapsamlı seçeneğini uygulasin GRI 102: Genel standart bildirimleri raporunda belirtmesi gerekir. Fakat temel seçeneği ile kapsamlı uyumluluk seçeneği arasında Tablo 1' de belirtildiği gibi GRI 102: Genel Standart Bildirim göstergelerinin alt göstergelerinde farklılıklar olup kapsamlı uyumluluk seçeneğinde temel uyumluluk seçeneğindeki alt göstergelere ilave olarak etik ve dürüstlük ile yönetim konusunda diğer gerekli alt göstergelerin de ilave olarak açıklanması gerekir.

Özel standart bildirimlerde işletme ister temel seçeneğini kullansın isterse kapsamlı seçeneğini kullansın, kullanacağı malzeme konusu mevcut bir GRI Standardı gösterge konusu kapsamında ise (200, 300 ve 400 serisi) bunları GRI standardında konuya özel açıklamaları ile rapor etmelidir veya öncelikli konu mevcut bir gösterge kapsamında değilse, gösterge kapsamında olan ve en çok etkileri görülen diğer uygun açıklamaları rapor etmelidir (GRI, 2016: 22). Özel standartların gösterge ve başlıkları ise aşağıda Tablo 2' de sıralanmaktadır.

Tablo 2. GRI Özel Standart Bildirimleri

GRI 200: Ekonomik Standartlar Seti
201: Ekonomik Performans (2016)
201-1 Üretilen ve dağıtılan doğrudan ekonomik değer
201-2 İklim değişikliğinden kaynaklanan finansal sonuçlar ve diğer riskler ve fırsatlar
201-3 Tanımlanmış fayda planı yükümlülükleri ve diğer emeklilik planları
201-4 Devletten alınan mali yardım
202: Pazar Konumu (2016)
202-1 Yerel ile karşılaştırıldığında cinsiyete göre giriş seviyesindeki ücret oranları
202-2 Yerel topluluktan işe alınan üst yönetimin oranı
203: Dolaylı Ekonomik Etkiler (2016)
203-1 Altyapı yatırımları ve desteklenen hizmetler
203-2 dolaylı önemli ekonomik etkiler
204: Tedarik Etkileri (2016)
204-1 Yerel tedarikçilere yapılan harcama oranı
205: Yolsuzlukla Mücadele (2016)
205-1 Yolsuzlukla ilgili riskler açısından değerlendirilen operasyonlar
205-2 Yolsuzlukla mücadele politika ve prosedürleri hakkında eğitim ve iletişim
205-3 Doğrulanmış yolsuzluk vakaları ve yolsuzluklar için alınan önlemler

206: Rekabete Aykırı Davranışlar(2016)
206-1 Rekabete aykırı davranış, tröst ve tekel uygulamaları için yasal işlemler
GRI 300: Çevresel Standartlar Seti
301: Malzemeler (2016)
301-1 Ağırlık veya hacim olarak kullanılan malzemeler
301-2 Kullanılan geri dönüştürülmüş girdi malzemeleri
301-3 Geri kazanılmış ürünler ve bunların ambalaj malzemeleri
302: Enerji (2016)
302-1 Organizasyon içi enerji tüketimi
302-2 Organizasyon dışındaki enerji tüketimi
302-3 Enerji yoğunluğu
302-4 Enerji tüketiminin azaltılması
302-5 Ürün ve hizmetlerin enerji ihtiyaçlarında azalma
303: Su (2016)
303-1 Kaynağa göre su çekimi
303-2 Su çekilmesinden önemli ölçüde etkilenen su kaynakları
303-3 Geri dönüştürülen, yeniden kullanılan su
304: Bio-çeşitlilik (2016)
304-1 Korunan alanların ve korunan alanların dışındaki yüksek bio-çeşitlilik değerine sahip alanların sahip olduğu, kiraladığı, yönetildiği veya bunlara bitişik olan işletme sahaları
304-2 Faaliyetlerin, ürün ve hizmetlerin önemli etkileri
304-3 Korunan veya restore edilen habitatlar
304-4 IUCN Kırmızı Liste türleri ve operasyonlardan etkilenen alanlarda yaşam alanlarına sahip ulusal koruma listesi türleri
305: Emisyonlar (2016)
305-1 Doğrudan (Kapsam 1) sera gazı emisyonları
305-2 Dolaylı enerji (Kapsam 2) sera gazı emisyonları
305-3 Diğer dolaylı (Kapsam 3) sera gazı emisyonları
305-4 Sera gazı salınım yoğunluğu
305-5 Sera gazı salınımlarının azaltılması
305-6 Ozon tabakasını incelten maddelerin (ODS) emisyonları
305-7 Azot oksitler (NOX), kükürt oksitler (SOX) ve diğer önemli hava emisyonları
306: Atık Sular ve Atıklar (2016)
306-1 Kaliteye ve varış noktasına göre su tahliyesi
306-2 Türüne ve yok etme yöntemine göre atık
306-3 Önemli dökülmeler
306-4 Tehlikeli atıkların taşınması
306-5 Su deşarjlarından ve / veya yüzey akışından etkilenen su kütleleri
307: Çevre Uyumu (2016)
307-1 Çevre ile ilgili yasa ve yönetmeliklere uyulmaması
308: Tedarikçi Çevresel Değerlendirmesi (2016)
308-1 Çevresel kriterler kullanılarak taranan yeni tedarikçiler
308-2 Tedarik zincirindeki olumsuz çevresel etkiler ve alınan önlemler
GRI 400: Sosyal Standartlar Seti
401: İstihdam (2016)
401-1 Yeni işe alımlar ve çalışan devir hızı
401-2 Tam zamanlı çalışanlara sağlanan, geçici veya yarı zamanlı çalışanlara sağlanmayan yan haklar
401-3 Ebeveyn izni
402: İşgücü Yönetim İlişkileri (2016)
402-1 Operasyonel değişikliklerle ilgili asgari bildirim süreleri

403: İş Sağlığı ve Güvenliği (2016)
403-1 Resmi ortak yönetim işçi sağlığı ve güvenliği komitelerinde işçi temsili
403-2 Yaralanma türleri ve yaralanma oranları, mesleki hastalıklar, çalışılmayan günler, devamsızlık ve işle ilgili ölümlerin sayısı
403-3 Meslekleri ile ilgili yüksek insidans veya yüksek hastalık riski olan çalışanlar
403-4 Sendikalarla yapılan resmi anlaşmalarda yer alan sağlık ve güvenlik konuları
404: Eğitim – Öğretim (2016)
404-1 Çalışan başına yıllık ortalama eğitim saati
404-2 Çalışan becerilerinin ve oryantasyon programlarının yükseltilmesine yönelik programlar
404-3 Düzenli performans ve kariyer gelişimi değerlendirmeleri alan çalışanların yüzdesel bildirimleri
405: Çeşitlilik ve Fırsat Eşitliği (2016)
405-1 Yönetişim organları ile çalışanların çeşitliliği
405-2 Kadınların temel maaş ve ücretlerinin erkeklere oranı
406: Ayrımcılığın Önlenmesi (2016)
406-1 Ayrımcılık vakaları ve alınan düzeltici önlemler
407: Örgütlenme ve Toplu Sözleşme Hakkı (2016)
407-1 Örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkının risk altında olabileceği operasyonlar ve tedarikçiler
408: Çocuk İşçiliği (2016)
408-1 Çocuk işçiliği vakaları açısından önemli risk altındaki operasyonlar ve tedarikçiler
409: Zorla ve Zorunlu Çalıştırma (2016)
409-1 Zorla veya zorunlu çalıştırma vakaları açısından önemli risk altındaki operasyonlar ve tedarikçiler
410: Güvenlik Uygulamaları (2016)
410-1 İnsan hakları politikaları veya prosedürleri konusunda eğitim almış güvenlik personeli
411: Yerli Halkların Hakları (2016)
411-1 Yerli halkların haklarını içeren ihlal vakaları
412: İnsan Hakları Değerlendirilmesi (2016)
412-1 İnsan hakları ile ilgili incelemelere veya etki değerlendirmelerine tabi olan operasyonlar
412-2 İnsan hakları politikaları veya prosedürleri hakkında çalışan eğitimi
412-3 İnsan hakları hükümleri içeren veya insan hakları taramasından geçen önemli yatırım anlaşmaları ve sözleşmeleri
413: Yerel Topluluklar (2016)
413-1 Yerel topluluk katılımı, etki değerlendirmeleri ve geliştirme programları içeren operasyonlar
413-2 Yerel topluluklar üzerinde önemli ölçüde mevcut ve potansiyel olumsuz etkileri olan operasyonlar
414: Tedarikçi Sosyal Değerlendirmesi (2016)
414-1 Sosyal kriterler kullanılarak taranan yeni tedarikçiler
414-2 Tedarik zincirindeki olumsuz sosyal etkiler ve alınan önlemler
415: Kamu Politikası (2016)
415-1 Siyasi katkılar
416: Müşteri Sağlığı ve Güvenliği (2016)
416-1 Ürün ve hizmet kategorilerinin sağlık ve güvenlik etkilerinin değerlendirilmesi
416-2 Ürün ve hizmetlerin sağlık ve güvenlik etkilerine ilişkin uyumsuzluk vakaları
417: Pazarlama ve İsimlendirme (2016)
417-1 Ürün ve hizmet bilgileri ve etiketleme gereksinimleri
417-2 Ürün ve hizmet bilgileri ve etiketlemeyle ilgili uyumsuzluk vakaları
417-3 Pazarlama iletişimiyle ilgili uyumsuzluk vakaları
418: Müşteri Gizliliği (2016)
418-1 Müşteri gizliliğinin ihlalleri ve müşteri verilerinin kaybedilmesi ile ilgili doğrulanmış şikayetler
419: Sosyoekonomik Uyum (2016)

Kaynak: (<https://standards.sinzer.org/gri/disclosure>, Erişim Tarihi: 18.01.2021).

Literatür Taraması

Alanda yazın taraması yapıldığında sürdürülebilirlik raporlarının incelenmesi amacıyla yapılmış hem ulusal hem de uluslararası çalışmalar mevcuttur. Sürdürülebilirlik raporları hem finansal bilgileri hem de finansal olmayan bilgileri içeren raporlar olduğu için yapılan çalışmalarda çeşitlilik içermektedir. Çalışmalarda sürdürülebilirlik raporlarının bahsedilen özelliklerinden dolayı gerek nitel araştırma yöntemleri gerekse de nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Çalışmalar da en çok kullanılan yöntemler ise sürdürülebilirlik raporlarının düzenlenmesi için hazırlanan çerçevelerin teorik olarak veya sürdürülebilirlik raporlarının içerik analizi yöntemiyle incelenmesidir.

Yılmaz ve Bayrak Oğuz (2020) Türkiye’ de konaklama işletmelerinin sürdürülebilirlik raporlarını GRI raporlama standartları ile karşılaştırmak için yaptıkları çalışmada içerik analizi yöntemini kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda işletmelerin, sürdürülebilirlik raporlarında GRI standartlarında belirtilen nitelikte bilgilerden daha çok genel geçer ifadelere yer verdiklerini, raporlama ilkelerine uymadıklarını ve GRI standartlarına uygun raporlama yapmadıklarını ortaya çıkarmışlardır. Yine çalışma da konaklama işletmelerinin sürdürülebilirlik raporlarında en çok sosyal etkiler en az da ekonomik etkileri ile ilgili açıklamalara yer verdikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Demircioğlu ve Ever (2019) yaptıkları çalışmada sürdürülebilirlik muhasebesinin kapsamını açıklamak ve ülkemizde sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik olarak sürdürülebilirlik raporlamasıyla ilgili yapılan düzenlemeleri ortaya koymak amacıyla sürdürülebilirlik muhasebesini teorik açıdan incelemişler ve çalışmanın sonucunda Türkiye’ de sürdürülebilirlik ile ilgili düzenlemelerin yasal değil ihtiyari olduğunu tespit etmişlerdir.

Altun (2018) çalışmasında küresel raporlama ilkelerini inceleyerek işletmelerin özellikle 1980’li yıllardan sonra finansal olmayan bilgilerini de yayımlamak zorunda kaldıklarını ve günümüzde kullanımı en çok tercih edilen uluslararası kabul görmüş raporlama çerçevesinin GRI olduğunu ifade etmiştir.

Saban, Küçüker ve Küçüker (2017) çalışmalarında kurumsal olarak hazırlanan sürdürülebilirlik raporlamasına ilişkin farklı yöntem ve yaklaşımlar hakkında bilgi vererek sürdürülebilir raporlamada muhasebenin rolünün ve önemini belirtmesini amaçlamışlardır. Çalışmada sürdürülebilir raporlama çerçevelerini inceleyerek, Küresel Raporlama Girişimi’nin (GRI) sürdürülebilir raporlama konusunda küresel ölçekte en yaygın kabul edilen raporlama çerçevesi olduğunu ve bu yaygın kabul görüşün en önemli nedeninin de GRI raporlama çerçevesinin muhasebe organizasyonu ile entegrasyonu olduğunu ifade etmişlerdir.

Gökten (2017) çalışmasında kavramsal olarak su muhasebesini ele almış ve GRI sürdürülebilirlik raporlaması standartları çerçevesinde su kullanımının nasıl raporlanması gerektiği incelemiştir. Su ölçümü ve bunun raporlamasında temel teşkil eden su ayak izi ve bu kavramın alt unsurları olan yeşil, mavi ve gri su ayak izi kavramlarının “GRI 303 Su Standardı” ile arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada özellikle uygulayıcıları açısından fayda sağlaması beklenen bir yol haritası oluşturulması amaçlanmış ve çalışmanın sonucunda raporların genelinde, yeşil, mavi

ve gri olarak sınıflandırılan su ayak izi kavramlarına ve ölçümlerine rastlanmadığını ifade etmiştir.

Aracı ve Yüksel (2016) çalışmalarında bir yıllık (Kasım 2014 – Ekim 2015)- bir dönem için BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan işletmelerden sekiz tanesinin sürdürülebilirlik raporlarını incelemiş, raporların içermesi gereken açıklamalara yer verip vermedikleri inceleyerek sürdürülebilirlik açıklama skorlarını belirlemişlerdir. Çalışmanın sonucunda genel ve ekonomik sürdürülebilirlik açıklama skorunun çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik açıklama skorundan nispeten yüksek olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırma Yöntemi, Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı sürdürülebilirlik muhasebesi içinde yer alan sürdürülebilirlik raporlamasının çerçeveleri ve bu çerçevelerden küresel ölçekte en çok tercih edilen raporlama ilkeleri olan Küresel Raporlama Girişiminin geliştirdiği GRI standartlarının incelenmesidir. Bu amaçla GRI standartlarının 2018 yılı itibari ile uygulamaya başlanması ile havacılık sektöründe bu ilkelere uygun olarak raporlama yapan işletmelerden bir olan THY A. O.'na ait 2018 ve 2019 yılı Sürdürülebilirlik Raporları, GRI Standartlarından Özel Standart Bildirimler açısından değerlendirilerek raporların özel standart bildirimlerde kullanılan kaç standardı içerdiği ve bunlara uygunluğun sağlanıp sağlanmadığı incelenmeye çalışılmıştır.

THY A.O. sivil havacılık sektöründe ülkemizin bayrak taşıyıcısı olarak yer alan havacılık işletmesi olarak küresel ölçekte de havayolu firmaları içinde de önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda tek bir merkezden birden çok varış noktasına ulaşan ve her yıl hem varış noktalarını hem de uçuş yaptığı ülke sayısını artıran firmanın 2014 yılından itibaren sürdürülebilirlik raporlarını yıllık olarak düzenli bir şekilde yayımladığı görülmektedir. Firmanın 2014-2019 yılları arasında yayımladığı altı sürdürülebilirlik raporu incelendiğinde bunların ilk rapordan itibaren ilk 4' ünün GRI-G4 kılavuzunda yer alan standartlara göre hazırladığı; 1 Temmuz 2018 de GRI standartlarının kullanım zorunluluğu geldiği için son iki rapor olan 2018 ve 2019 raporlarını da GRI standartlarına göre yayımlandığı görülmektedir. Çalışmada güncel ve en son GRI standartlarına göre hazırlandığı için son iki yıldaki rapor verileri kullanılmıştır. Kullanılan veriler THY' nin kamuya açık olan yatırımcı ilişkileri web sayfasında yayımladığı sürdürülebilirlik raporlarından elde edilmiştir. Böylece bu çalışma da nitel araştırma yöntemi olan örnek olay incelemesi yapılmıştır. Çalışmamızda, Battal (2018) ait "Sürdürülebilirlik Raporlaması ve Entegre Raporlama: Türk Hava Yolları ve Güney Afrika Hava Yolları İncelemesi" adlı çalışma referans olarak alınmıştır.

THY 2018 ve 2019 yıllarına ait Sürdürülebilirlik Raporları çalışmada GRI standartları Özel standart bildirimler serisi açısından incelenmiştir. THY her iki yıla ait raporlarını GRI standartları "temel uyumluluk" seçeneğine göre hazırladığını ve raporların bağımsız denetimden geçmediğini, sürdürülebilirlik raporlarının bilgi amaçlı olarak yayınladığını, herhangi bir bağlayıcı unsur içermediğini her iki rapor için de açıklamaktadır. Ayrıca TSE Muayene Gözetim Merkezi Başkanlığı tarafından onaylanan sera gazı doğrulama beyanları da raporlarda yer almaktadır.

Bulgular ve Yorumları

GRI özel standart bildirimler serisi yukarıda Tablo 2' de açıklandığı üzere "GRI: 200- Ekonomik", "GRI: 300- Çevresel" ve "GRI: 400 –Sosyal" standartlar serisinden ve bunların içerdiği alt göstergelerden oluşmaktadır. Bu çalışmada daha önce ifade edildiği üzere her işletme özel standart bildirimler yaparken her bir öncelikli konu için

hepsine uygun GRI 103'ten raporlama gereksinimlerini ifade etmelidir. Bu raporlama gereksinimlerinin açıklamaları ise şu şekildedir;

103-1: Öncelikli ele alınan konuların açıklanması ve sınırlar

103-2: Yönetimin yaklaşımı ve bileşenleri

103-3: Yönetimin yaklaşımının değerlendirilmesi.

Her özel standart serisinin başlangıcında yer alması gereken bu ifadelerin THY Sürdürülebilirlik Raporlarında GRI standartları içerik indeksinde yer almaktadır (Turkish Airlines, 2018; 2019). Ayrıca THY'nin her iki yıla ait raporunda belirttiği üzere seçmiş olduğu "Temel" uyumluluk seçeneğine göre "102: Genel Standart Bildirim Göstergeleri" de Raporun içerik indeksinde yer almaktadır. Çalışmamız da THY Sürdürülebilirlik Raporları belirtilen iki yıl için sadece Özel Standart Bildirimler açısından incelendiğinden 2018 ve 2019 yıllarına ait raporların Özel Standart Bildirimlerine ait ana gösterge ve alt göstergelerden hangilerini içerdiği aşağıda Tablo 3' de gösterilmektedir.

Tablo 3. THY 2018 ve 2019 GRI Standartları Özel Standart Bildirim Göstergeleri

GRI Özel Standart Bildirimler	2018 Sürdürülebilirlik Raporu	2019 Sürdürülebilirlik Raporu
GRI 200: EKONOMİK STANDARTLAR SERİSİ		
GRI 201: Ekonomik Performans 2016	201-1	201-1
	201-2	201-2
GRI 203: Dolaylı Ekonomik Etkiler 2016	203-1	203-1
	203-2	203-2
GRI 205:Yolsuzlukla Mücadele 2016	205-1	205-1
	205-2	205-2
	205-3	205-3
GRI 206: Rekabete Aykırı Davranış 2016	206-1	206-1
GRI 300: ÇEVRE STANDARTLARI SERİSİ		
GRI 302: Enerji 2016	302-1	302-1
	302-2	302-2
	302-3	302-3
GRI 303: Su 2016	303-1	303-1
GRI 305: Emisyonlar 2016	305-1	305-1
	305-2	305-2
	305-5	305-5
		305-7
GRI 306: Atık Sular ve Atıklar 2016	306-2	306-2
GRI 307: Çevresel Uyum 2016	307-1	307-1
GRI 400: SOSYAL STANDARTLAR SERİSİ		
GRI 401: İstihdam 2016	401-1	401-1
	401-2	401-2
GRI 402: Çalışan Yönetim İlişkileri 2016	402-1	402-1
GRI 403: İş Sağlığı ve Güvenliği 2016	403-1	403-1
	403-2	403-2
	403-4	403-4
GRI 404: Eğitim ve Öğretim 2016	404-1	404-1
	404-2	404-2
GRI 405: Çeşitlilik ve Fırsat Eşitliği 2016	405-1	405-1
GRI 406: Ayrımcılığın Önlenmesi 2016	406-1	406-1

GRI 407: Örgütlenme ve Toplu Sözleşme Hakkı	407-1	407-1
GRI 413: Yerel Toplular	413-1	413-1
GRI 418: Müşteri Gizliliği	418-1	418-1
GRI 419: Sosyo-ekonomik Uyum	419-1	419-1

Kaynak: (Turkish Airlines, 2018; 2019).

Tablo 3 incelendiğinde ve GRI standartları Tablo 2’ de verilen özel standart bildirim göstergeleriyle karşılaştırıldığında çalışmanın amacına yönelik olarak ele alınan THY’ nin 2018 ve 2019 raporlarında açıklamayı uygun gördüğü standart göstergelerin GRI ile uyumlu içerikte olduğu fakat birtakım eksikleri içerdiği ifade edilebilir. 2019 Raporunda 2018 Raporundan farklı olarak “GRI 305: Emisyonlar 2016” başlığında “305-7 (Azot oksitler (NOX), kükürt oksitler (SOX) ve diğer önemli hava emisyonları)” alt başlığının bildirimde bulunması işletme için sürdürülebilirlik raporlamasının daha çok bilgiyi içermesi açısından olumlu bir gelişmedir.

Hem 2018 hem de 2019 raporları incelendiğinde “GRI 200: Ekonomik Standartlar” serisinde “202: Pazar Konumu (2016)” göstergesi için her iki rapor da bazı sayfaların bu bilgilendirmeleri içermesine rağmen rapor da bu gösterge ve alt başlıkları için bilgilendirmede bulunulmadığı görülmektedir. Yine her iki raporda da yer almayan “GRI 204: Tedarik Etkileri (2016)” göstergesinde “204-1 Yerel tedarikçilere yapılan harcama oranı” göstergesinin de raporda yer almasının raporlama açısından uygun olacağı düşünülmektedir.

2018 Sürdürülebilirlik Raporu ve 2019 Sürdürülebilirlik Raporu “GRI 300: Çevresel Standartlar” serisi açısından incelendiğinde ise “301: Malzemeler (2016)” göstergesinde yer alan “301-1 Ağırlık veya hacim olarak kullanılan malzemeler”, “301-2 Kullanılan geri dönüştürülmüş girdi malzemeleri” ve “301-3 Geri kazanılmış ürünler ve bunların ambalaj malzemeleri” alt göstergelere ait bilgilerin raporun bazı sayfalarında yer aldığı fakat bunların raporda gösterge olarak bildirilmediği görülmektedir. Aynı şekilde “302: Enerji 2016” göstergesinde yer alan “302-4 Enerji tüketiminin azaltılması” ve “302-5 Ürün ve hizmetlerin enerji ihtiyaçlarında azalma” göstergelerinin de rapora işlenebilir olduğu düşünülmektedir. Havayolu ile yolcu taşımacılığı faaliyetleri ele alındığında “304: Bio-çeşitlilik (2016)” göstergesi içinde “304-1 Korunan alanların ve korunan alanların dışındaki yüksek bio-çeşitlilik değerine sahip alanların sahip olduğu, kiraladığı, yönetildiği veya bunlara bitişik olan işletme sahaları” ve “304-2 Faaliyetlerin, ürünlerin ve hizmetlerin önemli etkileri” alt göstergelere ait bilgiler ile yine “308: Tedarikçi çevresel değerlendirmesi (2016)” göstergesindeki “308-1 Çevresel kriterler kullanılarak taranan yeni tedarikçiler” ve “308-2 Tedarik zincirindeki olumsuz çevresel etkiler ve alınan önlemler” alt göstergelerinin de raporda yer almasının faydalı olabileceği ifade edilebilir.

Yine ifade edilen dönemler için sürdürülebilirlik Raporları “GRI 400: Sosyal Standartlar” serisinde ise raporlarda yer almamış fakat raporlara işlenebileceği düşünülen başlıklar şu şekilde ifade edilebilir. “401: İstihdam 2016” göstergesinde “401-3 Ebeveyn İzni” alt göstergesi ile ilgili bilgi rapor sayfalarında yer almasına rağmen her iki dönem raporunda da gösterge olarak belirtilmemiştir. “404: Eğitim – Öğretim (2016)” göstergesinde “404-3 Düzenli performans ve kariyer gelişimi değerlendirmeleri alan çalışanların yüzdesi” alt göstergesi için bilginin yer almasının ve raporda gösterilmesinin de uygun olacağı düşünülmektedir. “405: Çeşitlilik ve fırsat eşitliği (2016)” göstergesinde yer alan “405-2 Kadınların temel maaş ve ücretlerinin erkeklere oranı” alt göstergesinin de raporda yer alabileceği düşünülmektedir. “414: Tedarikçi Sosyal Değerlendirmesi (2016)” göstergesinde “414-1 Sosyal kriterler

kullanılarak taranan yeni tedarikçiler” ve “414-2 Tedarik zincirindeki olumsuz sosyal etkiler ve alınan önlemler” alt göstergeleri için bilgilerin yer almasının yine bir diğer gösterge olan “416: Müşteri Sağlığı ve Güvenliği (2016)” da “416-1 Ürün ve hizmet kategorilerinin sağlık ve güvenlik etkilerinin değerlendirilmesi” ve “416-2 Ürün ve hizmetlerin sağlık ve güvenlik etkilerine ilişkin uyumsuzluk vakaları” alt göstergelerinin raporda yer almasının raporlama açısından olumlu olabileceği ifade edilebilir.

Sonuç

Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı açısından finansal ve finansal olmayan bilgileri bir arada sunan, tüm bilgi kullanıcıları açısından önemli bir yere sahip olan sürdürülebilirlik raporlarının öneminin her geçen gün arttığı ve önceleri gönüllü olarak hazırlanan raporların çeşitli yasal düzenlemeler ile ekonomik, sosyal ve çevresel hususlar açısından değişen ve gelişen durumlarla beraber daha fazla işletme tarafından hazırlandığı görülmektedir. İşletmeler hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkelerini giderek benimsemekte ve yaptıkları faaliyetlerin sonucundaki toplumsal, ekonomik ve çevresel maliyetlerin etkilerini de hesaplamaktadırlar. Bu etkilerin tüm paydaşlarla paylaşılması ise sürdürülebilirlik raporları aracılığı olmaktadır. Böylece kaynakların sınırsız olmadığını ve gelecek kuşaklarında bu kaynaklara en az bizim kadar ihtiyaç duyacağını fark eden işletmeler ürün ve hizmetleri üretirken üretim öncesi tedarik süreci de dahil olarak üretim sonrasındaki tüm faaliyetlere kadar bütün süreçlerinde sadece finansal kar odaklı iş modellerinden vazgeçmeleri gerektiğini anlayarak kurumsal sürdürülebilirliği sağlamanın önemi idrak etmektedirler. Sürdürülebilirlik raporları da kurumsal sürdürülebilirliğin temel taşı olmaktadır.

Sürdürülebilirlik raporları için birçok çerçeve bulunmasına rağmen dünyada en çok GRI' nın hazırlamış olduğu çerçevelerin tercih edildiği görülmektedir. GRI Sürdürülebilirlik raporlaması açısından güncellemeleri ve çalışmaları devam ettiren ve her geçen gün bu konuda daha fazla katkı sağlayan bir kuruluştur. En güncel çerçevesi olan GRI Standartları Serisi incelendiğinde ise göstergelerin daha anlaşılır ve ölçülebilir olduğu ifade edilebilir. Genel Standart Bildirimler ve Özel Standart Bildirimler olarak ele alınan standartlar serisinde bu çalışmada özel standart bildirimler serisi incelenmiş ve sürdürülebilirlik raporu hazırlarken bu göstergelerden hangilerinin nasıl ele alınacağı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Özel Standart Bildirimler elbette bazı koşullarda sektörden sektöre farklılık gösterebilmektedir. Fakat hangi sektörde faaliyet gösterirse gösterecek birçok işletmenin sürdürülebilirlik raporlarında bildirimde bulunabileceği göstergeleri de içermektedir.

Bu çalışmada havacılık sektöründe faaliyet gösteren ve ülkemizin sektörde önemli bir işletmesi olan THY'ye ait 2018 ve 2019 yılı Sürdürülebilirlik Raporları Tablo 3' de incelenmiş ve Tablo 2' de yer alan GRI Özel Standart Bildirim Göstergeleri ile karşılaştırılmış, bu karşılaştırma sonucunda da THY 2018 ve 2019 Sürdürülebilirlik Raporlarının her ikisinin de içerik olarak bir çok konuyu kapsayacak şekilde hazırlandığı ifade edilebilmekle beraber Özel Standart Bildirimler açısından daha fazla göstergeyi raporlarında kullanabileceği yargısına ulaşılmıştır. Çünkü GRI' ya göre özel standart bildirimlerde işletme ister temel seçeneğini isterse kapsamlı seçeneğini kullansın kullanacağı malzeme konusu mevcut bir “GRI 200 Ekonomik”, “300 Çevresel” veya “400 Sosyal” gösterge konusu kapsamında ise bunları GRI Standardında konuya özel açıklamaları ile rapor etmelidir veya öncelikli konu mevcut bir gösterge kapsamında değilse, gösterge kapsamında olan ve en çok etkileri görülen diğer uygun açıklamaları rapor etmelidir (GRI, 2016: 22). Bu açıklamaya istinaden THY' nin 2018 ve 2019 yılı Sürdürülebilirlik Raporları 'nda rapor sayfalarında birçok konuya ilişkin bilgiler yer almasına rağmen raporda gösterge olarak yer almayan veya raporlamaya

ilave edilmesinin raporlamanın daha fazla ögeyi içermesi açısından olumlu olacağı düşünülen Özel Standart Bildirim göstergeleri şu şekilde ifade edilebilir.

GRI: 200 Ekonomik Standartlar göstergesinde;

- “202: Pazar Konumu (2016)” göstergesi ve alt göstergeleri
- “204: Tedarik Etkileri (2016)” göstergesinde “204-1 Yerel tedarikçilere yapılan harcama oranı”

GRI: 300 Çevresel Standartlar göstergesinde;

- “301: Malzemeler (2016)” göstergesinde yer alan “301-1 Ağırlık veya hacim olarak kullanılan malzemeler”, “301-2 Kullanılan geri dönüştürülmüş girdi malzemeleri” ve “301-3 Geri kazanılmış ürünler ve bunların ambalaj malzemeleri” alt göstergeleri,
- “302: Enerji (2016)” göstergesinde yer alan “302-4 Enerji tüketiminin azaltılması” ve “302-5 Ürün ve hizmetlerin enerji ihtiyaçlarında azalma” alt göstergeleri,
- “304: Bio-çeşitlilik (2016)” göstergesi içinde “304-1 Korunan alanların ve korunan alanların dışındaki yüksek bio-çeşitlilik değerine sahip alanların sahip olduğu, kiraladığı, yönetildiği veya bunlara bitişik olan işletme sahaları” ve “304-2 Faaliyetlerin, ürünlerin ve hizmetlerin önemli etkileri” alt göstergeleri,
- “308: Tedarikçi Çevresel Değerlendirmesi (2016)” göstergesindeki “308-1 Çevresel kriterler kullanılarak taranan yeni tedarikçiler” ve “308-2 Tedarik zincirindeki olumsuz çevresel etkiler ve alınan önlemler” alt göstergeleri,

GRI: 400 Sosyal Standartlar Göstergesinde;

- “401: İstihdam 2016” göstergesinde “401-3 Ebeveyn izni” alt göstergesi,
- “404: Eğitim – Öğretim (2016)” göstergesinde “404-3 Düzenli performans ve kariyer gelişimi değerlendirmeleri alan çalışanların yüzdesi” alt göstergesi,
- “405: Çeşitlilik ve Fırsat eşitliği (2016)” göstergesinde yer alan “405-2 Kadınların temel maaş ve ücretlerinin erkeklere oranı” alt göstergesi,
- “414: Tedarikçi Sosyal Değerlendirmesi (2016)” göstergesinde “414-1 Sosyal kriterler kullanılarak taranan yeni tedarikçiler” ve “414-2 Tedarik zincirindeki olumsuz sosyal etkiler ve alınan önlemler” alt göstergeleri,
- “416: Müşteri Sağlığı ve Güvenliği (2016)” da “416-1 Ürün ve hizmet kategorilerinin sağlık ve güvenlik etkilerinin değerlendirilmesi” ve “416-2 Ürün ve hizmetlerin sağlık ve güvenlik etkilerine ilişkin uyumsuzluk vakaları” alt göstergeleri.

Yukarıda ifade edilen bu göstergelerin THY'nin gelecek yıllarda hazırlayacağı sürdürülebilirlik raporlarında yer almasının raporlamada şeffaflık açısından da olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Akarçay, Ç. (2014). Sürdürülebilirlik Muhasebesi Standartları Kurulu. *Öneri Dergisi*, 11(42), 1-11.

Aksoy, F. (2019). İşletmelerde Sürdürülebilirlik Raporlama Çerçevesi. *World of Accounting Science*, 21(2), 324-346.

- Altun, N. (2018). Finansal Olmayan Bilgilerin Raporlanmasında Küresel Raporlama İlkeleri. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 1(1), 31-49.
- Aracı, H., & Yüksel, F. (2016). Sürdürülebilirlik Performansının Ölçülmesi: Bist Sürdürülebilirlik Endeksindeki İşletmelerin Sürdürülebilir Katma Değerinin Hesaplanması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 786-801.
- Battal, Ü. (2018). Sürdürülebilirlik Raporlaması ve Entegre Raporlama: Türk Hava Yolları ve Güney Afrika Hava Yolları İncelemesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(3), 393-424.
- Demircioğlu, E. N., & Ever, D. (2019). Sürdürülebilirlik Muhasebesinin Teorik Açından İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 59-72.
- Ertan, Y. (2018). Türkiye’de Sürdürülebilirlik Raporlaması (2005-2017). *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(3), 463-478.
- Gökten, P. O. (2017). Su Muhasebesi ve GRI 303 Su 2016 Sürdürülebilirlik Raporlaması Standardı. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(4), 957-980.
- GRI (2016). “GRI 101: FOUNDATION 2016”, GRI Standards: GSSB, <https://www.globalreporting.org/standards/media/1036/gri-101-foundation-2016.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.01.2021).
- Gümrah, A., & Büyükepekçi, S. (2019). Türkiye’de Sürdürülebilirlik Raporlaması: 2008-2017 Yılları Arası Yayınlanmış Sürdürülebilirlik Raporlarının İncelenmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(2), 305-323.
- Gürül, B. (2019). İstanbul. *Sürdürülebilir Üretim Göstergelerinin Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansına Etkisinin Araştırılması*. Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- <https://standards.sinzer.org/gri/disclosure>, (Erişim Tarihi: 18.01.2021).
- <https://www.globalcompactturkiye.org>, (Erişim Tarihi: 08.06.2020).
- <https://www.globalreporting.org>, (Erişim Tarihi: 08.06.2020).
- <https://www.oecd.org/daf/inv/mne/38111419.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.06.2020).
- Kılıçarslan, Ş., & Akçakanat, Ö. (2020). Bankacılık Sektöründe Hata ve Hile: Banka Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 676-692.
- Saban, M., Küçüker, H., & Küçüker, M. (2017). Kurumsal Sürdürülebilirlik ile İlgili Raporlama Çerçeveleri ve Sürdürülebilirlik Raporlamasında Muhasebenin Rolü. *İşletme Bilimi Dergisi*, 5(1), 101-115.
- Sultanoğlu, B., & Özerhan, Y. (2020). İklim Değişikliği Raporlaması: Türkiye'deki İşletmelerin Gönüllü Karbon Saydamlık Projesi (Cdp) Açıklamaları. *World of Accounting Science*, 22, 176-194.
- Turkish Airlines (2018). “2018 Sürdürülebilirlik Raporu”.
https://investor.turkishairlines.com/documents/surdurulebilirlik/thy-2018-surdurulebilirlik-raporu_compressed.pdf (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Turkish Airlines (2019). “2019 Sürdürülebilirlik Raporu”.

<https://investor.turkishairlines.com/documents/surdurulebilirlik/surdurulebilirlik-raporu-turkce.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

Yılmaz, E., & Bayrak Oğuz, R. (2020). Türkiye'deki konaklama işletmelerine ait sürdürülebilirlik raporlarının GRI raporlama standartlarıyla karşılaştırmalı analizi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(54), 1381-1405.

Yeşilçelebi, G. (2020). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Sürdürülebilirlik Açıklamaları: Sürdürülebilirlik Raporlarının İçerik Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(Ek), 229-244.

Impact of Climate Change Shock on Rice Productivity of Smallholder Farmers in Nigeria's North Central Region

e-ISSN 2687-4563

2021, Vol. 3(2) pp. 119-133

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aujfe>

Research Article

Received: 28.04.2021

Revised: 25.08.2021

Accepted: 25.08.2021

Sanusi Mohammed SADIQ

sadiqsanusi30@gmail.com

Federal University Dutse

Department of Agricultural Economics and Extension

Dutse, Nigeria

0000-0003-4336-5723

Paul Invinder SINGH

drsinghip.eco@gmail.com

SKRAU Department of Agricultural Economics

Bikaner, India

0000-0002-1886-5956

Muhammad Makarfi AHMAD

amakarfi@gmail.com

Bayero University Kano

Department of Agricultural Economics and Extension

Kano, Nigeria

0000-0003-4565-0683

To cite this document:

Sadiq, S.M., Singh, P.I., & Ahmad, M.M. (2021). Impact of Climate Change Shock on Rice Productivity of Smallholder Farmers in Nigeria's North Central Region. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 3 (2), 119-133

Abstract

The consequence of climate change shock on arable crop productivity especially rice, the largest consumed food in the world is threatening the global food security and a light out of this dark is very pertinent for continuous human existence. In lieu of the foregoing, this research attempt to determine the impact and quantified the contribution of climate change shock vis-à-vis climate change shock versus endowment effect on rice productivity using crucial econometric tools- inferential statistics. A total of 360 farmers were drawn from the sampling frame through a multi-stage sampling technique and data elicitation were done through the use of structured questionnaire coupled with interview schedule. An easy cost-route approach was used to collect the field survey data during the 2020 cropping season. Succinctly, from the empirical evidences it was established that most (60.83%) of the farmers have their average rice productivity been affected by climate change shock. Furthermore, climate change shock had both short and long runs effect on the average rice productivity, thus making the production structural change of the vulnerable farmers poor in comparison to the non-vulnerable farmers. Besides, structural effect termed climate change shock accounts for approximately 89.37% of the yield gap/differential between the two groups while 10.63% owes to their endowment related factors. Therefore, the study enjoins affected farmers to adopt smart agricultural practices viz. emulation of peers not affected by climate change shock, thus enhancing the sustainability of the enterprise and rice food security in the studied area.

Keywords: Climate change, Shock, Rice, Yield, Nigeria

JEL Codes: O13, Q01, Q54

Introduction

The consequences of anthropogenic climate change have gotten a lot of attention in the first two decades of the twenty-first century. Climate change's impact on agricultural production and food security in terms of access, consumption, and stable prices are of particular concern (Dinar and Mendelsohn, 2011; IPCC, 2014; FAO, 2016; FAO, 2018). The fifth assessment report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) confirms the detrimental impact of climate change on agricultural development (IPCC 2014). Despite the fact that climate change knows no limits, vulnerability remains unequally distributed across nations, communities, and crops (Mahdu, 2019). Climate change poses a danger with far-reaching socio-economic consequences for developing countries like Nigeria, which rely heavily on agriculture for food, employment, and export earnings. Climate change typically results in lower incomes at both the household and national levels (FAO, 2016).

Climate change would have an irreversible impact on food production and security, according to Shah *et al.* (2009) and Adedeji *et al.* (2017), particularly in developing countries with limited capacity to cope with and adapt to these challenges. The influence of climate change on farm production, which is the subject of this study, can be used to determine the economic impact of climate change at the micro enterprise point. According to Morton (2007), who was cited by Adedeji *et al.* (2017), while climate change issues have recently received a lot of empirical and documentary attention, especially as they affect rural areas of developing countries, there have been relatively few discussions about the impact of climate change shock on agriculture, particularly in the area of smallholder and subsistence systems.

Without directly addressing the impacts of climate change, achieving the Sustainable Development Goals of eradicating poverty (SDG 1), hunger (SDG 2), and clean water and sanitation (SDG 6) would be impossible (SDG 13). Agriculture and food systems are at the cutting edge of this problem. Temperatures and extreme weather events are expected to rise as a result of climate change, while precipitation and weather predictability are expected to decrease. Although there will be differences based on local specificity, this will result in a general decrease in crop and livestock production and productivity across all farming systems (FAO, 2018). Given that 60 to 70 percent of Nigeria's north-central poor live in rural areas and depend on agriculture, this would have significant consequences for hunger and poverty reduction.

Furthermore, since small-scale farmers account for roughly 80% of the region's agricultural output their ability to produce is directly linked to the region's food security. In this context, climate change's impact serves as a risk multiplier in a vulnerable area that is already struggling to sustain food security due to a slew of challenges, including natural resource scarcity, low agricultural productivity, and conflict. The livelihoods of small-scale farmers are in jeopardy due to their reliance on natural resources. These farmers are currently among the region poorest and most marginalized. They are cut off from resources, markets, extension programs, and social security systems, which makes them much more vulnerable to climate change's effects. The small-scale farmers who are already struggling to make ends meet could be driven over the edge. As a result, the effect of climate change on small-scale farmers is profoundly rooted in the region's socio-economic fabric. This will be particularly true as agricultural productivity declines, reducing options for sustainable rural livelihoods and encouraging distressed migration. Supporting these

farmers in managing their production and productivity in a changing environment, as well as improving income diversification options, will be critical to ensuring their long-term viability.

Since small-scale farmers are the primary domestic agricultural producers, the effect of climate change on them spreads beyond the farm to the region's food security. This makes it much more important for policymakers to find out the best ways to assist small-scale farmers in order to ensure that agricultural production and productivity can be maintained in the face of changing climate conditions and growing uncertainty.

Climate change is one of the most important long-term challenges to achieving sustainable rice production growth (Wassmann *et al.*, 2007; Ayinde *et al.*, 2013). Biological and abiotic stresses endanger rice production and sustainability, and the impact of these stresses can be exacerbated by drastic changes in global climate. Drought and flood already cause widespread rice yield losses around the world, and climate change's predicted rise in drought and flood incidence will exacerbate rice production losses in the future. As a result, the major challenge is the possible negative impact of changing climate on rice production, which is a factor limiting annual yield growth. Thus, livelihoods for already poor farmers are jeopardized.

In Nigeria, increasing income and food provision will be severely hampered unless the impact of climate change is seriously addressed. This is undeniable because agriculture provides food and income to more than 70% of Nigeria's population (Iheoma, 2015). Hence, increasing agricultural output is a prerequisite for increasing income and eradicating hunger. Furthermore, people can only contribute meaningfully to national growth if they are well fed and nourished. Therefore, it is critical to conduct research to assess the reality of yields in order to effectively respond to any food security threats to farmers through interventions.

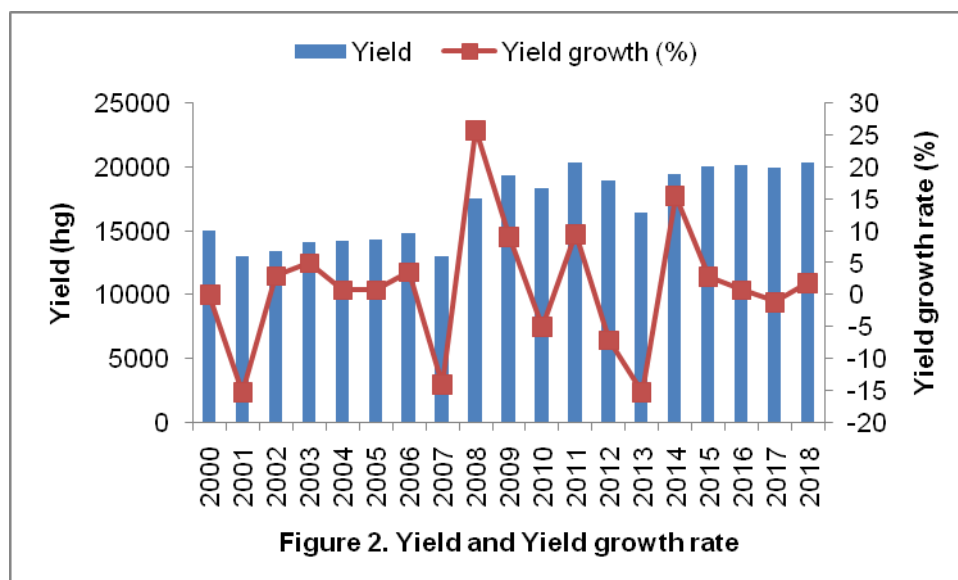
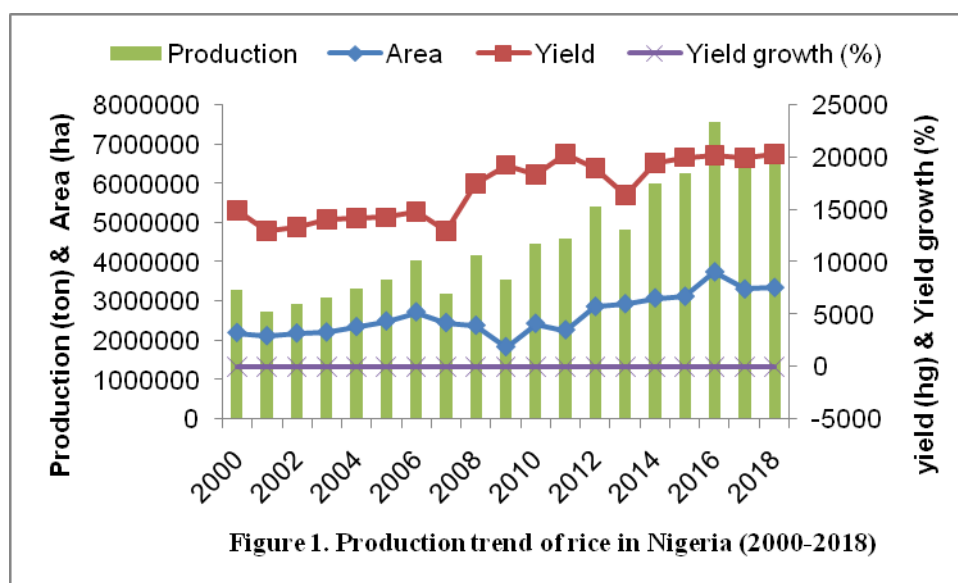
Thus, in lieu of the above narrative, this research attempts to determine the short and long runs effect of climate change shock on rice productivity of smallholder farmers in Nigeria's North-Central region. The specific objectives were to determine the climate change shock status of the farmers; determine the short and long runs effect of climate change shock on rice productivity; and, to determine the productivity gap due to climate change shock in the studied area.

Table 1. Production trend of rice in Nigeria

Year	Area (ha)	Yield (hg)	Production (kg)	Yield growth (%)
2000	2199000	14998	3298000	0
2001	2117000	13000	2752000	-15.3692
2002	2185000	13400	2928000	2.985075
2003	2210000	14100	3116000	4.964539
2004	2348000	14199	3334000	0.697232
2005	2494000	14302	3567000	0.720179
2006	2725000	14833	4042000	3.579856
2007	2451000	12999	3186000	-14.1088
2008	2382000	17544	4179000	25.90629
2009	1836880	19306	3546250	9.126696
2010	2432630	18386	4472520	-5.00381
2011	2269410	20325	4612614	9.539975
2012	2863815	18971	5432930	-7.13721

2013	2931400	16454	4823330	-15.2972
2014	3081923	19478	6002831	15.52521
2015	3121562	20042	6256228	2.81409
2016	3745134	20197	7564050	0.767441
2017	3308876	19970	6607703	-1.13671
2018	3345969	20351	6809327	1.872144

Source: www.fao.org

Data and Methods

The North-Central region of Nigeria is geographically located in the country's middle belt and is made up of six states: Benue, Nasarawa, Niger, Plateau, Kogi, and Kwara, as well as a Federal Unity Territory named Abuja (Figure 3). The area stretched from the west to the tranquility of the confluence of two major rivers, the

Niger and Benue. The region's geographical coordinates are latitude $10^{\circ} 20'$ and longitude $7^{\circ} 45'$, and its vegetation is mostly guinea savannah, with some mountainous and tropical vegetation thrown in for good measure. The region's mean annual cumulative and monthly rainfall are $1247.52 \pm 166.68\text{mm}$ and 103.96mm , respectively, with annual mean temperature hovering around $22.55 \pm 0.42^{\circ}\text{C}$ and $33.54 \pm 0.23^{\circ}\text{C}$. The relative humidity averaged slightly above 50% and ranged between 50.08 and 52.75 percent. Monthly rainfall is distributed from May to October, with a unimodal peak in August (274.23mm) (Olayemiet al., 2014). The months of January and February are fully dry (no rain), while April and November have little spring, and are thus referred to as the pre and post-rainy season transition periods, respectively. Arable crop production, as well as tree cropping, fishing, hunting, artisanal, civil service, and Ayurvedic medicine, have been the mainstays of the region's people.

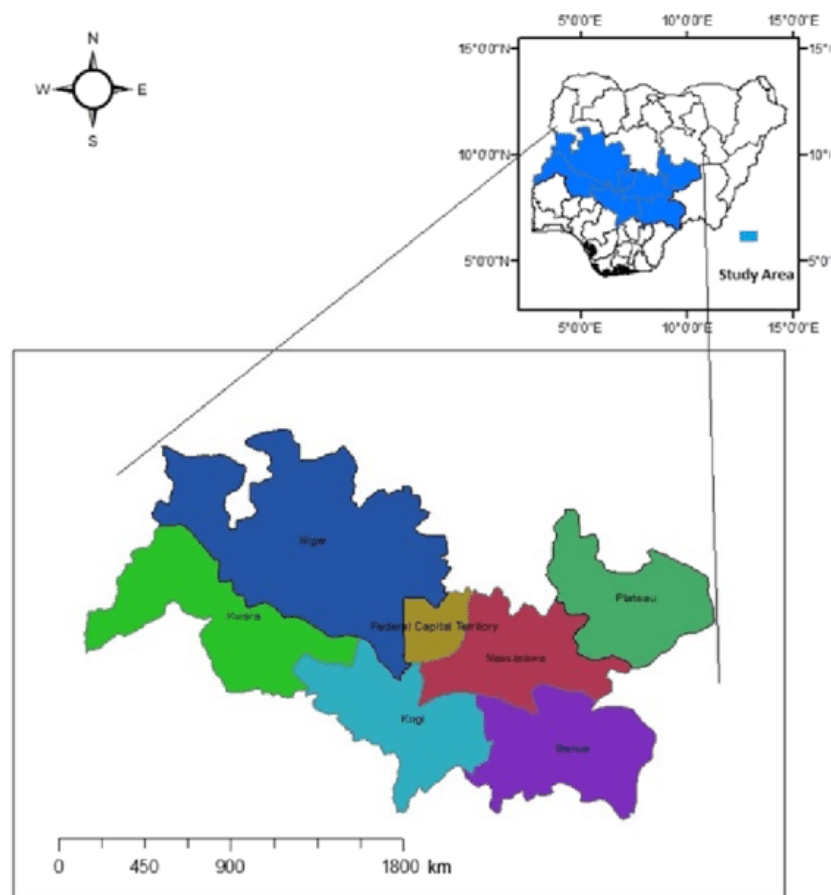

Figure 3. Map of Nigeria's North-Central region
Source: Culled from researchgate.net

A multi-stage sampling technique was used to achieve a representative sampling size. All the State units and the Federal unity territory, with the exception of Benue state, are suitable for rice cultivation. As a result, three of the seven units, namely the states of Niger and Kogi, as well as the Federal Capital Territory of Abuja, were conveniently chosen. Given the high prevalence of rice cultivation in the chosen units, two Local Government Areas (LGAs)/Municipal Area Councils (MACs) were randomly selected from each of the units using Microsoft's inbuilt sampling analytical

tool. Furthermore, two villages were randomly selected from each of the chosen LGAs/MACs using the same Microsoft sampling analytical method. A scale ratio of 18 percent was used to determine the representative sample size based on the sampling frame sourced from the states' agricultural agencies and reconnaissance survey (Table 2). As a result, a total of 376 active rice farmers were selected using a simple random sampling technique. However, outliers were found in 16 of the 376 questionnaires, so they were removed. As a result, the study included a total of 360 accurate questionnaires. A structured questionnaire complemented with an interview schedule was used to obtain cross-sectional data from farmers for the 2020 rice cropping seasons using an easy cost route approach. Objective I, II and III were achieved using Stalling's weather index; chow test and Average treatment effect; and, Oaxaca-Blinder decomposition models respectively.

Table 2. Sampling frame of rice farmers

States	LGAs/MACs	Villages	Sample frame	Sample size
FCT Abuja	Kwali	Dabi	85	15
		Gada-biu	109	20
	Abaji	Yaba	100	18
		Pandagi	90	16
Kogi State	Yagba West	Omi	198	36
		Ejiba	220	40
	Kogi	Giryan	250	45
		Panda	180	32
Niger State	Borgu	Swashi	208	37
		Saminaka	170	31
	Katcha	Katcha	238	43
		Badeggi	242	43
Total	6	12	2090	376

Source: States' Agricultural Agencies & Reconnaissance survey, 2020

Note: District unit is called Municipal Area Council (MAC) and Local Government area (LGA) in FCT Abuja and State respectively.

Model specification

1. Weather index

The effect of weather on yield variability was calculated using a Stalling's weather index (Stalling, 1960). To calculate the estimated yield, the yield was regressed. The weather variable is described as the actual to expected yield ratio. This index can capture weather effects such as rainfall, temperature, and so on (Ayalew, 2015; Sadiq *et al.*, 2020a). The formula is given below:

$$WI = \frac{\text{Actual yield}}{\text{Predicted yield}} \quad (1)$$

Where WI = weather index

$$Y_i = \alpha + X\beta + \varepsilon_i \quad (2)$$

$$Y_i^* = \alpha + X_1\beta_1 + X_2\beta_2 + X_3\beta_3 + X_4\beta_4 + X_5\beta_5 + \dots + X_n\beta_n + \varepsilon_i \quad (3)$$

Where, Y= actual yield (kg); Y_i^* = predicted yield (kg); X_1 - X_8 are human labour, inorganic fertilizer, seeds, herbicides, pesticides, depreciation on capital items and farm size respectively.

2. Chow F-statistic test

Following Onyenweaku (1997); Amaefula et al. (2012), the F-statistics tests for test for effect of climate change shock, test for homogeneity of slopes and test for differences in intercepts are given below:

To isolate the effect of climate change shock, the error sum of squares for yield function of: (i) vulnerable farmers (ii) non-vulnerable farmers (iii) pooled data without a dummy variable (iv) pooled data with a dummy variable (vulnerable=1, non-vulnerable =0)

Test for effect of the shock:
$$F^* = \frac{[\sum e_3^2 - (\sum e_1^2 + \sum e_2^2)] / [K_3 - K_1 - K_2]}{(\sum e_1^2 + \sum e_2^2) / K_1 + K_2} \dots \dots \dots (4)$$

Where $\sum e_3^2$ and K_3 are the error sum of square and degree of freedom respectively for the pool(vulnerable and non-vulnerable), $\sum e_1^2$ and K_1 are the error sum of square and degree of freedom respectively for the vulnerable group, and, $\sum e_2^2$ and K_2 are the error sum of square and degree of freedom respectively for the non-vulnerable group.

If the F-cal is greater than the F-tab, it implies that climate change shock has effect on the yield of the vulnerable group.

Test for homogeneity of slope:
$$F^* = \frac{[\sum e_4^2 - (\sum e_1^2 + \sum e_2^2)] / [K_4 - K_1 - K_2]}{(\sum e_1^2 + \sum e_2^2) / K_1 + K_2} \dots \dots \dots (5)$$

Where $\sum e_4^2$ and K_4 are the error sum of square and degree of freedom respectively for the pool (both vulnerable and non-vulnerable groups) with a dummy variable.

If the F-cal is greater than the F-tab, it implies that climate change shock brings about a structural change or shift in the yield parameter.

Test for differences in intercepts:
$$F^* = \frac{[\sum e_5^2 - \sum e_4^2] / [K_5 - K_4]}{\sum e_4^2 / K_4} \dots \dots \dots (6)$$

If the F-cal is greater than the F-tab, it implies that the productivity of the vulnerable group differs from that of the non-vulnerable group.

3. Average treatment effect (ATE)

It shows the average difference in outcome between units assigned to the treatment and units assigned to the placebo (control). Following Lokshin and Sajaia (2011); Wang et al. (2017); Sadiq et al.(2020b&c); Sadiq et al.(2021) the equation is given below:

Shock index of the vulnerable farmers is given by:
$$E(y_{1t} | I = 1; X) \dots \dots \dots (7)$$

Shock index of the non-vulnerable farmers is given by: $E(y_{2t}|I = 0; X) \dots (8)$

Shock index of the vulnerable farmers if there is no climate change shock difference is denoted by: $E(y_{2t}|I = 1; X) \dots (9)$

Shock index of the non-vulnerable farmers if there is no climate change shock difference is denoted by: $E(y_{1t}|I = 0; X) \dots (10)$

Where:

$E(.)$ = Expectation operator

y_{1t} = yield of the vulnerable farmers (dependent variable)

y_{2t} = yield of the non-vulnerable farmers (dependent variable)

I = Dummy variable (1 = vulnerable, 0 = non-vulnerable)

X = Explanatory variables that is common to both vulnerable and non-vulnerable farmers.

$$ATT = E(y_{1t}|I = 1; X) - E(y_{2t}|I = 1; X) \dots (11)$$

$$ATU = E(y_{1t}|I = 1; X) - E(y_{2t}|I = 0; X) \dots (12)$$

Average Treatment effect on Treated = ATET

Average Treatment effect on Untreated = ATEU

Equations (9) and (10) were further simplified as:

$$ATT = \frac{1}{N_1} \sum_{i=1}^{N_1} [p(y_{1t}|I = 1; X) - p(y_{2t}|I = 1; X)] \dots (13)$$

$$ATU = \frac{1}{N_2} \sum_{i=1}^{N_2} [p(y_{2t}|I = 0; X) - p(y_{1t}|I = 0; X)] \dots (14)$$

Where, N_1 and N_2 are number of vulnerable and non-vulnerable farmers respectively, and p = probability.

4. Oaxaca-Blinder decomposition model

Using the standard Oaxaca-Blinder procedure (Oaxaca 1973; Blinder 1973) the extent to which the productivity gap between the vulnerable and non-vulnerable farmers can be explained by differences in observed human capital characteristics (Marwa, 2014; Revathy *et al.*, 2020; Sadiq *et al.*, 2020b&c; Sadiq *et al.* 2021). The productivity functions are given below:

$$\ln Y_V = \beta_0 + \beta_i \sum_{i=1}^k X_i + a_i \dots (15)$$

$$\ln Y_{NV} = \beta_0 + \beta_i \sum_{i=1}^k X_i + a_i \dots (16)$$

Where, Y_V = average productivity of vulnerable farmers; Y_{NV} = average productivity of non-vulnerable farmers; X_{1-k} = explanatory variables; β_0 = intercept; β_{1-k} = parameter estimates; and, a_i = stochastic term.

The total difference can be explain by,

$$\Delta \ln Y = \ln Y_V - \ln Y_{NV} \dots (17)$$

The Oaxaca-Blinder decomposition equation is,

$$\ln Y_V - \ln Y_{NV} = (X_V \beta_V - X_{NV} \beta_{NV}) + (X_V \beta_{NV} - X_V \beta_{NV}) \quad (18)$$

$$\therefore \ln Y_V - \ln Y_{NV} = (X_V - X_{NV}) \beta_V + (\beta_{NV} - \beta_V) X_{NV} \quad (19)$$

Where the first $(X_V - X_{NV}) \beta_V$ and the second $(\beta_{NV} - \beta_V) X_{NV}$ terms respectively, captured the endowment effect (characteristics differences between the vulnerable and non-vulnerable) and the discrimination effect.

Research Findings and Discussion

The result of the weather generated index showed that majority (60.83%) of the farmers were vulnerable to climate change, that is, they have their average yield level been affected by climate change shock (Table 3). However, close to 40 percent of the farmers had their average yield level not affected by climate change shock and this may be attributed to the use of smart agricultural practices among these farmers as climate change is a general phenomenon in the studied area. Furthermore, it was established that disproportion exists in the yield distribution between the vulnerable and non-vulnerable groups as evidenced by the plausibility of the t-statistic at 10% degree of freedom (Table 3) (Figure 4).

Table 3. Climate change shock index status of the farmers

Status	Frequency	t-statistic
Vulnerable (< 1.00)	219 (60.83)	8.421[3.702e-017]***
Non-vulnerable (≥ 1.00)	131(39.17)	

Source: Field survey, 2020

Note: Values in () and [] are percentage and probability level respectively.

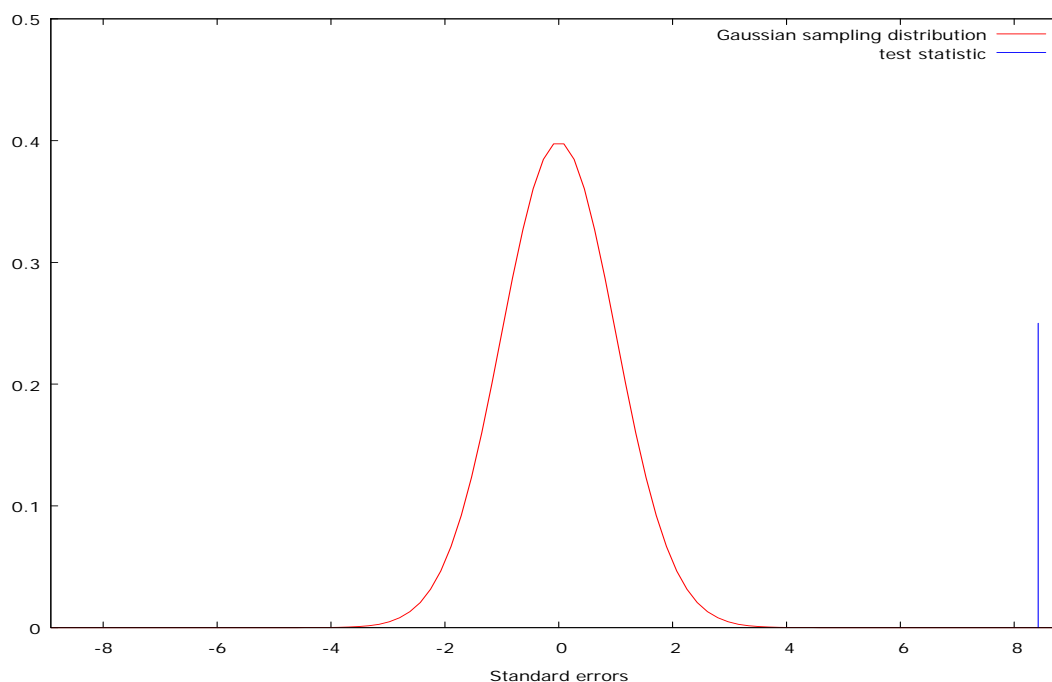

Figure 4. Distribution of the climate change shock index vis-à-vis proportion between vulnerable and non-vulnerable

Effect of Climate Change Shocks on Productivity

In the short-run the empirical evidence showed that climate change shock has effect on the average yield level of the vulnerable farmers as evidenced by the plausibility of the F-statistics at 10% probability level (Table 4). This implies that there is significant difference between the average yields of the climate shock prone farmers versus their counterparts that are not prone to climate change shock. Furthermore, for the slope homogeneity test, the f-statistic been different from zero at 10% degree of freedom implies that the climate change shock induced structural change in the productivity of the farmers. This confirms heterogeneity between the yields of farmers that were prone to climate change shocks versus the non-vulnerable farmers. Besides, it shows that the slopes of the productivity function are heterogeneous. Heterogeneity of slopes means that productivity functions are factor-biased. The f-statistic for the test of differences in the intercept been within the acceptable margin of 10% significance level indicates differences in the productivity between the climate shocked farmers versus the non-shocked farmers. In addition, it implies differences exist in the productivity attitudes of the climate shock prone farmers versus the non-vulnerable farmers.

Table 4. Effect of climate change shock on rice productivity

Items	ESS	DF	Test	F-stat
Vulnerable	27.53036	218		
Non-vulnerable	27.84518	140	I	3.00E+02***
Pooled	101.7343	359	II	5.82E+00***
Pooled with dummy	57.47574	359	III	2.76E+02***

Source: Field survey, 2020

Note: *** ** * & NS means significant at 1%, 5%, 10% & Non-significant, respectively.

Impact of Climate Change Shocks on Rice Yield

A cursory review of the Average treatment estimation (ATE) results viz. regression adjustment, inverse-probability weight, nearest neighbor matching, propensity score matching, augmented inverse-probability weight (AIPW) and inverse-probability weight (IPW) regression adjustment showed that climate change shock has impact on the average yield level of the farmers as indicated by their respective ATE estimated coefficients which were within the plausibility of 10% significance level (Table 5). Thus, it implies that climate change shock makes the average yield level of the climate shock affected farmers to plummet. In other words, farmers that are vulnerable to climate change shock have their average yield level less than their counterparts that were non-vulnerable to climate change shock. Therefore, it can be inferred that climate change shock impacted on the average rice productivity of the vulnerable group by plummeting their yield in comparison to that of their counterparts that are non-vulnerable to climate change shock. The ATE coefficients of -1224.06, -1191.59, -1245.54, -1221.58, -1229.58 and -1229.86 respectively for regression adjustment, inverse-probability weight, nearest neighbor matching, propensity score matching, augmented inverse-probability weight (IPW) and inverse-probability weight (IPW) regression adjustment mean that climate shock vulnerable farmers had their average yield level less than that of the non-vulnerable climate shock farmers by 1224.06kg, 1191.59kg, 1245.54kg, 1221.58kg, 1229.58kg and 1229.86kg vis-à-vis the estimations.

Furthermore, except the augmented IPW which does not generate ATET estimate for within the stratum, within each stratum viz. vulnerable and non-vulnerable, all the remaining estimations showed that climate change shock has impact on the average yield level as indicated by their respective average treatment effect on treated (ATET)(vulnerable) and average treatment effect on untreated (ATEU) (non-vulnerable) which were different from zero at 10% probability level. The ATET and ATEU coefficients of -1244.62 and 1192.13 respectively for the regression adjustment mean that on the average, the vulnerable group lost 1244.62 kg in their rice yield due to climate change shock while the non-vulnerable group gains 1192.13 kg in their average yield level. In the same vein, the ATET and ATEU coefficients of -1218.34 and 1287.80 respectively for the nearest neighbor matching imply that the vulnerable group lost 1218.34kg of their rice yield due to climate change shock while the non-vulnerable group gains 1287.80kg in their rice yield level. Besides, for the propensity score matching, the ATET and ATEU estimated coefficients of -1215.35 and 1231.26 respectively imply that the vulnerable group lost approximately 1215.35 kg while the non-vulnerable group gained 1231.26 kg. In the same vein, for the inverse-probability weight, the ATET and ATEU coefficients been -1200.52 and 1178.21 respectively mean that the vulnerable group if not for the climate change shock, they would have gained a significant rice yield of approximately 1200.52 kg while the non-vulnerable group, if they were affected by the climate change shock, they would have loss significant rice yield of approximately 1178.21kg.

Table 5. Impact of climate change shock on rice productivity

Items	Coefficient	t-stat	Coefficient	t-stat
	Regression adjustment		Inverse-probability weight	
ATE	-1224.06(158.17)	7.74***	-1191.59(150.83)	7.90***
ATET (V)	-1244.62(172.78)	7.20***	-1200.51(165.53)	7.25***
ATEU (NV)	1192.12(153.22)	7.78***	1178.20(156.12)	7.55***
Mean (V)	1489.12(61.96)	24.03***	1494.54(62.68)	23.84***
Mean (NV)	2713.18(147.39)	18.41***	2686.13(139.78)	19.22***
	Nearest-neighbor matching		Propensity-score matching	
ATE	-1245.54(156.41)	7.96***	-1221.58(148.10)	8.25***
ATET (V)	-1218.33(186.17)	6.54***	-1215.35(177.85)	6.83***
ATEU (NV)	1287.79(167.71)	7.68***	1231.25(185.75)	6.63***
	Augmented inverse-probability weight		IPW regression adjustment	
ATE	-1229.58(159.12)	7.73***	-1229.85(158.68)	7.75***
ATET (V)	-	-	-1266.84(175.61)	7.21***
ATEU (NV)	-	-	1176.71(154.36)	7.62***
Mean (V)	-	-	1495.07(62.11)	24.07***
Mean (NV)	-	-	2724.92(147.63)	18.46***

Source: Field survey, 2020

Note: ATE, ATET and ATEU respectively mean Average treatment effect, Average treatment effect on treated and Average treatment effect on untreated. *** ** * &NS means significant at 1%, 5%, 10% & Non-significant, respectively. Figure in () is standard error; V = vulnerable; NV = non-vulnerable

Productivity Gap due to Climate Change Shock

A cursory review of the absolute contribution of each of the explanatory variables towards the overall yield gap between the vulnerable and non-vulnerable farmers show personal endowment related factors- age, gender, educational level, farming experience, mode of land ownership and co-operative membership to favour the vulnerable group (Table 6). However, it was observed that personal endowment related factors viz. marital status, household size, distance from home to farm and distance from home to market contributed favourably to the non-vulnerable group.

Furthermore, the empirical evidence showed that the differences in the coefficients of the predictor variables of the two-yield equations are responsible for the contribution of the different factors towards the yield differential between the two groups.

The results showed that structural differences- discrimination effect called climate change shock was responsible for 89.37% of the yield differential between the vulnerable and non-vulnerable groups while endowment effect called human capital was responsible for 10.63% variation in the yield gap. The average yields of the vulnerable and non-vulnerable groups are 1418.80kg and 2790.46k respectively, thus given a yield gap of 1371.65kg. Of the yield gap of 1371.65kg, the difference due to superior endowment of the non-vulnerable group was responsible for 145.86kg while shock discrimination was responsible for 1225.80kg. Thus, the consequence of climate change shock made the vulnerable group lost 1225.80kg of rice output per hectare.

The discrimination value represents 86.40% of the actual average yield level of the vulnerable group. Given the technology at the disposal of the climate shock vulnerable farmers, without climate change shock discrimination, their actual average yield should be 2644.60kg. The part of the yield gap that can be explained by differences in covariates is negative among those that are vulnerable. This implies that relative to non-vulnerable group, the vulnerable farmers, on the average, have more characteristics that are associated with higher productivity.

Table 6. Productivity gap due to climate change shock

Items	V	NV	\bar{X}_V	\bar{X}_{NV}	$\beta_V \bar{X}_V - \bar{X}_{NV}$	$\bar{X}_{NV}(\beta_V - \beta_{NV})$
Intercept	7.637409	6.474255				1.163154
Age	0.009126	-0.00822	41.85388	40.93617	0.008375	0.710034
Gender	-0.20584	0.075692	0.803653	0.822695	0.00392	-0.23161
Marital status	0.041706	0.288696	0.840183	0.851064	-0.00045	-0.2102
Education	-0.00804	0.008111	7.954338	8.283688	0.002647	-0.13375
Household size	-0.08903	-0.0058	4.56621	3.943262	-0.05546	-0.32819
Experience	0.00901	0.00865	9.689498	9.659574	0.00027	0.00348
Mode of land acquisition	0.051298	-0.01821	0.753425	0.70922	0.002268	0.049298
Dist. from home to farm	0.015973	-0.0095	4.237443	4.507092	-0.00431	0.11481
Dist. from home to market	0.025554	0.067595	5.182648	6.453901	-0.03249	-0.27133
Co-operative organization	-0.02024	0.304012	0.716895	0.723404	0.000132	-0.23457
Average productivity	1418.802	2790.455				
Productivity gap		1371.653				
Endowment effect					-0.0751	
Discrimination effect						0.631121
Overall effect					0.70622	
% from overall effect					10.63364	89.3664
Contribution to Gap					145.857	1225.797
Without Discrimination					2644.598	2644.598
% of Disc. in yield						86.39664

Source: Field survey, 2020

Conclusions

From the empirical findings it was established that majority of the farmers had their average rice productivity been affected by climate change shock. Besides, both in the short and long runs, it was discovered that climate change shock had effect on the average rice productivity in the studied area. Thus, the yield of the climate prone farmers plummets against the average normal yield obtained by the farmers that were not affected by the climate change shock. Furthermore, it was observed that the productivity variation between the groups viz. yield gap was majorly caused by

structural effect called climate change shock, as the endowment effect contribution was marginal. Sequel to this findings, the study advise the farmers to emulate their peers- non-vulnerable farmers by adopting climate change smart agricultural practices- recommended agronomic practices, thus containing the impact of climate change on rice productivity. Doing so will aid in enhancing the food security of rice in the study area in particular and the nation in general as aside of the region's higher comparative advantage in rice production, it is the largest producer of rice among all the regions of the country if put together.

References

- Adedeji, I.A., Tiku, N.E., Waziri-Ugwu, P.R. and Sanusi, S.O.(2017).The effect of climate change on rice production in Adamawa State, Nigeria. *Agroeconomia Croatica*, 7(1):1-13
- Amaefula, C., Okezie, C.A. and Mejeha, R.(2012).Risk attitude and insurance: A causal analysis. *American Journal of Economics*, 2(3): 26-32
- Ayalew, B.(2015).Supply response of maize in Ethiopia: cointegration and vector error correction approach. *Trends in Agricultural Economics*, 8 (1):13-20
- Ayinde, O.E., Ojehomon, V.E.T., Daramola, F.S. and Falaki, A.A.(2013).Evaluation of the effects of climate change on rice production in Niger State, Nigeria. *Ethiopian Journal of Environmental Studies and Management*, 6(Supplement):763-773
- Blinder, A.S.(1973).Wage discrimination: reduced form and structural estimates. *Journal of Human Resources*, 8(4):436-455.
- Dinar, A. and Mendelsohn, R.(2011).*Handbook on Climate Change and Agriculture*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.
- FAO(2016).*The State of Food and Agriculture: Climate Change, Agriculture, and Food Security*. Rome, Italy.
- FAO(2018).*The State of Agricultural Commodity Markets: Agricultural Trade, Climate Change, and Food Security*. Rome, Italy.
- Iheoma, C.G.(2015).Impact of climate change on agricultural production and sustainability in Nigeria. *Asian Journal of Agricultural Extension, Economics and Sociology*, 4(1):29-41
- IPCC(2014).*Climate Change 2014: Synthesis Report*. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.Geneva, Switzerland.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324>.
- Lokshin, M. and Sajaia, Z.(2011).Impact of interventions on discrete outcomes: Maximum likelihood estimation of the binary choice models with binary endogenous regressors. *The Stata Journal*, 11(3): 11-21.
- Marwa, B.(2014).Estimation of gender wage differentials in Egypt using Oaxaca Decomposition technique. *Paper presented at the 34th annual MEEA meeting*

in conjunction with the Allied Social Science Association (ASSA), Philadelphia, January 3-6, 2014, Pp. 1-26

- Mahdu, O.(2019).The impacts of climate change on rice production and small farmers' adaptation: A case of Guyana. A *Ph.D Dissertation* submitted to the Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University (Virginia Tech) in Blacksburg, Virginia.
- Morton, J. F.(2007).The impact of climate change on smallholder and subsistence Agriculture. *PNAS*, 104(50). Available from: www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.0701855104.
- Oaxaca, R.(1973).Male-female wage differentials in urban labor markets. *International Economic Review*, 9:693-709.
- Olayemi, I.K., Idris, B., Ejima, I.A.A., Adeniyi, K., Ukubuiwe, A.C. and Isah, B.(2014).The climate of north-central Nigeria and potential influence on mosquito (*Diptera culicidae*) vectorial capacity for disease transmission. *Global Journal of Multidisciplinary and Applied Sciences*, 2(2):26-31
- Onyenweaku,C.E.(1997).Impact of technological change on output, income, employment and factor shares in rice production in Southeastern Nigeria. *Issues in African Rural Development Monograph Series, Monograph #5*, African Rural Social Sciences Research Networks, Winrock International, 1997.
- Revathy, N., Thilagavathi, M. and Surendran, A.(2020).A comparative analysis of rural-urban migrants and non-migrants in the selected region of Tamil Nadu, India. *Economic Affairs*, 65(1): 23-30.
- Sadiq, M.S., Singh, I.P. and Ahmad, M.M.(2020a).Rescuing Nigeria's Tobacco Industry-A Battle between Life and Death. *Indian Journal of Economics and Development*, 16(SS):46-57
- Sadiq, M.S., Singh, I.P. and Ahmad, M.M.(2020b).Rice yield differentials between IFAD participating and non-participating farmers in Nigeria's Niger State. *Economic Affairs*, 65(4): 01-15
- Sadiq, M.S., Singh, I.P., Ahmad, M.M. and Kumari, V.(2020c).Effect of gender on income gap among fish farmers in Nigeria's Kogi State. *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi (Atatürk University Journal of Woman's Studies)*, 2(2): 27-45
- Sadiq, M.S., Singh, I.P., Ahmad, M.M. and Orifa, M.O.(2021).Impacts of farmers-herders conflict on livelihoods of farming households in Nigeria's middle-belt region. *Moroccan Journal of Agricultural Science*, 2(1): 14-24
- Shah, M., Fischer, G. and Van Velthuizen, H.T.(2009).Food security and sustainable agriculture: The challenges of climate change in sub-Saharan Africa. In: *Climate Change and Economic Development in Sub-Saharan Africa-AERC Senior Policy Seminar X*, Addis Ababa, Ethiopia, 7-9 April 2008: Seminar Papers, African Economic Research Consortium, Nairobi, Kenya.
- Stalling, J.L.(1960).Weather indexes. *Journal of Farm Economics*, 42: 180-186.
- Wang, A., Nianogo, R.A. and Arah, O.A. (2017).G-computation of average treatment effects on the treated and the untreated. *BMC Medical Research Methodology*, 17(3): 1-5.

Wassmann, R., Butterbach-Bahl, K. and Dobermann, A.(2007).Irrigated rice production systems and greenhouse gas emissions: crop and residue management trends, climate change impacts and mitigation strategies. *CAB Reviews: Perspectives in Agriculture, Veterinary Science, Nutrition and Natural Resources*, 2:4-14.

The Evolution of The World Bank and IMF Policies: An Evaluation on Turkey

e-ISSN 2687-4563
2021, Vol. 3(2) pp.134-150
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aujfe>

Research Article

Received: 07.09.2021

Revised: 19.10.2021

Accepted: 25.10.2021

To cite this document:

Ünsal, Y. (2021). The Evolution of The World Bank and IMF Policies: An Evaluation on Turkey. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 3 (2), 134-150

Yusuf ÜNSAL

y_unsal@anadolu.edu.tr

Anadolu University, Faculty of Economics
0000-0002-7856-5402

Abstract

The World Bank and IMF are organizations established to help develop nations that have experienced post-war devastation. During the years of its establishment, the World Bank provided the necessary development support to countries within the framework of statist policies. The IMF, on the other hand, provided the countries with the necessary support with short-term policies. But with the 1980s, a change in policy began to occur in the two institutions. This change brought the two institutions closer together and led them to cooperate. Turkey has also benefited from the policies of these two institutions in the process of policy evolution experienced by the IMF and the World Bank. The aim of this study is to show that the policies of the World Bank and IMF are changing with the liberalization after 1980. In addition, it is to express that the cooperation policies made by the IMF and the World Bank have also been formed along with the change in question. In this context, the evolution of the World Bank and IMF's policies, their cooperation and how Turkey was affected by the changing policies of these two institutions were revealed.

Keywords: *The World Bank, IMF, Liberalization, Policy Evolution*

JEL Codes: *E61, F45, O11*

Dünya Bankası ve IMF Politikalarının Evrimi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

Dünya Bankası ve IMF, II. Dünya Savaşı sonrası yıkım yaşamış ulusların kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla kurulan kuruluşlardır. Dünya Bankası kurulduğu yıllarda ülkelere gerekli kalkınma desteğini devletçi politikalar çerçevesinde vermiştir. IMF ise kısa dönemli politikalar ile ülkelere gerekli desteği sağlamıştır. Fakat 1980'li yıllar ile birlikte iki kurumun da politikalarında bir değişim yaşanmaya başlamıştır. Bu söz konusu değişim iki kurumu birbirine yaklaştırmış ve iş birliği yapmalarına neden olmuştur. Türkiye de IMF ve Dünya Bankasının yaşadığı politika evrimi sürecinde, bu iki kurumun politikalarından yararlanmış. Bu çalışmanın amacı, Dünya Bankası ve IMF politikalarının 1980 sonrası yaşanan liberalleşme ile birlikte değişim içerisine girdiğini ve söz konusu değişim ile birlikte IMF ve Dünya Bankası arasındaki iş birliği politikalarının ortaya konulmasıdır. Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmada, Dünya Bankası ve IMF politikalarının evrimi, yaptıkları iş birlikleri ve bu iki kurumun değişen politikalarından Türkiye'nin nasıl etkilendiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Dünya Bankası, IMF, Küreselleşme, Politika Evrimi*

Giriş

Geçtiğimiz son 70 yılda dünya ekonomisinde büyük değişiklikler yaşandı. Bu süre zarfında, dünyanın en büyük kalkınma kurumu olan Dünya Bankası, 100'den fazla geliştirmekte ve geçiş halindeki ülkelere, krediler, özel bilgi ve tavsiyeler sunarak bu değişikliklere uyum sağlamasına öncülük etmiştir. Dünya Bankası, iklim değişikliği, çatışma ve gıda güvenliğinden eğitim, tarım, finans ve ticarete kadar çeşitli konularda ülke hükümetleri, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, bölgesel kalkınma bankaları, düşünce kuruluşları ve diğer uluslararası kurumlarla birlikte çalışmaktadır. Tüm bu çabalar, Dünya Bankası'nın 2030 yılına kadar aşırı yoksulluğu sona erdirmeye ve tüm ülkelerdeki nüfusun en fakir yüzde 40'ünün ortak refahını artırma konusundaki ikiz hedeflerini desteklemektedir (www.worldbank.org, Erişim Tarihi:15.05.2021).

1944'te kurulan Dünya Bankası, beş kalkınma kurumundan oluşan birbirleri ile yakından ilişkili bir gruba genişledi. Dünya Bankası kurulduğu yıllarda sağladığı kredileri ile İkinci Dünya Savaşı nedeniyle harap edilen ülkelerin yeniden inşasına yardımcı oldu. Fakat zamanla; barajlar, elektrik şebekeleri, sulama sistemleri ve yollar gibi altyapıya yoğun bir vurgu yaparak yeniden yapılanmadan kalkınmaya geçti. Büyük ve kapsamlı bir yapıya sahip olan Dünya Bankası birbiriyle yakından ilişkili beş kalkınma kurumu;

- Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD),
- Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA),
- Uluslararası Finans Kurumu (IFC),
- Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA),
- Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi (ICSID)

şeklinde sıralanır (www.worldbank.org, Erişim Tarihi:15.05.2021).

Dünya Bankası, 1956 yılında Uluslararası Finans Kurumu'nun kurulmasıyla geliştirmekte olan ülkelerdeki özel şirketlere ve finansal kurumlara borç verebildi. 1960 yılında Uluslararası Kalkınma Derneği'nin kurulması, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik istikrarlı bir değişimin bir parçası olan en fakir ülkelere daha fazla önem verdi ve Dünya Bankası grubunun birincil hedefi haline geldi. Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Merkezi ve Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı'nın daha sonraki lansmanı, Dünya Bankası grubunun küresel finansal kaynakları geliştirmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarına bağlama yeteneğini daha da arttırdı.

Bugün Dünya Bankası grubunun çalışmaları, yoksullukla mücadele, ekonomik büyümeyi desteklemek ve geliştirmekte olan ülkelerde insanların yaşam kalitesinde sürdürülebilir kazanımlar sağlamak için önemli olan hemen hemen her sektöre dokunmaktadır. Dünya Bankası grubu; sağlıklı politikalar, değerlendirme ile sürekli bilgi paylaşımı ve ortaklığı, özel sektörle de dahil olmak üzere başarı için kritik olan faktörlere geniş bir yelpazede tanır. Dünya Bankası grubu, 180'den fazla üye ülke ile uzun süredir devam eden ilişkilere sahiptir ve bunları giderek küreselleşen kalkınma sorunlarını ele almak için kullanmaktadır. İklim değişikliği, salgın hastalıklar ve zorunlu göç gibi kritik konularda Dünya Bankası grubu, ülke üyeleri ve çok çeşitli ortaklar arasında tartışma toplayabildiği için öncü bir rol oynamaktadır. Uzun vadeli, sürdürülebilir kalkınmanın temellerini oluştururken krizlerin ele alınmasına yardımcı olabilmektedir (www.worldbank.org, Erişim Tarihi:15.05.2021).

Çalışmamızda Dünya Bankası ve IMF'in politikalarının kurulduğu dönemdeki yapısından zaman içerisinde evrildiği düşüncesi ilk olarak literatür taraması ortaya

konulmaya çalışılacaktır. Bunun yanında Türkiye'nin de bu evrilen politikalar ve iki kurum ile olan ilişkilerin ne yönde olduğu üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda çalışmamızda öncelikle Dünya Bankası ve IMF'in politikalarının neler olduğu sırasıyla anlatılacaktır. Daha sonra Dünya Bankası ve IMF'in Türkiye ile olan ilişkisine yer verilecektir. En son olarak ise sonuç kısmının verilmesi ile çalışmamız bitirilecektir.

Literatür Taraması

1980'li yıllar ile birlikte dünya piyasalarında yaygınlaşmaya başlayan liberalleşme, Dünya Bankası ve IMF'in politikalarında da değişime neden olmuştur. Dünya Bankasının geleneksel diye adlandırılan devletçi politikaları, yapısal uyum programları ile birlikte liberal politikalara evrilmeye başlamıştır. 1989 yılında Dünya Bankası ve IMF arasında imzalanan iş birliği anlaşması ile birlikte iki kurum birtakım politikaları uygulama konusunda beraber hareket etmeye başlamıştır. Literatür taraması kısmında Dünya Bankası ve IMF'in politikalarının 1980 yılı ile birlikte yaşamaya başladığı evrim ortaya konulmaya çalışılacaktır. Genel olarak Dünya Bankası ve IMF politikalarının yaşadığı değişimin yanı sıra, Türkiye'nin 1980 sonrasında söz konusu kurumlarla olan ilişkisi de ele alınacaktır.

Wolf (1987), Dünya Bankasının 1980'ler ile birlikte küresel bir kalkınma paradigması oluşturmaya çalıştığını ifade etmektedir. Bunun yanında ulusal siyasi aktörlere dış ticaretin serbestleştirilmesi, liberalizm, özelleştirme ve uluslararası finans hareketlerinin küreselleşmesi gibi durumlarda baskı yapmıştır.

Emmerij (1995), Dünya Bankasının 1990'lar ile devam eden küresel kalkınma söyleminin şekillenmesinin en temel aşaması olarak fakirlik kavramını görmektedir. Kurum, fakirliği küresel kalkınma için en önemli problem olarak görmektedir. Bu probleme yönelik olarak banka, 1990'lı yıllarda liberal politikaları desteklemiştir.

Asher (1996), 1970'lerden sonra, 1980'li yıllarda yaşanan makro ekonomik sorunların çözümünün uygulanacak liberal politikalar aracılığıyla olacağını ifade etmiştir. Yani Dünya Bankasının 1980'ler öncesinde başvurduğu devletçi politikalar yerine liberal politikalar ekonomik sorunlara çözüm olacağı söylenmiştir.

Dünya Bankası başkanı Wolfenshon (1997), 1997 raporunda ekonomik kalkınma için özel girişimciler ve bireylerin serbest çabalar sergilemeleri gerektiğini söyleyerek liberalleşmeye vurgu yapmıştır. Aynı zamanda devlet destekli kalkınmanın çöktüğünü söyleyerek artık kalkınma için gerekli olanın, küresel kalkınma olduğunu da söylemiştir.

Schwartz (2000), IMF'in 1994-2001 yılları arasında küreselleşme ve kriz kavramları ile ilişkilendiğini söylemiştir. IMF, Bu kavramlar etrafında ekonomik politikaların uygulamıştır. Bu ifadelerden IMF'in 1980 sonrasında liberalleşme etrafında politikalar ürettiğini göstermektedir.

Panos (2002) ise Dünya Bankası ve IMF'in 1990 sonrası yoksulluğu azaltmak için beraber uyguladıkları politikaların küresel yoksulluğu düşürmediğini aksine zenginliğin ve yoksulluğun arasındaki farkın arttığını söylemiştir. Bu söylem bize IMF ve Dünya Bankasının evrilen politikalarının sonucunda yaptıkları iş birliğine işaret etmektedir.

Easterly (2003), IMF ve Dünya Bankasının yoksulluktaki artışın azaltılması konusunda 1999 yılında, birlikte çalıştıklarını belirtmektedir. Easterly'in belirttiği bu durum, zaman içerisinde politikalarında değişim yaşanan bu iki kurumun yakınlaşmasını göstermektedir.

Craig ve Porter (2003), IMF ve Dünya Bankasının 2001 yılında Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Bildirileri (PPRSP) olarak bilinen bildirimler yayınlamıştır. IMF ve Dünya Bankası iş birliği ile başlatılan bu bildirimler, çok uluslu finansal ve kalkınma kurumlarının önemli politika araçlarını ile küresel entegrasyon içerisinde olan uluslararası kamu politikalarının birbirlerine yakınlaşmasını kapsamıştır.

Miller (2006), Türkiye ve IMF ilişkilerinin 1980-1989 döneminde yoğunluk gösterdiğini söylemiştir. Bu dönemde liberalleşmeye yönelik olarak reformlar yapılmıştır.

Kazgan (1988), Dünya Bankası ve IMF'in yakınlaşmaya başlamasını, 1970'ler ile birlikte IMF, Dünya Bankası ve uluslararası ticari bankaların finansal piyasalarda birbirleri ile girdikleri güçlü ilişkiler aracılığıyla başladığını ifade etmektedir. Önceleri kısa dönemli krediler veren IMF, söz konusu bu dönemde eskiye göre daha uzun vadeli krediler vermeye başlamıştır.

Başkaya (1995) ise 1980'li yıllarda IMF ve Dünya Bankası dışı açık ekonomi çerçevesinde az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru kaynak transferinde öncülük eden iki önemli aktör olduğunu söylemiştir. Bu durum hem IMF ve Dünya Bankasının birlikte hareket ettiğini hem de liberal politikalar benimsediğini göstermektedir.

Eğilmez (1996), Dünya Bankası tarafından verilen yapısal uyum kredilerinin gelişmekte olan ülkelerin piyasaya siyasi olarak müdahalelerin azaltmak ve ticaretin serbestleştirilmesi sonuçlarını içeren programlara yönelik açıldığını söylemektedir. Bu durum, bize Dünya Bankasının politikalarının liberalleşmeye başladığını göstermektedir.

Karluk (1998), IMF'in politikalarını Türkiye açısından değerlendirmiştir. Türkiye, IMF ana sözleşmesinin 4. Maddesine göre kambiyo kısıtlamaları uygulayan üye ülkelerden iken, bugün bakıldığında ana sözleşmenin 8. Maddesi kapsamında sermaye hareketlerini serbest bırakan üye ülke durumuna gelmiştir. Türkiye'nin 1980'ler ile birlikte karma ekonomik politikalarından serbest piyasaya geçmesi, IMF ile ilişkilerde hızlanma yaşanmıştır. Bu durumda IMF'in 1980 ile liberal politikaları desteklemesine işaret etmektedir.

Paya (1998), IMF ve Dünya Bankası yakınlaşmasını krize giren ülkelerin kötü durumlarından çıkmaları için politikalar ve uyum programları ürettiği şeklinde açıklamıştır.

Sönmez (1998), IMF ve Dünya Bankası birlikte hareket etmesinin 1980'lerin sonundan itibaren oluşmaya başladığını ve dünyadaki ekonomi politikalarına birlikte etki etmeye başladığını belirtmiştir.

Seyidoğlu (2003), Türkiye ve IMF arasında imzalanan 2001 stand-by anlaşmasına göre, Türkiye sabit kur uygulaması sonucunda krizle karşılaşması sonrasında IMF'in 2001 stand-by anlaşmasında yer alan serbest kur rejimine geçmiştir. Seyidoğlu bu durumu IMF'in politikalarında çelişki yaşadığı şeklinde açıklamıştır. Bu söz konusu çelişkinin de IMF'in kurulduğu dönemdeki politikalarının başka bir boyuta evrildiği şeklinde yorumlanabilir.

Uzun (2003), 1980'li yıllarda ülkeler, artan borç yükleri ile azalan döviz miktarları sonucunda birçok makroekonomik sorun ile karşı karşıya gelmiştir. Bunun sonucunda Dünya Bankası yoksulluk ile mücadele eden makro ekonomik sorunlara doğru desteğini kaydırmıştır. Bu makro ekonomik sorunların çözümü olarak ise Dünya Bankası, devlet

müdahalesini azaltacak ve serbest piyasa ekonomisini destekleyecek programları uygulamaya başlamıştır.

Gülcan ve Kuştepeli (2006), IMF'in kurulduğu yıllardaki politika anlayışının değiştiğini, liberal ekonomik politikaları destekleyici ve uygulayıcı bir role büründüğünü söylemişlerdir.

Soyak (2006), IMF ve Dünya Bankası birlikte uyguladıkları 1980 programı ile Türkiye'nin ekonomi politikaları üzerinde önemli etkenler olmuştur. Bu kapsamda 1982–1988 dönemi için ihracata dayalı daha liberal bir büyüme stratejisi bu iki kurum tarafından istenilmiştir. Bu durum da Türkiye ekonomi politikaları üzerinde Dünya Bankası ve IMF iş birliğini göstermektedir.

Candan (2007), Türkiye'nin 1980'li yıllar ile birlikte liberal politikaları benimsemeye başlaması, Dünya Bankasının Türkiye'ye kredi desteğini artırmıştır. Bu durum Dünya Bankasının 1980 sonrası liberalleşmeye verdiği önemi göstermektedir.

Ünay (2009), 1950 ve 1960'lı yıllarda Dünya Bankasının desteklediği devlet odaklı politikalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Banka, 1970'lere gelindiğinde küreselleşme politikaları yönünde adımları atmaya başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise bu adımlar artık uygulama olarak banka tarafından uygulanır olmuştur.

Apak ve Uyar (2010), Türkiye'nin 1980 yılında uyguladığı iktisat politikalarına Dünya Bankası ve IMF ikisi birlikte etki etmiştir. İki kurum kombine bir ilişki ile istikrar ve yapısal uyum bir arada olduğu bir programı yürütmüşlerdir. Türkiye bu iki kurumun politikaları aracılığıyla ithal ikamecilikten liberal ekonomi politikasına geçiş sağlamıştır.

Dünya Bankası ve IMF iş birliğine ilişkin olarak 2007 yılında iki kurumun beraber hareket etme şeklini güçlendirmek amacıyla Ortak Yönetim Eylem Planı (JMAP) hazırlanmıştır. Bu plan çerçevesinde Dünya Bankası ve IMF, makroekonomik ve sektörel konuların, iş bölümünün ve gelecek yıl ihtiyaç duyulan çalışmaların belirlendiği ülke düzeyindeki çalışma programlarını birlikte tartışmıştır. Buradan iki kurumun birbirleri ile olan iş birliğine verdikleri önemi göstermektedir.

Dünya Bankası Politikaları

Dünya Bankası; krediler, politika önerileri ve teknik yardımlar ile gelişmekte olan ülkelerde fakirliğin azaltılmasını ve hayat standartlarının yükseltilmesini amaçlayan çok geniş kapsamlı projeleri desteklemektedir. Bu bağlamda Dünya Bankası, üretmiş olduğu küresel politikaları ülkelerin yürüttükleri projeler aracılığı ile uygulamaktadır. Dünya Bankası, proje desteğini orta gelirli ve fakir ülkelere sağlamaktadır. IBRD ve IDA aracılığı ile hak eden bu söz konusu ülkelere gerekli desteği sağlamaktadır. (A Guide to The World Bank, 2007:11).

Dünya bankası ilk yıllarında, II.Dünya Şavaşı sonrasında yıkılan ve durumu kötüleşen ulusların altyapılarına ve durumlarını iyileştirmelerine olanak sağlayacak yardımlar ve proje destekleri sağladı. Bu orta ve fakir ülke olarak adlandırılan ülke gruplarında, tarım, eğitim, sağlık gibi stratejik sektörlerde desteklerde bulunulmuştur. Bu amaçla dünya bankası, ticari karlılığa dayanan ve altyapı projelerine odaklanan devletçi bir profil benimsemiştir. Fakat düşük ve orta gelirli ülkelerde, finansal faaliyetlerinde sübvansiyonlar ya da karlılığı kabul edilmeyen sektörler için kredi desteği sağlanmamıştır. Dışişleri Bakanlığı veya Hazine Bakanlığı'nın tavsiyesi altında Dünya Bankası, siyasi nedenlerle müşterilere kredi vermekten veya reddetmekten veya siyasi

kriterlere uygun olarak kredilerin yetkilendirilmesi için çeşitli koşullar getirmiştir (Pereria, 2017:77).

1960'ların başında, Dünya Bankası kendini çok sağlam bir finansal durumda buldu. Bununla birlikte ülkelerin büyük çoğunluğu özellikle de orta gelirli ülkelerin hızlandırılmış borçluluğu nedeniyle IBRD, müşteri eksikliği ile karşılaşmıştır. Bu sadece kredilere dayalı bir organizasyon olduğu için değil, aynı zamanda politik ve imaj nedenlerinden dolayı da ciddi bir problemdi. George Woods'un Dünya Bankası başkanı olması ile ödeme gücü kriterlerini gevşeterek ve büyüme potansiyeli ile uygulanan ekonomik politika türü gibi kredileri yetkilendirmiştir. Ayrıca diktatörlük hükümetleri olarak adlandırılan ve ABD müttefikleri olarak ifade edilen; Nikaragua, Brezilya, İspanya, Portekiz, Endonezya, Zaire gibi ülkelere bu dönemde bolca kredi vermiştir. Ayrıca, sektör açısından bakıldığında, tarım kredileri önemli ölçüde artmış ve eğitim, su temini ve temel sanitasyon için kredi sağlanmıştır. 1960'ların başına kadar, tarım için mütevazı olan Dünya Bankası, sektöre yönelik olarak desteğini artırmıştır. Üçüncü Dünya ülkelerinde 1960'lı yıllarda tarımsal araştırmanın oluşturulmasında öncü olunmuş ve Dünya Bankası tarafından finanse edilen tarımsal projeler ile birlikte tarımda verimlilik artışı olmuştur (Pereria,2017:78-79).

Sektörel çeşitliliğe ve Dünya Bankası faaliyetlerinin yoksul ülkelere doğru genişlemesine rağmen, kurum içinde ekonomik büyümeden kaynaklanan genel faydalar hakkındaki baskın vizyon değişmedi. 1960'ların başında gelişme inancı, sadece Batı Avrupa ve Japonya'yı değil, aynı zamanda asimetrik bir şekilde de olsa çevre ülkeleri de içeren geniş savaş sonrası tarafından beslendi. Bilim ve teknoloji yoluyla ilerlemeye olan inanç, fiziksel altyapıya yatırım olarak bir gelişme kavramını destekleyerek kabul edilemez görünüyordu. Woods yönetiminin sonunda, Dünya Bankası önceki 16 yıllarından daha fazla kredi vermişti. Kredi vermek için muhafazakar kriterler kural olmaya devam etti. Bunun yanında tarım için artan ödemelere ek olarak, Dünya Bankası çekingen bir şekilde eğitim ve kentsel alanlarda faaliyet göstermeye başladı (Kapur vd, 1997: 221).

Mcnamara'nın Dünya Bankası başkanlığına gelmesi ile birlikte güvenlik ve kalkınma arasındaki bağlantı ön plana çıkmaya başladı. McNamara, iç gelişme olmadan, en azından asgari düzeyde, düzen ve istikrar imkansızdır şeklinde konuşmuştur. McNamara, yoksulluğun azaltılmasının, ekonomistlerin büyük çoğunluğunun belirttiği gibi, merkezîyetçiliği konusunda ısrar ederek, büyüme pahasına gerçekleşeceğini reddetti (Kapur vd., 1997: 217). Dünya Bankası, McNamara'nın askeri kökenli olması nedeniyle döneminde güvenlik de içeren politikalar uygulamıştır.

1970'lerin başında Dünya Bankası araştırma yatırımlarına yönelik politikalar ve proje desteklemeleri yapmaya başladı. Bu döneme kadar teoride göz ardı edilen yoksulluk kavramı, dünya bankası tarafından ön plana çıkarılmaya başladı. Yine bu dönemde kırsal kalkınma projeleri temel hedefi olarak Dünya Bankası politikaları içerisinde yer almıştır. Dünya Bankasının yoksulluk ile mücadele etme kararı sonrası pek çok gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk sorununu çözmeye yönelik olan projelere destek vermeye başlamıştır.

Dünya Bankası 1980'li yıllara kadar devletçi politikaları ve projeleri desteklemiştir. Ancak küresel piyasada gelişen neoliberalizm akımı ile birlikte bankanın politikaları da küreselleşmeye doğru evrim geçirmeye başlamıştır.

Dünya Bankası, ilk yıllarında yalnızca gelişmekte olan ve fakir ülkelerin kalkınabilmelerine fayda sağlayacak projelere kredi desteği verirken, zamanla

toplumsal yapıları ön plana çıkartan kalkınma modeli etrafında geniş kapsamlı dönüşüm sağlayacak politikalara yönelmeye başlamıştır. Bu misyon değişikliği, bankanın uygulamakta olduğu geleneksel proje kredisi anlaşmalarının evrilmesine neden olmaya başlamıştır. Özellikle 1980 yılı ile birlikte az gelişmiş ülkeler ve Dünya Bankası arasında Yapısal Uyarlanma Kredisi Anlaşmaları ve Sektörel Uyarlanma Kredisi Anlaşmaları imzalanması bu söz konusu değişimi sonuçlandırmıştır. Günümüz tarihine gelindikçe ise uyarlanma kredi anlaşmalarının esnek türleri ortaya çıkarak daha da çeşitli bir hal aldığı görülmektedir (Öztürk,2006:51).

1995 yılında Bankanın Başkanlığına getirilen Jim Wolfensohn dönemi ile birlikte uygulanmakta olan yapısal uyum projelerinden farklı bir proje türüne geçilme ihtiyacı oluşmuştur. Bu ihtiyaç sonucunda 1980'li yıllar ile birlikte devama eden uyum projelerinin yerini 1990'lar ile birlikte karma projeler almaya başlamıştır. Bu dönemde de yoksullukla mücadele kapsamında insani yatırımlara önemli destekler sağlanmıştır (Kagia, 2005:2-3).

2000'li yıllara gelindiğinde ise yine bankanın üzerinde durduğu en önemli kavramlardan biri yoksulluk olmuştur. 2000 yılında yayımlanan rapor, ülkelerin karşı karşıya oldukları yoksulluk sorunu üzerine pek çok yeni çözümler getirmeye çalışmıştır. Söz konusu bu raporda yoksulluk sorunu olan ülkelerin yoksulluk sorunu üzerine gitmelerinin tek başına yeterli olmayacağı bunun yanında siyasi ve sosyal olarak da gelişim gösterilmesi gerektiği yazılmıştır (Uzun, 2003:164).

Yoksulluk kavramının popülerliğini korumasının yanında diğer bir önemli kavram olan sürdürülebilirlik, son yıllarda Dünya Bankasının ilgilendiği önemli kavramlardan biri olmuştur. Bu kapsamda Dünya Bankası, ülkelere sağladığı çeşitli krediler ile sürdürülebilir kalkınmayı sağlamayı amaçlamaktadır. Dünya Bankası sürdürülebilir kalkınmanın derinleştirilmesi amacıyla çeşitli politikalar uygulamaktadır. Bu amaç kapsamında Dünya Bankasının desteklediği bazı alanları; güvenilir ve verimli enerji arzının artırılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının daha fazla kullanılması, uygulanmakta olan iklim eylemlerinin artırılması, çevre yönetiminin ve iklim değişikliğine uyumun güçlendirilmesi gibi sıralamak mümkün olabilir.

Tablo 1 Dünya Bankasının Sağladığı Krediler

Yatırım Kredileri	Uyum Kredileri
Program Uyum Kredileri	Yapısal Uyum Kredileri
Acil İyileştirme Kredileri	Sektör Uyum Kredileri
Hazırlık Kredileri	Programlı Yapısal Uyum Kredileri
Teknik Yardım Kredileri	Özel Yapısal Uyum Kredileri
Aracı Kurum Kredileri	Rehabilitasyon Kredileri
Özel Yatırım Kredileri	Borç Azaltma Kredileri
Sektör Yatırım ve Koruma Kredileri	Kalkınma Politikaları Kredileri

Kaynak: www.worldbank.org, Erişim Tarihi:17.05.2021

Dünya Bankasının tarihi boyunca sağladığı krediler, Tablo 1’de gösterilmektedir. Dünya Bankası uyguladığı politikaları, ülkelerin yapmış olduğu şartları yerinen getiren bir takım desteklediği projelere verdiği yukarıdaki tabloda yer alan krediler aracılığı ile uygulamaktadır. Bu krediler 1980’li yıllara kadar geleneksel krediler olarak adlandırılan krediler iken, bu tarihten sonra ise uyumlu krediler, karma krediler adı altında verilmeye başlamıştır.

IMF Politikaları

IMF’in amacı, kısa dönemde ülkelerin karşılaştıkları döviz kuru sorunları ve geçici ödemeler dengesi bozukluklarının düzeltilmesine yardım etmek, ülkelerin kendilerinin ödemiş oldukları fonlardan ve kredilerden yararlandırmak olarak belirtilmektedir. Aynı zamanda IMF, döviz açıkları ve ödemeler dengesi açıkları durumunda ülkelere danışmanlık hizmeti de vermektedir (Apak ve Uyar,2010:43).

1944 yılında kurulan IMF, 50 yılı aşkın bir süredir merkez bankalarına, Maliye bakanlıklarına, vergi makamlarına ve diğer ekonomik kurumlara kritik ekonomik konularda kapasite geliştirme imkanı sağlamıştır. IMF, yaklaşık 150 ülkeden gelen özel bir personel aracılığıyla kapasite geliştirmeyi desteklemektedir. IMF'nin temel görevlerinden biri olan ve bütçesinin yaklaşık üçte birini oluşturan kalemlerden birisi kapasite geliştirmedir. Bu kapasite geliştirme şu kavramları içerir (www.imf.org, Erişim Tarihi: 18.05.2021):

Maliye bakanlıklarına gelirlerin nasıl artırılacağı konusunda danışmanlık yapmak, hükümetlerin okullar, yollar ve hastaneler gibi daha iyi kamu hizmetleri sunmasını sağlar.

Ülkelerin yasal ve yönetim çerçevelerini uluslararası standartlara uygun hale getirmelerine yardımcı olmak, ülkelerin yolsuzluk, kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile mücadele etmelerini sağlar.

Ülkelerin makroekonomik ve finansal verilerinin iyileştirilmesi, ekonomileri hakkında daha doğru bir okuma sağlar ve daha fazla yatırım çekmeye yardımcı olan bir şeffaflık mesajı gönderir.

Politika yapıcılarını ilerici vergilendirme, finansal içerme ve cinsiyet bütçelemesi gibi politikalar konusunda eğitmek, ülkelerin eşitsizliği azaltan politikalar oluşturmasına yardımcı olur.

IMF, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini güçlendirmelerine ve daha fazla iş yaratmalarına destek olmaktadır. Aynı zamanda ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine doğru ilerleme kaydetmelerine yardımcı olmaktadır. IMF, ekonomik ve finansal konularda bilgi için küresel bir merkez olarak hizmet vermektedir. Son yedi yılda, hangi politikaların işe yaradığı, neden büyümeyi serbest bıraktıkları ve bunları en iyi nasıl uygulayacakları konusunda dünya lideri uzmanlık ve deneyim deposu geliştirdi. IMF, gelişmelerinin farklı aşamalarında farklı ülkelerde edindiği deneyimlerden haberdar olarak, bu bilgiyi üye ülkelerle uygulamalı danışmanlık, eğitim ve eşler arası öğrenme yoluyla paylaşmaktadır. Bu da hükümetlerin ekonomik politikalarını ve kurumlarını modernize etmelerine yardımcı oluyor. IMF'nin kapasite geliştirme çalışmaları, küresel ekonomik gelişmeleri takip etmenin ve ödeme dengesi krizleri yaşayan ülkelere borç vermenin yanı sıra temel görevinin bir parçasıdır (www.imf.org, Erişim Tarihi: 18.05.2021).

Türkiye'nin Dünya Bankası ve IMF ile İlişkileri

Türkiye ve Dünya Bankası ilişkisi 1947 yılında Türkiye'nin üye olması ile başlamıştır. Türkiye'nin Dünya Bankasından kullandığı ilk kredi 1950 yılında olmuştur. Buna ek olarak yine aynı yılda limanların geliştirilmesi için kullanılan kredi ile Türkiye Sınai Kalkınma Bankası tarafından alınan kredi de Türkiye'nin Dünya Bankasından sağladığı ilk kredilerdir.

Türkiye ve Dünya Bankası ilişkileri, 1949 yılında Türkiye'nin kalkınma çabasına girmesi ve Dünya Bankasından destek istemesi sonucu yoğunluk göstermeye başlamıştır. Bunun üzerine Dünya Bankası dönem başkanı tarafından Türkiye'nin başvurusu değerlendirilmesi amacı ile bir heyet gönderilmiştir. Başvurunun değerlendirilmesi amacıyla Türkiye ekonomisi için bir rapor oluşturulmuştur. Fakat oluşturulan rapor dönemin Türkiye Başbakanı tarafından, rapor içerisindeki kısıtlamalar nedeniyle olumlu karşılanmamıştır. Söz konusu bu raporda Türkiye'nin yatırım yapması gereken çeşitli alanlar belirlenmiştir. Türkiye'nin gerekli desteği alabilmesi için bazı aşamaları tamamlayabilmesi için yardım alması gerektiği yazılmıştır. Bu durum dönem Başbakanı ve Dünya Bankası arasındaki ilişkileri olumsuzlaştırmıştır. Bu olumsuz hava nedeniyle Türkiye, 1954-1966 yılları arasında Dünya Bankası destekli bir kredi ve destekten yararlanamamıştır. Ancak ilişkiler 1970 yılında Dünya Bankası başkanlığına getirilen McNamara ile düzelebilmıştır. (Güç, 2006:73-74).

1970'lerde yaşanan petrol krizi, Türkiye'de önemli dış açıklara neden olmuştur. Bunun yanında Türkiye petrol krizine kadar olumlu ve istikrarlı bir büyüme kalkınma trendine sahip olmasına rağmen, kriz ile bozulmaya başlayan ekonomik göstergeler nedeniyle Dünya Bankası ile ilk defa 1980 yılında uyum kredi programı anlaşması imzalanmıştır. Alınan bu uyum kredi tarım ve sanayi sektörlerinde arzu edilen kapasite artırımını için gereken hammadde ve ara malı ithalinde kaynak amacıyla kullanılmıştır (Güç, 2006:85). Bu kredi türü I.Yapısal Uyum kredisi olarak adlandırılmış ve bu kredi türünün devamını II, III, IV ve V olacak şekilde almaya devam etmiştir. Bu yapısal uyum kredileri 1980'ler ile başlayan küreselleşme akımına Türkiye'yi de entegre etmeye başlamıştır.

1985 yılı ile birlikte yapısal uyum kredileri yerini sektörel uyum kredilerine bırakmıştır. 1985-1995 yılları arasında Dünya Bankası Türkiye için su, sağlık, eğitim, sosyal koruma, enerji, ulaştırma, finans sektörü, tarım sektörü, kırsal kalkınma alanlarında önemli kredi destekleri sağlamıştır (Güç, 2006:86).

Genel bir toparlama yapılması gerekirse, 1950 yılında başlayan Dünya Bankası ve Türkiye kredi ilişkisi bugüne kadar çeşitli proje kredi desteği ile süregelmiştir. Alınan kredilere bakıldığı zaman, proje yatırım kredileri ve seçilen sektörlerin yeniden yapılandırılması, sektörel uyum kredileri, yapısal reformlar, ekonomide küreselleşme, özelleştirme ve yoksulluğun azaltılması gibi durumlarda çeşitlilik göstermektedir.

Tablo 2 Dünya Bankasının Türkiye’de Desteklediği Projelerin Sektörel Dağılımı ve Sayıları

Sektör	Proje Sayısı
Merkezi Hükümet	48
Banka Kurumları	29
Diğer Sanayi, Ticaret ve Hizmet	28
Sosyal Koruma	25
Banka Harici Finansal Kurumlar	23
Sağlık	19
Enerji ve Çıkarılabilir Madenler	19
Bölgesel Hükümet	18
Su Sağlama, Sağlık Koruma ve Atık Yönetimi	12
Sulama ve Direnaj	11

Kaynak: www.worldbank.org, Erişim Tarihi: 18.05.2021

Tablo 2’de, Dünya Bankası ve Türkiye arasında imzalanan proje anlaşmalarının sektörel dağılımı ve proje sayısı verilmiştir. 2021 yılı itibariyle Dünya Bankası ve Türkiye arasında toplam 270 proje anlaşması olmuştur. Bu proje anlaşmaları tablo 2’de görüldüğü üzere sektörel olarak çeşitlilik göstermektedir.

2019 Aralık ayında Çin’de ortaya çıkan Covid-19 salgını nedeniyle birçok ülke ekonomik olarak sıkıntı içerisine girmiştir. Bu bağlamda Dünya Bankası ülkelere destek yardımlarında bulunmuştur. Türkiye de söz konusu bu desteklerden faydalanan ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye ve Dünya Bankası, Covid-19 Kredi Limiti kapsamında 300 milyon ABD doları tutarında kredi anlaşması yapılmıştır. Türkiye Covid-19 Kredi Limiti kapsamında Dünya Bankası tarafından altyapı, ulaşım, enerji, su, sürdürülebilir şehirler, sağlık, bilgi ve iletişim teknolojileri ve imalat sektörleri dahil pek çok sektörde nakit akışını desteklenmesi hedeflenmiştir. Yine Covid-19 salgınının ekonomik etkileri ile mücadele kapsamında, Dünya Bankası’yla Eylül 2020’de 250 milyon ABD doları tutarında yapılan Türkiye Acil Durum Şirket Desteği Projesi’yle de Covid-19 salgınından ekonomik olarak etkilenen veya salgın koşullarına uyum sağlamaya çalışan küçük ve orta büyüklükteki özel sektör işletmelerine (KOBİ) finansmana erişim imkanı sağlanması amaçlanmaktadır (Kalkınma Yatırım Bankası).

Sürdürülebilirlik kavramı günümüzde de Türkiye açısından da önemli bir kavram olmuştur. Dünya Bankası ve Türkiye arasında son yıllarda sürdürülebilirlik anlamında kredi ve destek anlaşmaları olmaya başlamıştır. Bu kredi ve destek anlaşmaları;

- Şehirlerin sürdürülebilirliğinin artırılması
- Güvenilir ve verimli enerji arzının artırılması
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının daha fazla kullanılması

- Uygulanmakta olan iklim eylemlerinin arttırılması
- Yeni ekonomik araçların geliştirilmesi ve kullanımı

gibi bazı alanlar olarak sayılabilir.

Tablo 3 Türkiye ve Dünya Bankası Arasındaki Aktif Projeler

Proje Adı	Proje Maliyeti (Dolar)	Sosyal ve Çevresel Risk	Sektör
Türkiye'de Mülteci ve Ev Sahibi Topluluklarda Sosyal Girişimcilik, Güçlendirme ve Uyum Projesi	48,040,000	Sürdürülebilir	Kamu Yönetimi-Sosyal Koruma
Türkiye Organize Sanayi Bölgeleri Projesi	300,000,000	Sürdürülebilir	Sanayi
COVID-19 Krizinde Mikro ve Küçük İşletmelere Türkiye Hızlı Destek	300,000,000	Ölçülü	İmalat
Gelişmiş Pazar Bağlantıları İle Mültecilere ve Türk Vatandaşlarına Tarımsal İstihdam Desteği	54,700,000	Sürdürülebilir	Tarım
Acil Firma Destek Projesi	500,000,000	Ölçülü	Bankacılık
Demiryolu Lojistiği İyileştirme Projesi	350,000,000	Sürdürülebilir	Demiryolları
Güvenli Okullaşma ve Uzaktan Eğitim Projesi	160,000,000	Ölçülü	Eğitim
Uzun Vadeli İhracat Finansmanı Garantisi	273,580,000	-	Sermaye Piyasaları
Türkiye acil COVID-19 sağlık Projesi	100,000,000	Sürdürülebilir	Sağlık
Resmi İstihdam Yaratma Projesi	347,350,000	Sürdürülebilir	Sosyal Koruma
Belediye Hizmetlerinin İyileştirilmesi Projesi	148,800,000	Sürdürülebilir	Kamu Yönetimi-Su, Sanitasyon ve Atık Yönetimi
Yenilenebilir Enerji Entegrasyon Projesi Ek Finansman	325,000,000	-	Enerji
Türkiye'de Uyum Projesine Destek	800,000	Ölçülü	Sosyal Koruma
Türkiye Kamu Binalarında Enerji Verimliliği	150,000,000	-	Enerji
Okullarda Afet Risk Yönetimi Projesi	300,000,000	-	Eğitim
Sürdürülebilir Şehirler Projesi 2-Ek Finansman	560,600,000	-	Bölgesel Yönetim
GEF Türkiye Sulama Modernizasyonu	2,000,000	-	Tarım

Türkiye Sulama Modernizasyonu	252,000,000	-	Tarım
Geçici Koruma ve Türk Vatandaşları Kapsamında Suriyeliler için İş ve Girişimciliğin Geliştirilmesi Projesi	2,130,000	-	Sanayi, Ticaret ve Hizmet
Gaz Depolama Genişletme Projesi	600,000,000	-	Enerji
Finansmana Kapsayıcı Erişim	400,000,000	-	Bankacılık ve Finans
Sürdürülebilir Şehirler Projesi 2	91,540,000	-	Bölgesel Yönetim
Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler ve Türk Vatandaşları İçin İstihdam Destek Projesi	48,180,000	-	Sanayi, Ticaret ve Hizmet
Esneklik İçin Eğitim Altyapısı (SuTP için AB tesisi)	157,780,000	-	Eğitim
Sürdürülebilir Şehirler	132,770,000	-	Bölgesel Yönetim
Türkiye Jeotermal Kalkınma Projesi	250,000,000	-	Enerji
Tapu ve Kadastro Modernizasyon Projesi-AF	90,590,000	-	İdari ve Kamu Hizmeti Reformu
Sağlık Sisteminin Güçlendirilmesi Ve Desteklenmesi Projesi	134,300,000	-	Sağlık
AB / IPA Enerji Sektörü Teknik Yardım Programı-2. Aşama Projesi	12,980,000	-	Enerji
Gaz Sektörünün Gelişimi İçin Ek Finansman	400,000,000	-	Enerji
Yenilenebilir Enerji Entegrasyonu	300,000,000	-	Enerji
Türkiye Tapu ve Kadastro Modernizasyon Projesi	203,000,000	-	İdari ve Kamu Hizmeti Reformu
Gaz Sektörü Geliştirme Projesi	325,000,000	-	Enerji

Kaynak: www.worldbank.org, Erişim Tarihi:19.05.2021

Tablo 3'e bakıldığı zaman Türkiye ve Dünya Bankası arasında gerçekleştirilen projelerde sürdürülebilirlik çerçevesinde destekler olduğu görülmektedir. Ayrıca, Tablo 3'de enerji ile ilgili projelerde fazlalık olduğu görülmektedir. Bu durum da bize çevresel sürdürülebilirliğe verilen önemi göstermektedir.

Türkiye, IMF'ye 1947 yılında üye olmuştur. İlk IMF desteğini ise 1948 yılında almıştır. IMF, Türkiye'nin ekonomik istikrar sağlama süreci içerisinde finansal destek anlamında üyelik tarihinden itibaren yer almaktadır. Türkiye ödemeler dengesi açığı yaşadığı her dönemde IMF ile iş birliği gündeme gelmiştir. Problem yaşadığı her dönemde IMF ile iş birliği gündeme gelmiş ve günümüzde de gündemdeki yerini korumaktadır. Söz konusu ilişkiler esasen inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. Türkiye ve IMF arsında şimdiye kadar toplam 19 stand-by anlaşması yapılmıştır. Türkiye'nin liberalleşmeye geçemeye başlaması ile birlikte IMF ve Türkiye arasındaki kredi boyutunda da bir

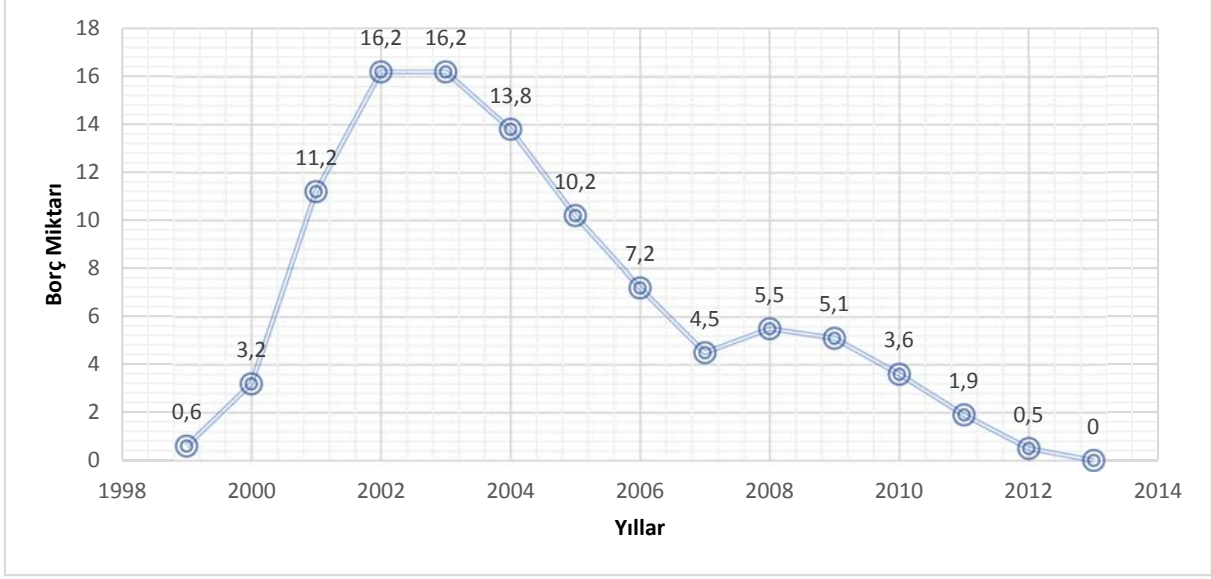
artış yaşanmaya başlamıştır. İMKB'nin kurulması ile birlikte, borsa Türkiye ve IMF ilişkilerine daha çok tepki verir hale gelmiştir. 1990'lar ile birlikte Türkiye ekonomisinde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve ekonomik sorunlar nedeniyle IMF ve Türkiye ilişkisi tekrardan yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu olumsuz iç siyasi ve ekonomik duruma ek olarak, Marmara depremi ve Rusya'da yaşanan kriz IMF ve Türkiye yoğun ilişkisi seviyesinin artmasına neden olmuştur. 2000'li yılların başında yaşanan ekonomik krizin doğurduğu sonuçlar, IMF'i ön plana çıkarmaya devam etmiştir. Ancak bu IMF'e duyulan ilgi ise birtakım tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Apak ve Uyar, 2010:49-50).

Tablo 4 Türkiye ve IMF Arasında İmzalanan Stand-by Anlaşmaları

Stand-by Anlaşması Yılı	Kredi Miktarı (Bin Dolar)	Stand-by Anlaşması Yılı	Kredi Miktarı (Bin Dolar)
1961	22.240	1978	125.100
1962	20.850	1979	319.700
1963	29.885	1980	1.737.500
1964	26.410	1983	78.187
1966	29.885	1984	234.562
1967	37.530	1994	640.095
1968	37.530	1999	16.317.154
1969	13.900	2002	16.560.460
1970	125.100	2005	6.134.906
1978	125.100		

Kaynak: www.imf.gov.tr, Erişim Tarihi: 19.05.2021

Yukarıdaki tabloda Türkiye'nin IMF ile yapmış olduğu stand-by anlaşmalarının tarihi ve alınan kredi miktarları yer almaktadır. Türkiye ve IMF ilişkileri 1958 yılından sonra stand-by anlaşmaları ile süregelmiştir. Toplamda Türkiye 19 stand-by anlaşmasının altına imza atmıştır. Bu anlaşmaların ilki 1961 yılında, sonuncusu 2005 yılında olmuştur.

Grafik 1 Türkiye'nin Uluslararası Para Fonuna (IMF) Borçları (Milyar SDR)

Kaynak: www.setav.org, Erişim Tarihi: 19.05.2021

Grafik 1'de Türkiye'nin IMF'e olan borcu yıllara göre gösterilmiştir. 2002 yılında zirve yapan borç miktarı zamanla azalışa geçmiştir. 2013 yılında ise IMF'e olan borç resmi olarak bitirilmiştir.

Gelişmekte olan ve borç miktarı yüksek olan ülkeler küresel krizlerden olumsuz olarak etkilenmişlerdir. Bu söz konusu krizlerden etkilenme düzeyini en aza indirmek için ülkeler birtakım önlemler getirme çabasıdadır. Bu çabalardan birisi de borçların sürdürülebilirliğidir. Sürdürülebilirlik, borçlunun gelir ve harcama dengesinde gelecek dönemde bir düzeltme yapılmadan borç miktarını düzenli olarak ödeyebilme durumunu ifade eden bir kavram olarak tanımlanır. Bu ifade iç ve dış borcun sürdürülebilirliğini de içine almaktadır. Bu kapsamda Dünya Bankası ve IMF 1996 yılında ağır borç yüküne sahip dünyanın en yoksul ülkeleri için bir destek programı yayınlamıştır. Bu program, "Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi" olarak adlandırılmıştır. Bu girişimin hedefi, söz konusu yoksul ülkelerin borçlarını sürdürülebilir hale getirmektir. Bu sürdürülebilirlik için öncelikle genel bir hedef olarak alınıp daha sonra ise tek hedef haline getirilmelidir (Yurt, 2008:160-163).

1994 krizi nedeniyle Türkiye ekonomisi, siyasi ve ekonomik nedenlerden ötürü meydana gelen dengesizliklerden kurtulamamıştır. Bu yaşanan dengesizlikleri ortadan kaldırmak için de geçici önlemler alınmıştır. Fakat bu önlemlerde uzun süreli olmadığı için yetersiz kalmıştır. Bu kapsamda 1999 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşması, 2000 yılı başından itibaren 3 yıl süreli döviz kuruna dayalı bir istikrar programı uygulanmıştır. IMF ve Dünya Bankasının da desteği ile Türkiye'de bozulan bankacılık sektörünün mali yapılarının ve bilançolarının düzeltilmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında da borçlarında sürdürülebilirliği sağlanmak istenmiştir (Yurt, 2008:164).

Sonuç

Dünya Bankası ve IMF 1944 yılında kurulduğu zaman, savaştan olumsuz olarak etkilenen ulusların kalkınması amacıyla kurulan iki kuruluştur. Savaş nedeniyle zarar gören altyapı, sosyal çevre ve oluşan ekonomik sorunlara çözüm üretmek bu iki kurumun temel amacı olarak gösterilmekteydi. Dünya Bankası ve IMF kurulduğu

yıllarda, bu söz konusu kalkınma amaçları yerine getirilirken devletçi politikalar ile ülkelerin kalkınmalarına destek vermekteydi. Ancak zamanla kürese anlamda değişen ekonomik akımlar nedeniyle Dünya Bankası ve IMF de bu akımlara göre uyguladıkları politikalar evrilmiştir. Bu evrilmeye ek olarak başlangıçta birbirlerinden bağımsız hareket eden bu iki kurum, günümüze doğru yaklaştıkça iş birliği içerisinde girmiştir.

1980'li yıllara gelindiğinde Dünya Bankası liberalleşme anlamında önemli politika ve programlar üretmeye başlamıştır. Küreselleşme düşüncesi içerisinde olan ve destek talebinde bulunan ülkelere yardımda bulunmaya başlamıştır. Bu tarihte de IMF ile yakınlaşmaya ve politika uygulama noktasında birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Literatüre bakıldığı zaman; Wolf (1987), Emmerij (1995), Asher (1996), Wolfenshon (1997), Eğilmez (1996), Uzun (2003), Ünay (2009), Dünya Bankasının geleneksel politikalarının zaman içerisinde özellikle 1980'lerden sonra evrildiği yönündeki düşünceleri destekler niteliktedir. Bu söz konusu evrilme ise devletçi politikalarından liberal politikalara doğru geçiş olmuştur.

IMF kurulduğu dönemlerde kısa dönemli politikalar ve devletçi politikalar uygulamaktaydı. Zaman içerisinde geleneksel diye ifade edilen politikalara olan ilginin azalmaya başlaması ve uluslararası düzeyde yaşanan liberalleşme düşüncesi IMF'in politikalarında da değişikliğe neden olmuştur. Literatürde ise bu değişim hakkında; Schwartz (2000), Seyidoğlu (2003), Gülcan ve Kuştepe (2006) çalışmada savunulan düşünceleri destekler niteliktedir.

1980'lerden sonra liberalleşme akımı ile birlikte IMF ve Dünya Bankası arasında da iş birliği anlaşmaları olmaya başlamıştır. Bu dönemden sonra bu iki kurum politika ve programları uygulama konusunda birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Bu iş birliği konusunda ise literatürde; Panos (2002), Easterly (2003), Craig ve Porter (2003), Kazgan (1988), Başkaya (1995) Paya (1998), Sönmez (1998) destekler nitelikteki çalışmalardır.

Türkiye ve Dünya Bankası arasındaki destekleme ilişkisi 1950 yılında, IMF ile arasındaki ilişki ise 1961 yılındaki stand-by anlaşması ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Kurulduğu dönemde IMF ve Dünya Bankası'nın Türkiye üzerinde uyguladığı politikalar devletçi politikalar olmuştur. 1980'lere geldiği zaman Türkiye ile IMF ve Dünya Bankası ilişkisi ise Türkiye'nin liberal politikaları benimsemeye başlaması ile güçlenmiştir. Bu tarihten itibaren de IMF ve Dünya Bankası iş birliği, Türkiye politikaları üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Literatürde ise bu düşünceleri destekler nitelikte çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalar; Miller (2006), Karluk (1998), Seyidoğlu (2003), Soyak (2006), Candan (2007), Apak ve Uyar (2010) şeklinde söylenebilir.

Kaynakça

- Apak, S. Ve Uyar, M. (2010). *IMF-Türkiye İlişkileri ve Bankacılık Sektörü*. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 47, 41-57.
- Ascher, W. (1996). *The Evolution of Postwar Doctrines in Development Economics*. History of Political Economy, 28(5), 312-336.
- Başkaya, F. (1995), *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*. Öteki Yayınevi, Ankara.
- Candan, E. (2007). *Dünya Bankası Kredi Kullanımlarında ve Projelerin Tatbikinde Yaşanan Sorunlar*. Sayıştay Dergisi, (64), 69-109.
- Craig, D. ve Porter, D. (2003). *Poverty Reduction Strategy Papers: A New Convergence*. World Development, 31(1), 53-69.
- Easterly, W. (2003). 11. *IMF and World Bank Structural Adjustment Programs and Poverty*. University of Chicago Press, 361-392.
- Eğilmez, A. M. (1996). *Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası Grubu ve Türkiye*. Creative Yayıncılık.
- Emmerij, L. (1995). *A Critical Review of the World Bank's Approach to Social-Sector Lending and Poverty Alleviation*. International Monetary and Financial Issues for the 1990s, 5, 15-33.
- Gülcan, Y. ve Kuştepe, Y. (2006). *IMF Programları Türkiye'de Ahlaki Tehlike Yaratıyor mu? Bir Tartışma*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (1), 244-257.
- Güç, F. (2006). *Dünya Bankası Kredilerinin Kamu Yatırımları Üzerindeki Rolü*. (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans), İstanbul.
- Kagia, R. (2005). *Balancing The Development Agenda: The Transformation of The World Bank Under James D. Wolfensohn, 1995-2005*. World Bank Publications, Washington D.C.
- Kapur, D. vd. (1997), *The World Bank: its First Half Century. History*. Washington, DC: Brookings Institution Press, 1.
- Karagöl, E. T. (2010). *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Dış Borçlar*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı, SETA Analiz, 26, 1-29.
- Karluk, S. R. (1998). *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Kazgan, G. (1988). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. Altın Kitaplar, 2, İstanbul.
- Miller, C. (2006). *Pattways Through Financial Crisis: Turkey*, Global Governance, 12, 449-464.
- Öztürk, İ. (2006). *Dünya Bankası Politikaları*. Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 36-55.
- Panos Report No 45. (2002). *Reducing Poverty: is the World Bank's Strategy Working?* Panos Ltd, 1-52.
- Paya, M. (1998). *Uzak Doğu Krizi ve Türkiye*. İso Dergisi, 384, 20-23.

- Pereira, J. M. M. (2017). *The World Bank As A Political, Intellectual and Financial Actor: It's First Half Century*, 26(52), 73-94.
- Schwartz, A. J. (2000). *Do We Need a New Bretton Woods?*. Cato Journal, 20(1), 21-25.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri*. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 4(2), 141-156.
- Soyak A. ve Bahçekapılı C. (1998). *İktisadi Krizler-IMF Politikaları İlişkisi ve Finance and Development Dergisindeki Yansımaları*. İktisat, İşletme ve Finans,13(144), 48-61.
- Sönmez, S. (1998). *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm Sömürgecilikten Küreselleşmeye*. İmge Kitabevi, I.Baskı, Ankara.
- Uzun, A. M. (2003). *Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası*. Cumhuriyet Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,4(2),155-174.
- Ünay, S. (2009). *Küresel Kalkınma Paradigmasının Evriminde Kurumsal Etkenler ve Dünya Bankası*. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 41, 87-111.
- Wolf, P. (1987). *Stabilization Policy and Structural Adjustment Policy in Turkey, 1980-85: The Role of the IMF and World Bank in an Externally Supported Adjustment Process*. German Development Institute, Berlin.
- Yurt, E. (2008). *Türkiye'nin Dış Borçlarının Gelişimi ve Sürdürülebilirliği*. Öneri Dergisi, 8(29), 159-176.
- Yatırım ve Kalkınma Bankası, Sürdürülebilirlik Raporu (2019), Erişim Tarihi:02.06.2021
- www.imf.org, Erişim Tarihi:19.05.2021
- www.worldbank.org, Erişim Tarihi:19.05.2021

The Rise and Break of Economics from Philosophy: From Xenephone to Neuroeconomics

Funda Râna ADAÇAY
frozbey@anadolu.edu.tr

Anadolu University,
Faculty of Economics and Administrative Sciences
ORCID: 0000-0003-3565-8307

e-ISSN 2687-4563
2021, Vol. 3(2) pp. 151-175
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aujfe>

Research Article

Received: 30.12.2020

Revised: 09.11.2021

Accepted: 17.11.2021

To cite this document:

Adaçay, F.R. (2021). The Rise and Break of Economics from Philosophy: From Xenephone to Neuroeconomics. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 3 (2), 151-175

Abstract

In this study, we introduce the first efforts of economics to be a science by breaking away from philosophy, the Milet school which is the first philosophy school in this context and the Elea school which we can define as the first school of economics. Afterwards, we criticize the efforts of economics to break away from social sciences and the role of neoclassical economics in this way. In the study, historical sources in the related literature were used, and different views and discussions were included. From the beginning of philosophy, evaluations have been made about today's economics, following the footsteps of Xenephon, who used the first word economics and was a member of the Elea school. Subjectivism, Utilitarianism, and Economic value, Positivism, Homoeconomicus, Experimental (Behavioral) economics and Neuroeconomics are among the topics covered.

Keywords: *Philosophy of Economics, Elea School, History of Economic Thought*

JEL Codes: *B10, B11, B13, B15, B25, N01*

İktisadın Felsefeden Doğuşu ve Kopuşu: Ksenefon'dan Nöroekonomiye

Öz

Bu çalışmada, "İktisat"ın "Felsefe"den koparak bir bilim olma yolundaki ilk çabaları ve bu kapsamda ilk iktisat okulu olarak tanımlayabilecek "Elea Okulu" incelenmiştir. Sonrasında iktisat disiplinin sosyal bilimlerden kopma çabaları ve Neoklasik İktisat'ın bu yoldaki rolü eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışmada ilgili yazındaki tarihsel kaynaklardan yararlanılmış, farklı görüş ve tartışmalara yer verilmiştir. Felsefenin başlangıcından, ilk iktisat kelimesini kullanan ve Elea okulu mensubu olan Ksenefon'un izinden bugünün iktisadına dair değerlendirmeler yapılmıştır. Subjektivizm, Faydacılık, ve İktisadi değer, Pozitivizm, Homoeconomicus, Deneysel (Davranışsal) ekonomi ve Nöroekonomi değinilen konular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: *İktisat felsefesi, Elea Okulu, İktisadi Düşünceler Tarihi*

Giriş

Batı düşüncesinin tarihsel seyri içerisinde önce doğa bilimleri sonra da sosyal bilimler felsefeden koparak doğmuştur. Bu doğum taşıdığı temel iddia bakımından örtük olarak felsefenin ölümünü ima etse de hem bilimler hem de felsefe birlikte var oluşlarını, en azından sosyolojik görünüm olarak var oluşlarını sürdürmüşlerdir. (...) Sosyal bilimler ortaya çıkarken doğa bilimlerinin yöntemlerini taklit etmeyi bilimselliğin gereği olarak düşünmüşlerdir. (...) 20.yüzyılın sonlarında doğalcılıkla en rahat ve en hızlı işbirliği imkânları bulan sosyal bilim de 'iktisat' olmuştur. Ama bu durum iktisadın felsefeden diğer sosyal bilimler ile birlikte koparken kendine koyduğu alana, yani iktisadi alana ilişkin eleştirel ve tarihsel bir düşünme yolu sunma imkânını da elinden almıştır. İktisadın felsefeden diğer sosyal bilimlere göre daha radikal kopuşu, onu, düşünme becerisinden yoksun kılmış ve düşünme içermeyen bir tekniğe dönüştürmüştür (Yılmaz,2011:39-40).

Özellikle sosyal bilimler alanında bilim ve ideolojinin neredeyse her zaman iç içe geçmiş olduğu söylenebilir. Bu durum, sosyal bilimlerin "kraliçesi" olan iktisatta daha da öne çıkar görünmektedir. Bu bakımdan, özellikle Neoklasik iktisadın egemen olduğu çağdaş iktisat "biliminin" ayırt edici bir özelliği, bilimci (scientific) bakış açısı ile onun dayattığı determinizm [1] anlayışının kapitalizmin kategorilerini doğallaştırma ve onların kalıcı olduğu düşüncesini yerleştirme işlevini yerine getiriyor olmasıdır. "Başka bir alternatif yok" (TINA oluşumu) biçiminde formüle edilebilecek bu anlayış, aslında kapitalizmin kategorilerini toplumun bütününe yayma işlevini de yüklenmektedir. Bu da aslında, iktisadın kendisinin de, kapitalizmin işleyebilmesi için gerekli olan kurumsal yapının ve bu kurumsal yapı içerisinde devinecek insan tipinin yaratılması sürecine katkıda bulunma biçimindeki dönüştürücü bir işleve sahip olduğu gerçeğini gözlerden saklamaktadır. İktisadın asıl yanlışlığı, sahip olduğu dönüştürücü gücü kullanma biçiminden değil, bizzat yansıttığı kapitalist gerçekliğin kendisinin "yanlış" olmasından kaynaklanmaktadır. Bir ideoloji olarak iktisadın temel sorunlarından birisi, yalnızca kapitalist gerçekliğin bütün yönleriyle anlaşılabilmesini engelleyecek bir "maske" işlevi görmesinin ötesinde, bu gerçekliği hiç eleştirmeden yalnızca yansıtmaya çalışmasıdır. (Özel, 2013:48).

İktisadın yönteminin ne olduğu ya da ne olması gerektiğine ilişkin çok sayıda ve değişik tartışmalar olsa da genel olarak iktisadın benimsediği yöntem anlayışının şu ya da bu ölçüde pozitivizmin savunduğu temel ilkelere yakın durduğu söylenebilir. Pozitivist ontoloji, üç unsurun bileşimi olarak görülebilir: Kapalı sistem anlayışı, mekanik nedensellik anlayışı ve insanların yalnızca duyu deneylerini kaydeden pasif alıcılar olduğu düşüncesi. Ayrıca böyle bir bakış açısının sosyal bilimler için de geçerli olduğunun savunulması (yöntemsel birlik ilkesi), bir "bilimcilik" (scientism) anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Başka bir deyişle, sosyal bilimin her zaman değer yargıları ya da ideolojilerden bağımsız olması gerektiği, sosyal bilimin de tıpkı doğa bilimi gibi bilim insanının dışındaki dünyadan edindiğimiz duyu deneylerine dayalı olması gerektiği savunulmaktadır. Bu anlayışta bilimin esas amacı, ampirik düzenliliklerin kaydedilerek, gerçekliği olduğu gibi göstermektir. Ancak bilimciliğin dayattığı ampirik düzenliliklerin kaydı biçiminde ortaya çıkan determinizm, sosyal bilimlerde, özellikle de iktisatta, hem ideolojik bir boyut kazanmakta, hem de bu boyutun bir uzantısı olarak toplumu dönüştürme rolünü de üstlenmektedir. Sosyal ve ekonomik gerçekliğin, iktisat biliminin söylediği gibi olduğuna ilişkin inanç, görünen gerçekliğin kalıcı, değişmez ve doğal olduğuna ilişkin bir anlayışı, ya da "başka bir alternatif yok" düşüncesini desteklemektedir. Örneğin, Neoklasik "rasyonel ekonomik insan" (homo oeconomicus)

soyutlamasının kendisinin gerçeklik kazanması söz konusudur. Birey bu süreç içinde sistemin işlevsel bir birimi, bir dişlisi haline gelmekte, böylelikle de sistemin işleyişi için gerekli özellikleri kazanmaktadır. Bilimciliğin dayattığı bu tür bir determinizm anlayışı, kapitalizmin egemenliğinin sürmesini sağlarken insanların dönüştürücü güçlerini ellerinden alarak onların “köle- efendi” türü ilişkilerin içine hapsolmalarına zemin hazırlamaktadır. Bu ise hem iktisadın hem de öteki sosyal bilimlerin üstesinden gelmeleri gereken temel bir sorundur. (Özel, 2008: 50-58)

Metodolojik olarak pozitivistimin iktisatta kabul görmesi, iktisadi düşüncenin disiplin içinde gelişmesine engel olmaktadır. İktisadi düşüncenin giderek yok olmaya yüz tutması iktisadın doğa bilimi olma gayretlerinin sonucudur. İktisadın doğa bilimi olma gayreti, disiplini sosyal fiziğe götürmektedir. İktisadın sosyal fiziğe benzetilmesi veya iktisadın fizikle olan beraberliği Isaac Newton ve Adam Smith arasındaki metodolojik ilişkiye kadar gider. Smith'in, Newton'ın bilimsel metodolojisini önce etiğe, daha sonra da politik iktisada uyguladığı sıklıkla söylenir. Newton'ın atomistik ve mekanistik bilim felsefesi, iktisatta Smith'le başlatılır ve Neoklasik iktisadın yani ana akım iktisadın buradan başlayarak oluştuğu kabul edilir. Philip Mirowski, iktisatta fizik etkilerinin 19. yüzyılda başladığını ve Neoklasik iktisadın esas olarak 19. yüzyıl fiziğini taklitle geliştiğini düşünür. 19. yüzyıl ortasında fiziğin zamanlama ve entelektüel içeriğinin, iktisada yansımalarıyla Neoklasik iktisadın ortaya çıktığını ve bu tarihten itibaren iktisadın fizikten etkilendiğini belirtir; çünkü iktisat, doğa bilimleri gibi kesin bir bilim olabilmek için fizikteki gelişmeleri takip eder ve disipline aktarır. II. Dünya Savaşı sonrası ise bu etki doruğa çıkar. Söz konusu taklit sonucu, iktisadi düşüncenin ve iktisadi düşünce tarihinin disiplin içinde ihmali, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında olur. Savaş sonrası iktisat ve diğer sosyal bilimler arasında ilişki sekteye uğradığından, iktisadi düşünce ve iktisadi düşünce tarihi genel disiplinde itibar kaybına uğrar (Levent, 2019:34).

Bugünün çoğu iktisat algısı ve analizlerinin, sınırlı perspektiflerle normatiflikten uzak, egemen Neoklasik anlayışa dayandırılmasında, iktisadî bilginin “mutlak doğru” ölçeğine indirgenmesi çabalarında ve matematiğin iktisatta bir araçtan öte amaç haline getirilmesinde, iktisadın felsefeden kopuşunun etkisi olduğu söylenebilir. A. Buğra (1989: 218) bu durumu şöyle açıklıyor: *“Adam Smith'in ekonomiyi insanların iyi niyetlerinden bağımsız olarak ihtiyaçları karşılayan bir düzen olarak kavramsallaştırma çabası nasıl belirli bir toplum idealini yansıtıyorsa, toplumun, araştırmacının öznel değerleri, sezgileri ve içgüdülerinden bağımsız olarak incelenmesini sağlayacak evrensel yasalar geliştirme amacı da, belirli bir bilim idealini yansıtıyor. İki ideal arasındaki ortak nokta, toplumsal ve bilimsel düzenin, insan iradesinden bağımsız olma niteliği taşımasıdır.”*

İktisadın felsefe ile ilişkisinin kendisi değilse de kökenleri çok eski çağlara uzanmaktadır. Her ne kadar kimi iktisadi düşünce tarihi kitapları (Ekelund Jr. ve Hebert, 1990:14-24; Sandelin vd., 2002:11-14) [2] iktisadın felsefe denli eski olduğunu varsaysa da aslında bir bilimsel söylem olarak iktisat modern zamanların bir ürünü olduğuna göre, felsefeyle ilişkisinin kendisinden daha eski olması mümkün değildir. Bu nedenle, iktisadın yeniden anlam yüklediği kimi kavramların antik felsefede mevcut olduğu doğru olmakla birlikte, bir bilimsel etkinlik ve söylem alanı olarak iktisat 18. yüzyıl sonrasının ürünüdür. Antikçağ felsefesinde, iktisadın adı da dâhil olmak üzere, alanın kimi kavramlarının felsefeye “gömülü” olarak varlıklarını sürdürdüğünü söylemek daha doğru olacaktır. Kısacası, Antikçağ felsefesinde iktisadi kavramlar, felsefenin söylemine göre belirlenen bir işlevi yükleniyorlardı. Bu da o dönemde belirleyici olanın felsefe, belirlenenin ise iktisat değil, kimi sonradan iktisadi olarak

nitelenecek kavramlar olduğunu gösterir (Yılmaz, 2011:39). Böylesi bir bakış açısı, geçmişten gelenin bugün tanımlanmasına vurgu yapmaktadır ve bugün için 'iktisadî' olanın geçmişte 'felsefi' olduğunu söylemektedir. Ancak, değerlendirmeyi bugünden geçmişe bakarak yapacak olursak, antik dönemde her sosyal, siyasal ve ekonomik konu önce ve ilk olarak felsefe şemsiyesi altında ele alınıp incelenmiştir ve bunun bilinen bir istisnası yoktur. Bu çalışmada, geçmişe dönerek, bugün iktisadî olarak nitelendirebildiklerimizin, aslında geçmişte tanımlayanların –ki bunlardan biri Elea okuludur- köklerini gömülü oldukları yerden çıkarmaya çalışılmıştır. Çünkü dönemsel bakış açısındaki farklılıklar somut olay ya da varlıkların iktisadi olmadığı anlamına gelmez, tanım ya da betimlemeler, bugünkü bilgi dağarcığımızla yapılsa bile 'elma' antik çağda da elmaydı ya da 'iyilik' her zaman iyiliktir. Varlıkları değişmediği gibi felsefeye açık biçimleri de değişmemiştir. Kısacası, geçmişte iktisadın "iktisat" olarak tanımlanmamış olması, iktisadın geçmişteki varlığının yok olması şeklinde değerlendirilemeyeceği gibi, bugün iktisadi olanların felsefi anlamları da yok denemez. Bu kapsamda, iktisatta terkedilmeye yüz tutmuş felsefeyi aramak ya da hatırlamak gerekmektedir. İktisadın analitik becerilerinden en önemlisi olan düşünme yeteneğinin –ki bu sorgulamayı ve empatiyi de içerir- gücünü tazelemek, iktisadın sosyal yönünün yeniden güçlü kılınmasına hizmet edecektir. Bu amaçla açıklamalara ilk olarak, tarihte "iktisat/ekonomi" kavramının ilk kez kullanıldığı ve bu nedenle ilk iktisat kitabı olarak kabul edilen kitabın yazarı Ksenefon (Xenophon/Ksenophon/Ksenophanes) ve onun mensubu olduğu dolayısıyla ilk iktisat okulu sayılabilecek Elea Okulu ile başlanmıştır.

Elea (Velia) Okulu ve Ksenefon

Elea, İtalya'da Napoli'nin güneyinde Latinlerin "Velia" adını verdikleri bir kıyı kentidir. Bu nedenle okulun adı buradan gelir. M.Ö. 5. yüzyılda bir grup Sokrat-öncesi filozofların bir okulu olan Eliatik okulunun evi olmuştur. Herodotus'a göre, MÖ. 555'te bir grup İyonyalı, Persler tarafından kuşatılınca, günümüzde İzmir'e bağlı Foça (Phocaea/Fokaia) ilçesinden kaçmışlardır. Denizde seyahat ederek yaşamını sürdürmekte olan Yunanlı bir paralı asker ve sonradan filozof, teolog, şair ve bir sosyal eleştirmen olarak anılacak olan Ksenefon tarafından Sicilya'da Reggio Calabria'da durdurulmuş ve ona katılmışlardır. Bu grup kuzeyde, Foça ile aynı enlemde olan Hyele kasabasını kurmuş ve bu kasabayı önce "Ele" daha sonra "Elea" olarak yeniden adlandırmışlardır (Coasting,b.t.: pa.2). Ksenefon, çoktanrıçılığa karşı tektanrı tartışmasını burada yapmış; Homeros'la Hesiodos'a karşı çıkarak, Tanrı'nın birliğini ve değişmezliğini savunmuştur. Birlik ve değişmezlik düşünceleri üstüne kurulan Elea öğretisi, onun öğrencisi Parmenides'le gerçekleşmiştir. Bu nedenle çoğu kaynakta bu okulun kurucusu Parmenides olarak geçer. Melissos, Zenon, Gorgias gibi düşünürlerin sürdürdükleri bu öğreti, Antik Çağ Yunan felsefesinin genel diyalektik yapısı içinde olumsuz yanı tutar; deney-dışı usçuluğu, değişmezliği, saltıklığı savunur. Bu nedenle felsefe tarihinde metafiziğin, Elealılarla başladığı ifade edilmektedir.

Antik Yunan felsefesinin çıkış noktası 'varolan nedir?' sorusudur; bu nedenle bu soru felsefenin ilk sorusudur denilebilir. İyonya felsefesinin ilk düşünürleri olan ve doğal olarak ilk filozof kabul edilen -bugünkü Ege bölgesinde Aydın iline bağlı- Milet (Miletos) okulu mensubu Thales, Anaksimandros, Anaksimenes ve ayrıca Heraklitos gibi düşünürler, her şeyden önce, "varlık evreninin aslı nedir?" sorusuna cevap aramışlardır. Diğerlerinden temel farkları, bu soruya maddi bir dayanak arayarak, cevaplarının "doğacı/natüralist" olmasıdır. Daha sonra, İyonya doğa felsefesinin "Materyalist" bakış açısına karşı, Miletli Thales'in öğrencisi olan Pisagor, "İdealist" temelli bir bakış açısı getirmiştir. (Dreyer, 1953) Thales'in isteği ile Pisagor dönemin

matematikteki öncü ülkesi Mısır'a gitmiş ancak döndüğünde memleketi Sisam Adası'nın bir tiranın baskısı altında olduğunu görünce İtalya'nın güneyindeki bir Yunan kenti olan Crotone'ye gitmiştir. Burada 'Pisagorculuk' geleneğini başlatmıştır. Öte yandan Napoli'nin güneyinde bir Yunan Polis'i olan Elea'da Xenophon (Ksenefon) ile ünlü bir felsefe akımı olarak ilk "Metafizikçiler" doğmuştur. Elea okulunun mensuplarının İyonya'dan farkı, olayları gözlemle değil, sırf akılla, mantıkla kavramaya girişerek "Mantıksal felsefe"nin kurucuları olmalarıdır (Şahin, 1997:23). Okulun kurucusu Parmenides mantıksal akıl yürüten ilk filozof olarak kabul edilmektedir.

Elealılar bilginin kaynağını, duyguda ve deneyde değil, düşüncede bulurlar. Onlar için varlık bir'dir ve saltıktır, hiç değişmemiştir ve asla değişmeyecektir. Bununla beraber mantıksal kavramların diyalektik hareketini ilk kez ortaya atmakla Elealılar Hegel'in gerçek öncülleridir. Hegel, "Felsefe Tarihi Üstüne Dersler" başlıklı eserinde özellikle Elealı Zenon'u" diyalektiğin başlatıcısı" sayar. Platon idealizminin gerçek temeli de Elealılar'dır. (Yıldırım, 2005:pa.5)

Ksenefon'un Yaşamı

Atinalı Ksenefon (MÖ. 430-354) filozof, yazar, tarihçi ve asker, Sokrates'in öğrencisidir. Ksenefon onbin kişilik ücretli Yunan birliğinin komuta etmiştir ve İskender'in ölümü sonrası taht kavgalarında önemli rol oynamıştır. (Gray, 2010:2) Ksenophon, Peloponnesos Savaşı'nda kentinin yenilgisini demokrasiden kaynaklanan disiplin eksikliğine bağlayarak demokratik yönetime karşı tavır aldı. MÖ. 394'teki Koroneia Savaşı'nda Sparta saflarında Atinalılara karşı savaşmıştır. Bunun üzerine ihanetle suçlanarak sürgün edilmiş ve bütün mal varlığına el konulmuştur. Ksenophon ilk eserini, haksız ölümü üzerine hocası Sokrates'i savunmak için yazmıştır. En tanınmış eseri Pers prensi Kyros'un iktidar mücadelesinde yer alan Yunan askerlerin yurda dönüş macerası Anabasis - On Binler'in Dönüşü'dür. (Ksenefon,2020:8) Uzun yıllar Anadolu'yu işgal eden Pers ordularında bulunmuş, çoğunlukla Persler'in askeri eğitim ve öğretim düzenleriyle ilgili görüşlerini yazmıştır. Bunlarla birlikte Pers ordularının tüm sefer kayıtlarını tutmuştur. Birliği'nin Bâbil'den dönüşünü ve Anadolu'yu geçişini anlattığı bu eser, yazarın olayların içinde olduğu bir kişi tarafından yazılan ilk eserdir (Gray, 2010:2). Bu eseri ilk savaş tarih kitaplarından biri olmuştur (Ksenefon, 2011:4). Eser, bir alan rehberi olarak Büyük İskender tarafından İran seferlerinde önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır (Wells, 1962:92). Devlet adamlığı konusundaki "Kyros'un Eğitimi ve Tiranlık Hakkında", "Spartalılara ilişkin Hellenika" ve "Lakedaimonların Devleti" ve tarihin ilk iktisat ve işletmecilik kitabı olarak tanımlanabilecek olan "Oikonomikos" başlıca eserleri arasında yer alır. Ksenophon bu eserinde çağının sosyal, ekonomik ve hukuki hayatı hakkında değerli bilgiler aktarır, mutluluk ve refah içinde yaşamının yollarını öğretir.

Ksenefon'un İktisatçılığı

Ksenefon, "ekonomi" terimini ilk defa kullanan kişidir. M.Ö. 4. yüzyılda yazdığı kitabının başlığı "Oikonomia / Oeconomicus"dur. Ancak, bu kitabın konusu bugünkü iktisadi analiz değildir; ev/hane (oikos) ve yasa (nomos)larına ilişkindir. (Xenophon,1897) Daha önce de değinildiği gibi, Platon'la aynı dönemde yaşamış bulunan Ksenophon, bu eserinde toplumun en küçük ancak temel birimi olan ev yönetimi üzerinde durmuştur. Ancak, eski Yunan siyaset bilimi anlayışı içinde hane yönetimi, site-devletin yönetiminden ve krallığın yönetiminden pek de farklı olmadığı gibi, askerî liderlikten de aşağı değildir; Çünkü geniş anlamıyla, ev içinde bulunan çalışanlar, tarımsal arazi ve

hayvanları; kısaca, bugünkü anlamıyla tüm üretici güçleri ve tüketicileri kapsamaktadır (Pomeroy, 1994:31). Ksenefon, kitabının girişinde Sokrates'in ağzından, ev idaresinin bir bilim ya da sanat dalı olup olmadığını sorar: “*Ev idaresi de tıp, demircilik ya da marangozluk gibi bilgi dalı mıdır? (...) bu da diğer sanatların sahip olduğu gibi bir işleve sahip midir?*” Ksenefon, ev idaresini ister bir bilim ister sanat ya da zanaat olarak alsın, açık bir şekilde bunu tıpla, tıbbı da demircilikle, hepsini yapıca benzer bir hatta tutmuştur. (Xenophon, 1997:363; aktaran Murteza,2012:6) Kitap, servetin en iyi şekilde nasıl yönetileceğini ve bunun için etkin bir organizasyonu açıklar; bu haliyle bir yönetim bilimi kitabı sayılabilir. Ksenefon'a ait çok sayıdaki eserden iktisatla ilişkisi olanlarına aşağıda kısaca değinilmiştir.

“Mali Önlemler” adlı kitabında, iyi bir yönetim için bir liderin önemi üzerinde durur ve kıt kaynakların ancak iyi bir liderle yönetilebileceğini söyler. Böylece, beşeri sermayenin önemini vurgular. Ona göre; “iyi bir yönetici, yönettiği ev olsun, çiftlik olsun ya da şehir devleti olsun, etkin bir yönetim göstermelidir. Lider yönetici servet peşinde koşmamalıdır. Servet doğal olmayan bir faaliyettir ve ancak iş bölümüyle sağlanır.” Bu açıklamaları, gerek kamu yönetimi gerekse maliye ve işletme politikaları kapsamı açısından bugünkü önerilerden farklı değildir. Etkin yönetim anlayışı hem kamu hem özel sektör için bir hedef niteliğindedir. Servet'in sahip olunan zenginliklerin bir toplamı olarak değerlendirilmesi durumunda, işbölümü ve ihtisaslaşmanın önemine dikkat çekmeyen nerdeyse hiçbir iktisatçı yoktur.

“Attquei'nin Gelirleri” diğer adıyla “Atina gelirlerini artırma yolları” adlı kitapçık, o dönemden günümüze kadar gelebilen tek maliye eseridir. Site'nin malî krizine karşı alabileceği önlemleri araştırır. Tavsiye ettiği tedbirler arasında, Site'nin ticaret gemilerine ve esirlere sahip olup, bunları kiraya vermesi, yabancı tüccarları celp için tedbirler alınması ve bu yolla ticaretin teşviki sayesinde gümrük gelirlerinin ve liman resimlerinin veriminin artırılması da vardır (Sur, 1949:249). Ksenefon'un ekonomik sorunların çözümü için “devlet mağazaları ve maden işletmeleri kurulmalıdır” anlayışı o çağa uygun müdahaleci bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım sonraki evreler için kumanda ekonomilerinin de öncülerindedir. Kaynakların çoğaltılması ve etkin kullanımı yoluyla ve/veya yabancı sermayenin teşvikiyle büyümenin sağlanabileceğini ortaya koyan bu yaklaşım, yine güncelliğini koruyan bir iktisadi bilgidir. Hatta daha ötesine geçerek kamu iktisadi teşekkül ve teşebbüslerinden bahsetmektedir ki, gerek gelişmiş ülkelerin gerekse gelişmekte olan ülkeler için bu strateji uzun yıllar uygulanmış ve uygulanmaktadır. Özellikle bu strateji biçimi, kalkınma çabası içinde olan azgelişmiş ekonomilerde bir zorunluluk halindedir.

“Cyropedia”, “Pers Kralı Büyük (Cyrus) Kiros'un Eğitimi” adlı kitabı, tavsiyeler içeren bir biyografi, tarih ve politik ütopyanın birleşimidir (Gray, 2010:4). Atina gibi büyük bir şehrin ticaretinin gelişmesinde iş bölümünün önemini belirtmiştir. Örneğin, şehrin gelirlerinin artırılması için yabancıların (metekler) çalışma koşullarının kolaylaştırılması ve Atina'ya gelmelerinin özendirilmesini savunmaktadır. Böylece Atina, bir ticaret merkezi olarak üstünlüğünü devam ettirecektir. Ayrıca, gümüş üretimin artırılması için de köle işçilerin sayılarının artırılması gerektiğini de belirtmiştir. Böylece, hem emek faktörünün hem de nüfus faktörünün iktisadi etkilerine dikkat çekerek, bunların üretim fonksiyonuna pozitif katkısını ortaya koymuştur. İstihdama dair, çalışma koşullarının iyileştirilmesi önerisi, verimlilik artışını işaret etmektedir -ki bu öngörü tüm iktisatçılar için genel kabul gören bir doğrudur. Ticaret politikası önerileri olarak özetlenebilecek, işbölümü, üretici ve emekçi sayısındaki artışlar günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir. (Xenophon, 2011)

İktisat Felsefesinde Ksenefon İzleri

Ksenefon'un çalışmalarında, bireysel "sübjektif değer" kavramının yanı sıra daha genel olan "servet ya da mülkiyet" gibi objektif değerlere de yer yer rastlanılmaktadır. Benzer şekilde, iktisadi düşünceye katkı veren Sokrat-öncesi düşünürlerden biri olan Democritus (M.Ö. 460-370) daha çok Atom teorisi ile tanınmış olsa da "*ahlaki değerler mutlak olsa da ekonomik kıymet sübjektiftir*" diyerek, faydanın sübjektif tanımını yapmıştır. Bu açıklama, ilerdeki açıklamalarda yer alacağı şekilde, yüzyıllar boyu sürecek fayda kuramlarının öncülü ya da öncüllerinden biri olacaktır. Daha önemlisi, iktisadın bir bilim olarak kabulünde ve egemen iktisat anlayışı olan Neoklasik iktisatçıların elinde önemli bir silah haline gelecektir.

Sübjektivizm ve İktisadi İnsan (Homoeconomicus)

Sübjektivizm, bir felsefi bakış açısı olarak değişik alanlarda kullanılmaktadır. Sübjektivizm akımının iktisat üzerindeki etkisi, bilim olma yönünde ve yeni kurumlar yaratılmasında oldukça etkili olmuştur. Genel anlamda; "özneyi her şeyin ölçüsü yapma, bütün değer ve gerçeklik yargılarını bireysel bilincin edimlerine indirgeme" olarak tanımlanabilir. Sübjektivizm, kelime olarak "bir kimsenin önem verdiği şey ve hareketleri üzerindeki ısrarlı duruşu ve tercihi" demektir. Başka bir tanımlamayla; "Ekonomik olarak, doğadaki nadir şeylere karşı duyulan çeşitli arzu derecelerinin ifadesidir."

19. yüzyılın ikinci yarısında yükselmeye başlayan liberal düşüncelerin de etkisiyle ekonomiye sübjektif faktörler dâhil olmaya başlamıştır. Bu gelişmelerden ilki, klasik iktisadın statik, dar ve dogmatik kalıplar içinde zaman ve mekân boyutlarından kopuk yapıya sıkışmış olması sayılabilir. Klasik iktisadın, sübjektif faktörleri göz ardı eden ve salt objektif unsurlara dayalı açıklamaları, eleştirilerin artmasına yol açmıştır. Klasiklerin evrensellik iddiasına karşılık tepki olarak doğan, gerek metodolojik bir kavgaya dönüşen Tarihçi Okulun eleştirileri gerekse Bilimsel Sosyalizmin getirdiği Emek-Değer Teorisi kapsamındaki ana akımı saptırma çabaları çerçevesindeki eleştirileri, sübjektivizmi beslemiştir. Sübjektivizm, iktisadi anlamda bireye ve onun egolarına önem atfetmek suretiyle incelemenin merkezine bireyi konumlandırmaktadır. Bu sayede bir yandan klasik iktisadın genelleşememe engeli giderilirken bir yandan da analiz objesini küçültmek yoluyla iktisadı bilimselleştirmek amaçlanmıştır.

Sübjektivizmin ekonomideki özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz: (i) Sübjektivistler, insan istek ve arzularını ilke olarak kabul ederler ve tatmin edilen mal ile istekler arasındaki bağlantıları birlikte incelerler. (ii) Sübjektivistlere göre 'sübjektif değer' kavramı, klasiklerin kabul ettiği 'objektif değer' kuramına göre daha açıklayıcıdır. Sübjektif değer teorisi ekonomik mal ve hizmetlerin değerinin, onların üretiminde kullanılan faktörlerin doğası ya da emek miktarından değil fakat tüketicinin kendi amaçlarının gerçekleştirilmesi ve ihtiyaçlarının tatmininde bu mal ve hizmetlere isnat ettiği önem ve faydadan doğduğunu öne sürmektedir. (iii) bireyciliğin yanında bireyin çevresine bağlı olduğunu da dikkate alarak sosyal fikirlere önem vermektedirler. Bu özellikleriyle sübjektivizm, Klasik iktisatçıların devamı niteliğinde olan ve klasik iktisada yönelik eleştirileri cevaplamaya çabalayan Neoklasik iktisat için önemli hale gelmiştir. Neoklasik düşüncenin toplumu ayrıntılı şekilde tüketici, üretici olarak ele alması ve mikro temelde inceleme çalışmalarına gitme eğilimi istemez sübjektif unsurların daha da ön plana çıkmasına neden olmuştur. Sübjektivizmin ekonomideki biçimlerine bakıldığında, Neoklasik iktisadın kolları Matematikçiler (Gossen, Pareto ve Fisher) ve Matematikçi olmayanlar (Avusturya Psikolojik Okulu'ndan Menger ve Bawerk) şeklinde

bir ayırım yapılmaktadır. Bir diğer ayırım ise, (i) Maliyet unsurundan hareket edenler; (ii) Maliyet unsurunu faydasızlık yönünden inceleyenler (sübjektif unsur ile fayda unsurunu birlikte alanlar, örnek: Gossen) ve (iii) Maliyet unsurunu temel almayanlar şeklinde yapılmaktadır. Diğer okullar kapsamında yer alan birçok Neoklasik iktisatçının da, sübjektivizm akımı etkisinde kaldığı görülmektedir (Adaçay, 2018:123).

Sübjektivist iktisadın uzantısında insan vurgulanmaktaydı. İnsan ve onun etrafında dağınık bir biçimde duran objelerle insan arasındaki ilişki dikkate alındığında, insan vurgusu öne çıkmaktadır. Değerleri belirleyen ise, insani arzu ve isteklerdir. Ekonomik anlamda ise, malın değerinin onun doğasında yer almadığı ve mutlak bir ölçütle malın değerinin saptanamayacağı düşüncesi egemendi.

İktisadın, yöntem bakımından soyutlama ağırlıklı karakteri, öznellikleri ihmal ettiği savıyla tarihsel, mekânsal ve insanın değerini öncelikli gören yaklaşımlarla bir ölçüde dengelenmiştir (Yalçınkaya; 2006:2). Ancak, “emek zamanı” veya “emek miktarı” gibi mutlak ve genel kabullerin, bir malın değerini belirlemede rol oynaması kabul edilemezdi. Bu açıdan bakıldığında sübjektivist iktisatçılar, ihtiyaçları, iktisadi hayatın nihai hedefi; faydayı da eşya ve eşyaların tatmin ettiği ihtiyaçlar arasındaki ilişkinin bir tezahürü olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda, objektif değer varlığını inkâr etmemekle birlikte onu ikinci plana ittikleri söylenebilir. Son tahlilde, sübjektivist iktisatçıların analizlerinde hedonist düşünceye yakın oldukları gözlenir. Bu bağlamda, zevk ve ihtiyacın yani ‘arzu’ önemli bir unsur olarak değerlendirilir ve insanların arzularını tatmin etmek amacıyla hareket ettikleri kabul edilir. (Anonim,2012:pa.3) Bu yönüyle sübjektivizm felsefesinin, klasik ve devamı niteliğinde olan Neoklasik iktisadi düşüncenin temelinde yatan, -fayda ya da kâr şeklinde olsun salt çıkarını maksimum kılmaya çalışan- iktisadi insan (homo oeconomicus /economicus) varsayımına dayanıklık ettiği söylenebilir.

İktisadi insan varsayımının temelinde Bentham’ın “bireyin haz arayan ve elemden kaçan bir varlık” olduğuna ilişkin psikolojik önermesi (Yayla, 1992: 80; Aktaran Akyıldız,2008:30) vardır. Homo economicus, tüketici olarak fayda maksimizasyonu, üretici olarak kâr maksimizasyonu peşinde koşan akılcı (rasyonel) insanı tanımlamaktadır. “Homo economicus”, fayda maksimizasyonu peşinde koşan birey varsayımına dayandığında, ahlak felsefesindeki karşılığı, sadece kendi çıkarını düşünen egoist ve hedonist birey anlamına gelmektedir. Buna karşın, birey, başkalarının refahını (aile, dost, arkadaş) dikkate alan varlık olarak ele alındığında “alturist”; tüm toplumun faydasını esas alan varlık olarak tanımlandığında da “faydacı”dır. Ancak, ister alturizm ve faydacılık çıkarıcılığın, isterse çıkarıcılık alturizm ve faydacılığın kapsamı içinde ele alınsın, her iki halde de “homo economicus” anlamsal gücünü kaybetmektedir. (White, 2004: 90; Aktaran Akyıldız, 2008:30) Aynı zamanda “homo economicus”, ontolojik ve metodolojik bireyci yaklaşımla, temelini “laissez faire, laissez passer/bırakınız yapsın bırakınız geçsin” ve “minimal devlet” anlayışının oluşturduğu, liberal demokrasi ve liberal devlet modeline yol açmaktadır. Liberal iktisatçıların büyük bir kısmı, insanı rasyonel davranan varlık (homo economicus) olarak ele almaktadır. Buna karşın, “homo economicus”, akıl yoluyla değer yargılarını belirleme yeteneğine sahip varlık olarak kabul edildiğinde, aydınlanmış aklın bilinçli ürünü olarak, her türlü toplumsal kural ve kurumların inşa edilebileceği (kurucu rasyonalizm) sonucuna ulaşılmaktadır (Yayla, 1992: 53-54). Buradan da pozitif hukuk ile refah devletçi sosyal teorilerden, radikal totaliter teorilere kadar yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır (Yayla, 1992: 148-152; Yayla, 1993: 130; Aktaran Akyıldız, 2008:31). Bu varsayım üzerine oturtulan çözümlene ve politika üretme mantığı, açıklanamayan her iktisadi davranışın ortaya çıkışında, iktisadı güven

bunalımına sürüklemektedir. Bu bağlamda “bilim olma” kaygısı ile matematiğe yakınlaşma çabası, iktisadi “insan için olma” gerçeğinden uzaklaştırdığı için, iktisat yerilmeye açık bir görünüm sergilemektedir (Yalçinkaya, 2006:4) İktisadi insanın ekonomideki yeri üzerine tartışmaların kapsamı aşacak nitelikte uzun bir geçmişi vardır. Örneğin; Peter Drucker’ın, 1939’da yazdığı ilk kitabı Ekonomik Adamın Sonu (The End of Economic Man) salt bu konudaki eleştirileri içermektedir.

Klasik ve Neoklasik iktisadın temel varsayımı olan “homo economicus”, iktisadi yaşamda rasyonel davranan varlık anlamına gelmektedir. Ancak, insan her zaman rasyonel varlık değildir. Bazen davranışı belirleyen ağırlıklı faktör, akıldan ziyade, alışkanlık, taklit ve veya sosyal normlar olabilir.[3] Örneğin, insan çıkardan ziyade, iş birliği eğilimi içerisinde toplum yanlısı davranabilir. Dolayısıyla, “homo economicus” insan davranışını tanımlamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, “homo economicus”un yerine “sınırlı rasyonel davranış” modelleri geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu konuda, White’ın “homo economicus”a -önce Dewey’in, daha sonra da Kant’ın ahlak felsefesiyle- yeni bir yorum getirme çabası vardır. Bireyi irrasyonel varlık olarak ele alan Hayek ise, rasyonaliteyi rekabet sürecine bağlamaktadır. Bu yaklaşımlar “homo economicus”un yanı sıra alternatif rasyonel davranış modellerinin de yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır (Akyıldız, 2008:29).

Faydacılık Felsefesi ve İktisadi Değer

Klasik iktisat, Locke ve Hume gibi felsefecilerle iktisada yansıyan faydacılık felsefesi temeline dayanmaktadır (Yalçinkaya, 2006:4). İktisat biliminde temel sorun “tercih” ve “kıt kaynaklar” sorunudur. Çünkü insan ihtiyaçları, sonsuzdur. İhtiyaç; giderildiğinde haz, giderilmediğinde acı ve elem veren duygulardır. Yaşam ve teknoloji geliştikçe yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır. İhtiyaçları karşılamak için gerekli mal ve hizmet üretiminde kullanabileceğimiz kaynaklar ise, kıttır. İhtiyaçları gideren her şey, mallar ve hizmetlerdir. Mal ve hizmetlerin ihtiyaçları doyuma ulaştırma özelliğine ise “fayda” denir. Bir ihtiyacı karşılayan mal ya da hizmet faydalıdır. Tercih ya da seçimler mal ve hizmetlerin faydaları ile ilişkilendirilerek yapılır. Her seçim ya da tercihin bir bedeli (maliyeti) vardır. Üretim ya da tüketimde vazgeçtiğimiz kararın karşılığı olan bu maliyete “fırsat maliyeti” [4] denir. Tüketici davranışını belirleyen en önemli unsur, malların tüketiminden elde edildiği düşünülen faydadır. İktisadi düşünen bir yaratık olarak tüketici gelirini, yani kısıtlı bütçesini harcarken elde edeceği faydayı maksimum kılmaya çalışır. Yani tüketicinin ana amacı, kısıtlı bütçesini en çok faydayı sağlayacak şekilde harcamaktır. Başka bir deyişle, tüketici harcama tercihi yaparken malın sağlayacağı faydayı dikkate alır ve tercihinin ona göre yapar.

Klasik iktisatçıların öncüsü Adam Smith (1723-1790), “Ulusların Zenginliği” (1776) adlı ünlü kitabında bir malın tüketiminden elde edilen faydayı “toplam fayda” olarak tanımlamıştır. Smith’e göre toplam fayda malın “kullanım değeri” anlamına da gelmektedir. Böylece toplam fayda, malın kullanım değeri olarak somutlaşır. Ancak Smith aynı kitabında “bir malın diğer malları satın alma gücünü, değişim (mübadele) değeri olarak da tanımlamıştır.

A.Smith gibi, Ksenefon’a göre de bir malın hem kullanım hem de değişim değeri vardır: “o halde bir şeyin servet olup olmaması bir kişinin o şeyi kullanmayı bilip bilmemesi ile ilgili olur. Mesela flüt çalmayı bilmeyen bir insan için o flüt değersiz iken, satması durumunda servete dönüşür; elinde tutarsa servet değildir” (Xenophon, çev. E.C.Marchant,1997:367; Aktaran Murteza,2012:7) Ksenefon için kullanmayı bilmediğin durumda, para bile bir servet değildir; bu yüzden adil bir zenginlik

kazanmayı en iyi şekilde başarmış ve zenginliğini en iyi şekilde kullanmayı başarmış insanı, en mutlu insan olarak görür. Burada kişinin zenginlik ölçüsü iktisadi olmaktan ziyade ahlakidir. Çünkü servet maddi olanakların çok olmasıyla değil, ihtiyaçları karşılayacak kadar fazla olmasıyla ölçülür. Eski Yunan ahlaki kurallarını gözetme eğilimi, dönemin diğer felsefe eserlerinde olduğu gibi onun iktisadi düşüncesinde de açıkça görülür. Ksenefon'un iktisat anlayışı, iktisat bir bilim, bağımsız düşünce alanı olmayıp, toplumsal düzenin ayrılmaz bir parçasıdır (Murteza,2012:7).

Gerçekte Aristo'da ayrışan bir malın kullanım ve değişim değeri, böylece Smith'in analizine de konu olmuştur; Ancak Smith, kullanım değerini malın faydasıyla, mübadele değerini ise mal için sarf edilen emekle açıklamaya çalışmıştır. Ancak mübadele değerini fiyatı üzerinden ölçebileirken, kullanım değerini ölçebileceği aracı henüz geliştiremediği için, bu değeri yine mübadele değeri üzerinden yorumlamıştır. Bir malın değişim değerini ise o malın kullanım değeri belirler. Kullanım değeri yüksek olan malların değişim değeri de yüksek olur. Ancak her zaman klasik iktisadın bu önermesi doğru çıkmaz. Hayatta kullanım değeri yüksek, değişim değeri düşük mallar ya da kullanım değeri düşük, değişim değeri yüksek mallar da vardır. Bu durum ilgili yazında Elmas-su çelişkisi örneği ile açıklanmaktadır. Smith'in sıkıntısı bununla da bitmez, sonuçta salt emeğe dayalı üretim temelli ilkel toplumlar için değer ölçütü olarak gördüğü "emek" faktörü, gelişmiş toplumlarda, malların biriktirilmeye başlanmasıyla-örneğin sermayenin, girişimcinin ve teknolojinin devreye girmesiyle-kısır kalmış, sonuç olarak Saf Emek-Değer Teorisi'nden sapmış ve Üretim Maliyet Teorisi'ne dönerek, değeri ücret, kâr ve rant üzerinden belirlemeye çalışmıştır.

Smith'in bu açık olmayan ve çelişkilerle dolu teorik yaklaşımına yardım "faydalı şey" in "mal" haline geldiği ve "kullanım değerinin belirleyicisi olan fayda"nın bir ölçütünü geliştiren "marjinalistler", "matematikçiler" veya "faydacılar" olarak sınıflandırılan Neoklasik iktisatçılardan gelmiştir. Ordinalistler (F.Y. Edgeworth, Wilfredo Pareto ve J.R. Hicks) faydayı sıralayabiliriz derken; Kardinalistler (H.H. Gossen, W.S.Jevons, C. Menger ve L.Walras) "util" olarak adlandırılan fayda ölçütü yardımıyla "marjinal fayda"yı yaratmışlardır. Klasik iktisadın toplam fayda=kullanım değeri ve değişim değeri yaklaşımı ile açıklayamadığı çelişkiyi, Neoklasik iktisatçılar "marjinal fayda" kavramı ile açıklamışlardır. Neoklasik iktisatçılara göre malların değişim değerini açıklayan şey toplam faydaları (kullanım değerleri) değil, marjinal faydalarıdır. Yani tüketilen son birimlerinden elde edilen faydalarıdır. Farklı bir söylemle, tüketilen son birimin toplam fayda da yaptığı artıştır. "Tüketim miktarı arttıkça bir malın marjinal faydası azalır" şeklinde ifadeyle yasalaştırdıkları ilke gereğince, malın ihtiyacı ile malın miktarı arasındaki ilişki, değeri açıklamaktadır. Azalan marjinal fayda yasası, ihtiyaçtan fazla olan yani su gibi bol olan bir malın kullanım değeri yüksek olsa da marjinal faydasını dolayısıyla değişim değerini düşük kılarken; doğadaki miktarı kıt olan ancak kullanım değeri düşük olan elmasın değişim değerini yüksek kılmaktadır. Klasik yaklaşımla açıklanamayan bu çelişki, Neoklasik yaklaşımda matematiksel olarak açıklanmıştır. (Adaçay,2018:135)

Smith'in Liberalizm felsefesiyle iç içe olan faydacılık, çıkarlarını gözetken ve iktisadi faaliyetlerini bu esasta sürdüren karar birimi tipolojisi yaratmaktadır. Bu tipoloji, homo economicus'u işaret etmektedir. Klasikler, tümdengelimci ve soyutlamacı bakış açısı ile evrensel kanunlar üretirken, Neoklasikler, bu çabalara matematikle eşlik etmiş, davranışları, her zaman ve mekânda geçerli modellerle açıklama amacı da taşımışlardır. Jevons, Menger, Walras gibi iktisatçıların homo economicus'un çıkarlarını en büyük kılma amacını matematikselleştirmeleri; iktisadın fizik gibi "sağlam bir bilim"e benzeme ve yöntemsel özülü kesin ve ölçülebilir bilgiyi üretme arayışlarına hizmet etmiştir. "Politik iktisat" (political economy) teriminden "saf iktisat" (economics) terimine geçiş de bu

bağlamda söz konusu olmuş ve terim ilk kez 1871'de Menger'in kitabında geçmiştir (Yalçınkaya, 2006:4-5).

Fayda'nın sübjektif yapısı ve ölçülebilir olması artık bilimselleşme gayretindeki iktisat için yeni matematik silahlara kavuşması anlamına gelmektedir. Matematiksel yöntemleri iktisada ilk uygulayanlar arasında yer alan H.H. Gossen (1810-1858), L.Walras (1834-1910), V.Pareto (1848-1923) ve F.Y.Edgeworth (1845-1926) "sözel iktisadın süslü yolunda yaptığı zigzagları" eleştiriyor ve matematiğin kullanılması ile teorinin daha açık ve tutarlı hale geleceğini savunuyordu. Buna karşın Avusturya okulunun ilk temsilcileri C. Menger (1840-1921), F.Wieser (1851-1926) ve B.Bawerk (1851-1914), soyut bir teori oluşturmaya çalıştıkları halde matematiğin iktisada uygulanmasını istemiyorlardı. Cambridge ekolüne bağlı Marshall, her ne kadar kendisini iktisada yönelten esas etkenin kullanılan matematiksel yöntemler olduğunu söylese de, matematiğin iktisat teorisini istila etmesine var gücüyle karşı çıkmıştır. Ayrıca, Irving Fisher (1892) "*Ekonomi dünyası sisli bir alandır. Bu alanın ilk kâşifleri yardımdan yararlanmayan bir bakış açısına sahipti. Matematik bir lambadır ve önceden bulanık görünen şeyler onunla büyür ve sağlam kesin hatlarıyla ortaya çıkar. Eski hayaletler kaybolur. Daha iyi görürüz ayrıca daha ilerleri görürüz*" dediği doktora teziyle, matematiksel iktisadın ABD'deki güçlü bir savunucusu olmuştur (Adaçay, 2018:309).

Sosyal Bilimlerin Felsefeden Kopuşu ve Bilim Olma Çabaları

Tarihe ilişkin görüşünü hep nedensel açıklamalar yoluyla kanıtlamaya çalışan geleneksel tavır, doğa bilimlerinin gelişmesinin etkisiyle, ortaçağdan kalma metafizik ve teolojik kaynaklı öğelerden giderek sıyrılmıştır. Bunun sonucu olarak 19. yüzyılda gelişen pozitivizmin etkisiyle indirgemeci ve tek-tipleştirici bir bilim anlayışı ortaya çıkmıştır (Orman, 2017:279).

Pozitivizm

Pozitivizm terimi Fransızca'da "gerçek, olgu, kesin, kanıtlanmış, olumlu" gibi anlamlara gelen positif kelimesinden türetilmiştir. Pozitif bilim kavramı, olgularla ilgili kesin ve kanıtlanmış bilgiyi ifade ettiği için pozitvizmin ekseninde durmaktadır. Terimi ilk defa sosyalist düşünür Claude Henri de Saint Simon (1760-1825), bilimsel yöntemin önemini belirtmek ve sosyal felsefe bakımından ifade ettiği anlamı ortaya koymak için kullanmış, daha sonra pozitvizmin kurucusu Auguste Comte (1798-1857) tarafından benimsenerek bir felsefi sistemin adı haline getirilmiştir. Pozitif bilim kavramı, olgularla ilgili kesin ve kanıtlanmış bilgiyi ifade ettiği için pozitvizmin ekseninde durmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün Avrupa ülkelerinde yaygınlık kazanan bu felsefe akımı, XX. yüzyılın ilk yarısına kadar birtakım farklılaşma ve dönüşümlere uğrayarak yaygın hale gelmiştir. (TDV, b.t.:pa1)

19. yüzyıla kadar doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasında metodolojik bir farklılık görülmemektedir. Sosyal bilimciler "toplumsal olanın" "bilimsel araştırmaya konu edilebileceği" iddiasını ortaya attıktan itibaren bilim felsefesinin tartışmalarının tarafı oldular. Bu iddia ile birlikte daha önce içine rahatlıkla metafizik önerme ve açıklamaları bulaştırdıkları konuları "kuram", "önerme", "denence", "gözlem / ölçüm", "görgüçülük", "nedensellik" gibi doğa bilimlerinden aktardıkları kavramlarla tartışmaya başladılar. Bu sayede sosyal eylem ve olguları konu edinen alanlar "bilim" olma hakkına sahip olduklarını öne sürdüler. Bunu da elbette en çok bilgi kuramının pozitivist yanı üzerinden meşrulaştırdılar. Pozitivizme olan bağlılık onu uzun süre tartışılmaz bir

konuma getirdi (Çoşkun,2017:2). O kadar ki, felsefeyi mantıksal düşünmeye indirgeme ya da onunla bir tutma düşüncesi çok yaygın bir eğilime dönüşmüştür. B. Russell daha 1914'te mantığı felsefenin özü diye nitelemiş; R. Carnap daha da ileri giderek felsefeyi nerdeyse mantıkla bir tutmuştur (Carnap,1935; Aktaran Yıldırım,2010:29)

August Comte sebep ve sonuçların gözetlenmesi gerektiğini savunarak, "Tarihi Toplumsal Evre" anlayışıyla, "Üç Hal Kanunu" yaklaşımında şu görüşleri öne sürer: İnsanlık dinsel (teolojik), metafizik ve ardından da pozitif düşünme evresine ulaşmıştır. Din-bilimsel alanda olgular «tanrısal güç»; metafizik alanda «soyut kavramlarla» açıklanır. Pozitif evrede ise, olgular arasındaki ilişkiler, nedensellik ile yani «sebe-sonuç» bağlantılarıyla gözleme ve deneye konu edilerek açıklanır. Bu nedenle toplumsal yapı ve düşüncedeki bulanıklığı gidermek adına pozitif düşüncenin sosyal bilimlere de uygulanması gerekir. (Ayrıca bir dönem sekreterliğini yaptığı ve birlikte çalıştığı Saint Simon ile fikirlerinin bazen iç içe geçtiğini de dikkate almak gerekir.) Comte'a göre pozitivist anlayış çerçevesinde bilim olayları gözleyerek gerçeğe ulaşır. Bilim, olgular arasındaki ilişkilere dair edinilen sistematik bilgidir. Matematik, astronomi, kimya, fizik, biyoloji gibi sosyoloji de artık soyuttan somuta, genelden özele ve yalından karmaşığa doğru evrilmelidir. Comte'un etkisi daha sonraki dönemlerde giderek belirginleşecektir. Doğal bilimlerdeki gibi toplumsal bilimlerin de nedensellik ilişkisine tabi tutulabileceği, toplumsal olguların da belli bir sistematik içinde ve nesnel olarak ele alınabileceğine ilişkin anlayış günümüzde de sosyal bilimlerde güçlü bir etkiye sahiptir. İlerleyen açıklamalarda değinilecek olan Deneysel (Davranışsal) ekonomi ve Nöroekonomi uygulamaları böylesi etkilere örnek niteliktedir.

Comte'un ölümünün ardından gelen on yıl içerisinde Avrupa düşüncesi daha sonraki dönemleri derinden etkileyecek büyük düşünürler ve eserleri peş peşe vermeye başlamıştır. Darwin "Türlerin Kökeni", Claude Bernard "Deneysel Tıbbı Giriş", John Stuart Mill "Faydacılık", Herbert Spencer "Sistem" (ilk cilt), ve Karl Marx "Kapital" bunlardan bazılarıdır. Comte'un pozitif "İnsanlık Dini" tasarımının ütopik yansımaları bir şekilde bu eserlerin hemen hepsinde karşılığını bulmuştur. Sosyalizmin ütopyadan "işçi sınıfının" mücadelesine evrilmesi de bu dönemde gerçekleşir. Bilimin yeni keşifleri ve yeni uzmanlık alanları oluşmaya başlar. "Enerjinin korunumu ilkesi" bütün doğal olgulara uygulanırken "evrim kuramı" da "insan yaşamı dâhil bütün organik olguları" kuşatacak şekilde yorumlanmıştır. Biyoloji ve jeolojide atılımlar yapılmıştır. Bütün bu kaynaklar pozitivist düşüncenin zaferine bir şekilde katkı yapmıştır. (Kolakowski, 1968:73; Aktaran Çoşkun, 2017:7)

Klasik iktisada bir destek olarak sayılabilecek bir gelişme olarak; "Darvinist evrim sürecinde, bireysel çıkar peşinde koşmayan bireylerin ayıklanarak, sadece çıkarları peşinde koşan bireylerin ekonomik yaşamlarını sürdüreceklerine ilişkin yaklaşımla "homo economicus"a yeniden güç katma çabası da görülmektedir. Ancak Gintis, bu tür yaklaşımları yersiz gören genel savların ve analitik modellerin olduğunu ifade etmektedir (Gintis, 2000:320; aktaran Akyıldız, 2008:31). Benzer şekilde, başka Neoklasik iktisatçıların da Darwin'in evrim sürecinden dayanak alma ihtiyacı içinde olduğunu görülebilir; Örneğin: Marshall, firma teorisinde ortalama maliyetler aracılığıyla karşımıza çıkan, doğal seleksiyon sürecini, Darwinci "Natura non facit saltum" (Doğa ani sıçramalar yapamaz !) ilkesine bağlamıştır (Kaymakçı, 2012:228). Neoklasik bir diğer iktisatçı olan J. A. Schumpeter (1883-1950) ve Kurumsal iktisatçı T. Veblen (1857-1929) gibi, iktisatta fiziği değil de biyolojiyi model olarak seçen daha pek çok iktisatçı da olmuştur. Ayrıca, iktisadi olayları açıklamada nörolojiden faydalanma, süreç içinde Davranışsal iktisadı yaratmıştır. "İktisadi insan"a yönelik eleştiriler karşısında, tam rasyonellik varsayımı yapılmamakta sınırlı rasyonellik,

sınırlı irade, sınırlı kendi çıkarını düşünme gibi ‘gerçekçi’ insan davranışları ile çalışılmaktadır. [5] Benzer çalışmaların günümüzdeki daha cüretkâr yansımalarına bakıldığında karşımıza deneysel iktisat uzantısı niteliğindeki Nöroekonomi adıyla anılan ve beyin aktivitelerinin şeklini değerlendirerek veya diğer teknikleri kullanarak ekonomik kararları vermenin biyolojik boyutunu saptamayı amaçlayan disiplinler arası yeni bir çalışma alanı çıkmıştır. [6] İktisadın biyolojik temellere dayalı veriler üzerine inşa edilecek olan bu yaklaşımında, iktisat biliminin sabit varsayımlar altında geliştirilen teorilerinin sınanabilirliğinin güçlendirebileceği, böylece sınırlılıklarının ortadan kaldırılabileceği ve iktisadın bilimselliği tartışmalarına nokta koyulacağı iddia edilmektedir. (Soydal ve diğerleri, 2010:215)

1900’ların ilk çeyreğinden itibaren pozitivist akım yeni tartışmaların odağına oturmuştur. Tarihsel ile toplumsal olanı, insanın kendisinin kurup içinde yaşadığı bir tinsel alan olarak anlayan, toplum bilimlerini doğa bilimlerinden yöntemleri bakımından da ayrı gören bir anti-pozitivist bakış açısı ortaya çıkmıştır. Bu bakış açısında güçlü bir dönüşümü gerçekleştiren Wilhelm Dilthey (1833-1911), pozitivistin yöntem birliği düşüncesine karşı çıkararak bilimsel yöntemin bir ideal olarak görülmesine tepki gösteren “eleştirel tarih felsefesi” görüşünü yaratmıştır. “Çözümleyici tarih felsefesi” de denen ve tarihi bir bilgi alanı olarak ele alan bu yaklaşım; Tarih biliminin ve tarihçinin bilgi elde etme etkinliğini sorgular. Bu yönüyle bir yandan tarihçinin bilgi etkinliğini sorgulamak isterken, diğer taraftan bir yöntem eleştirisi olarak karşımıza gelir. Burada tarihsel bilginin koşullarını, tarihsel araştırmanın hangi ölçütlerle yapılması gerektiğiyle ilgili bir temellendirme çabası söz konusudur” (Orman, 2017:276). Dilthey, doğa bilimlerinin tin bilimlerinden metodolojik bakımdan da farklılaştıklarını söylemiştir [7]; ona göre, tarihsel/eleştirel metot ile pozitivist bilim metodu, farklı iki bilim anlayışını da beraberinde getirir. Fakat pozitivist metot, bilim kavramını doğa bilimsel bir çerçevede ele almış ve yine doğa bilimsel ilkelere uygun düşen bir anlayışa göre bilimi yorumlayarak, neyin bilim olup olmadığı konusunda hüküm vermiştir. Gadamer Heidegger’in tecrübelerimizin tarihselliği ve dilselliği, insan varoluşunun zamansallığı ve tarihselliği anlayışına dayanan evrensel hermeneutik öğretisini hem derinleştirmiş hem de genişletmiştir. Bu tartışmalar sadece felsefe ile sınırlı kalmamış; felsefi hermeneutiğin az ya da çok ilgili olduğu veya kesiştiği diğer disiplinlere de sıçramış ve böylece geniş bir tartışma zemininin doğmasına sebep olmuştur. (...) Tartışmalarda öne çıkan isim Karl-Otto Apel, bilimsellik ile hermeneutiği, başka bir ifadeyle, “açıklayan” doğa bilimleri ile “anlayan” tinsel bilimler arasındaki karşıtlığı açıklar ve temellendirir. Apel, bu karşıtlık teziyle yeni pozitivistizm akımının “tekbilim” anlayışını eleştirir. Apel, insanlar arası iletişimin bilimsel metotlarla anlaşılamayacağı gerçeğinden hareketle hermeneutik ile doğa bilimlerinin gerçek konusu; “yani olayların sayılarla somutlaştırılması ve anlaşılması birbirlerini dışarda bırakan ama aynı zamanda birbirlerini tamamlayan şeylerdir” savını ileri sürer (Topakkaya, 2007:87). Son tahlilde Ricoeur’un, bu temel düşünce üzerine anlama-açıklama diyalektiğine dayanan yeni bir hermeneutik geliştirdiği söylenebilir.

Bilimsel Dünya Görüşü: Viyana Çevresi

Böylece 19. Yüzyılda doğa bilimlerinin yöntemi olarak açıklama kavramı ön plana çıkarken, bu pozitivist görüşe eleştiri olarak, anlama etkinliğinin yöntem olarak benimsendiği bir insan bilimleri anlayışı ortaya atılmıştır. Pozitivizme duyulan tepki bu dönemde öyle büyüktür ki, insan bilimlerini doğa bilimlerinin gölgesinden kurtarma çabası, doğa bilimine ait ne varsa ona savaş açmak gerektiğini düşündürmüştür. Gerçekten de bu iki farklı anlayış günümüzde de sosyal bilimlerdeki en önemli

tartışmalardan birini, anlama karşısında nedensellik tartışmasının temelinde yer almaktadır. Bu tartışma bilimsel yöntem konusundaki kabulleri de belirlemektedir (Little, 1995, aktaran Orman, 2017:277) Bu ve benzeri pek çok eleştirilere rağmen, pozitivism 1929 Buhranı sonrası dönemde “Viyana çevresi” adıyla anılan düşünürlerin çabalarıyla yeniden yükselme teşebbüsünü gerçekleştirmiştir (Çoşkun,2017:2). Yeni pozitivism; mantıksal atomculuk, genel semantik, mantıksal pozitivism akımlarında belirir. Bu akımlar genel olarak felsefe sorunlarını, dil sorunlarına indirgerler. Mantıksal pozitivism, 19. yüzyıl sonlarında belirginleşen pozitivismın yeniden değerlendirilerek devam ettirilmesidir. Sonradan etkisi kaybolmakla birlikte 20. yüzyıl felsefesinde çok etkili olmuş, bilim ve felsefe eksenli tartışmalarda belirleyici bir konum elde etmiştir.

Pozitivistler, 1929 yılında açıklanan “Bilimsel Dünya Görüşü: Viyana Çevresi” başlıklı programda açıkça amaçlarının tek bir bilimin, yani insanlığın edinebileceği tüm bilgileri; fizik ve psikoloji, doğa bilimleri ve edebiyat, felsefe ve özel bilimler gibi birbirinden tamamen ayrı disiplinlere ayırmaksızın içinde toplayan bir bilimin yaratılması olduğunu ifade ediyorlardı. Bu amaca ulaşmanın G.Peano, G.Frege, A.N. Whitehead ve Russell’in geliştirmiş oldukları mantıksal çözümleme yönteminin kullanılmasıyla olacağını; bu yöntemin de, bilimi metafizik sorunlardan ve anlamsız önermelerden arındırmak ve (...) deneysel bilimin anlamını, kavramlarını ve önermelerini açıklığa kavuşturmak şeklinde olduğunu belirtiyorlardı (Tektaş, 2019:94).

Mantıkçı pozitivistlere göre, deney ve gözlem alanının dışında kalan, doğrulanabilir olmayan her şey anlamsızdır, yani metafiziktir. Felsefeden metafizik arındırmalı ve dünyanın bilimsel kavranışı ortaya konulmalıdır. Mantıksal pozitivism, bu anlamda pozitivismın bilim / bilimsellik iddialı felsefi statüsünü devam ettirir; felsefenin deney dışı kalan niteliğini yadsıyarak, metafizik ilan ederek kendilerine göre felsefeyi doğru bir temel oturtma iddiasındadır. Bilim ve felsefe ikiye ayrı bölüm olarak ele alınır ve felsefenin görevi dil olarak; başka bir deyişle metafizik önermeleri çözümlemek olarak belirlenir. Buna göre felsefe dil çözümlemeleriyle sınırlı kalmalı, onlara dayanarak olguları dile getirdiğimiz önermeler üzerine ve bu önermelerin dilsel bağlamları üzerine açıklama yapmakla görevlidir. Dünyanın bilimsel kavranışı ise; ilkin bilginin temelinde gözlem ve deneye dayalı olguların bulunması ve ikinci olarak da kesin bir mantıksal çözümleme ile meydana gelmesidir. Bilimsel etkinlik, bu noktada, deneysel verileri mantıksal analiz yoluyla çözümlemek ve ortaya koymaktır.

Mantıksal pozitivismze yönelik eleştiriler kapsamı aşacak ölçüde fazladır. Bu alanda öne çıkan isimlerden başlıcası, bilim felsefecisi Karl Popper (1902-1994), temel ilkeyi, yani bilginin temelindeki “doğrulanabilirlik” ilkesinin dışında başka bir yol ortaya koymuş, buna karşı “yanlışlanabilirlik” ilkesini formüle etmiştir. Popper bütün ifadelerin deneylerle doğrulanması koşulunun gerçekçi olmayacağını savunarak, mutlak bilgiye ulaşılmayacağını belirtmiştir. Ona göre doğrular, kendinden önceki doğruları yanlışlayabilmektedir. Bu durum sürekli bir hal kazanır. Yani sürekli “yeni” doğrular çıkabilir. *“İnsanın başından geçmiş hiçbir şey yoktur ki, “doğal” olduğu iddia edilemesin; çünkü bu, doğasında olmasaydı nasıl başına gelebilirdi?”* (Popper, 1994:81) Ayrıca, bilim felsefesi içinde Thomas Kuhn (1922-1996) bilimsel etkinliğin tarihselliğini ve kuram-yüklü niteliğini ortaya koyarak saf deney ve gözlem eksenli bilim anlayışının kırılmasında önemli bir isim oluşturmuştur.

Popperci yanlışlamacılık ve Kuhncu eşölçülemezliğin başarılı bir sentezini matematiğin diyalektiği ve tarihselliği katkısıyla, ‘bilimsel araştırma programları’ çerçevesinde ortaya koyan” bilim felsefecisi Imre Lakatos (1922-1974)’a göre, bilimin kesin ve değişmez bir yöntemi olamaz. Belirli bir teorinin diğer ya da önceki teoriden

daha geçerli olması, bu yeni ya da farklı teorinin daha fazla şeyi açıklayabiliyor olmasıyla ilgilidir. Bu yaklaşım biçimi teoriler arasında bir süreklilik ilişkisi kurar. Buna göre, çelişiyor göründüklerinde bile, teorilerin belirli bir şekilde birbirlerini kapsamaları söz konusudur. Bir tür birikimci bir bilgi anlayışı ortaya konulmaktadır. (Sarı, 2017:1) Lakatos'tan etkilenen Paul Feyerabend ise, gözlem ve deneyin sanıldığı kadar saf olmadıklarını hem kuramsal hem tarihsel örnekleriyle ortaya koymuş, yanlışlanabilirlik ilkesine rağmen pozitivist bilgi anlayışı içinde duran hocası Popper'i eleştirmiştir. Lakatos'ın aksine Feyerabend bilimdeki teorilerin birbirlerini yadsıyarak ortaya çıktıklarını öne sürer. Feyerabend onun rasyonalist eksenli düşüncelerini "realist rasyonalizm" olarak eleştirir. Feyerabend, bilimsel bulgu denilen şeylerin kendi başına herhangi bilgiye ayrıcalıklı bir kuramsal statü kazandırmadığını, bilimsel yöntemin tek ve biricik yöntem olarak kutsanmasının olanaksız olduğunu öne sürmüştür. Bilimsel devrimler söz konusu olduğunda yani paradigmanın değişikliğe uğradığı sıçrama anlarında, "akılcılığın" nasıl ihlal edildiğini tarihsel örneklere dayanarak (Galileo örneğinde olduğu gibi) gözler önüne sermiştir. (Feyerabend, 2020) Kısacası, Pozitivizmin "mutlak bilim"i ya da "evrensel kesin bilgiler" arayışı, soyut idealleri yıkmak için yola çıkan kuramın, kendi idealini yaratması şekline dönüşmüştür. (Arpacıoğlu, 2018:482) Bugün Galbraith'in ifadesiyle "gerçek çözümler sağlamayan kendi soyutlamalarına sahip", ekonominin sorunlarının çözümünü sağlayamamanın ötesinde zaman zaman gerçeklikten koparak sorunların daha da derinleşmesine yol açabilen Neoklasik iktisat egemendir.(Başaran, 2017:15)

Bilim felsefesinin tartışmaları ve yansımaları doğaldır ki, iktisat alanında da karşılığını bulmuştur. Örneğin, birikimci bilgi anlayışının bir yansımasını, Neoliberalizmin ve onun savunucusu Avusturya okulunun 20.yüzyıldaki en önemli üçüncü kuşak temsilcisi olan F.A. Hayek (1899-1992)'in Bilgi Teorisinde görüyoruz; "*Kuralların rehberlik e bireylerden oluşan geniş toplum, kullanabileceği bilgi, beceri ve enformasyon bakımından diğer avantajlara da sahiptir. Merkezi otorite tarafından organize edilen bir toplumun yeni değişikliklere tepki gücü, otoritenin sahip olduğu bilgi miktarına bağlıdır*". Kısaca, Hayek ekonomik sorunun kaynağının piyasa değişmelerine gösterilebilecek hızlı uyum olduğunu kabul ettiğimizde, bu sorunun bilginin merkezde toplandığı bir yapı ile çözülemeyeceğini düşünmektedir. Çünkü: Ona göre, nasıl davranacağımıza ilişkin bilginin bir merkezi otoriteden ziyade milyonlarca birey tarafından elde olduğu durumda, daha fazla enformasyon işlenebilecektir. Sonuçta toplumun genel düzeni, milyonlarca insanın faaliyetlerini diğerlerinin faaliyetlerine göre ayarlamaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Genel davranış kurallarının kabulü ile oluşmuş bir toplum, yeni şartlara ve değişikliklere göre kendini ayarlama konusunda, tasarlanmış ve planlanarak oluşturulmuş bir toplumdaki daha etkin olacaktır. Hayek, bu yaklaşımının ilerleyen boyutlarında, özgür bir toplumda kamu politikasının amacını, "*bir tek değerler ve amaçlar yelpazesini dayatmak olmayıp, çok farklı bireysel amaçların başarılmasına olanak tanıma gayreti olmalıdır*" şeklinde tanımlar. Analizini, "*herhangi bir anda herkesin değişen ihtiyaçlarını ve onları karşılamanın en iyi yolunu asla bilemediğimiz için, takip edeceğimiz politika, insanların piyasanın işleyişini olabildiğince özgürce kullanmalarına izin verilmelidir*". Şeklinde piyasa düzeninin savunmasına dönüştürür. (Adaçay,2018:478) Hayek, fiyatları bir "bilgi iletişim mekanizması" ve rekabeti "bir keşif süreci" olarak sunarak, Neoklasiklere fırtınalı denizdeki bir ada olur. Onun serbest piyasa ekonomisini savunan ekonomi politika önerilerinin etkisi o kadar geniştir ki, pek çok liberal okul veya ekol içinde ismi anılır. Örneğin, özelleştirme uygulamalarına ilişkin olarak, 1975-Lozan II. Altın ve Para Konferansı'nda bir şaka şeklindeki "para basma yetkisinin/ tekelinin devletten alınarak özel teşebbüse verilmesi" düşüncesi

(Hayek,1977) dahi, zamanla enflasyon doğurucu para politikalarına karşı bir çare olarak kabul edilmiş ve hayata geçirilmiştir. (Adaçay,2018:486)

İktisadın Bilim Olma Çabalarında Neoklasik İktisadın Etkileri ve Eleştirisi

Önceki açıklamalarda değinildiği gibi, Neoklasik iktisadın metodolojik yaklaşımlarının ve edildiği matematiksel araçların etkisiyle, özellikle II. Dünya savaşı sonrası dönemde iktisadın kendini modelleştirmeye başladığını söyleyebiliriz. İktisadın sosyal bilimlerden çok doğa bilimlerine örneğin fiziğe benzeme çabalarının bu dönemde daha da arttığı görülür. Artık, ekonomik sorulara teori üretmek değil, sahada deney ve gözlem yaparak cevap arayan ekonomi dalları olan “deneysel ekonomi” veya “davranışsal ekonomi” bu gelişmelerin doğal sonucudur. Davranışsal ekonomi, bireylerin ekonomik faaliyetlerini incelerken yalnızca ekonomik değişkenlerden oluşan modellerin yetersiz kalacağını savunmaktadır.1931’de ilk ekonomi deneyi ünlü bir psikometrisyen olan Thurstone tarafından yapılır. İlerleyen yıllarda deney sayısı artmıştır. Amerikalı Herbert Simon, geliştirdiği kısıtlı akılcılık modelleriyle 1978 Nobel Ekonomi Ödülü’nü aldı. Bu ödül, ekonomik psikoloji dalında alınan ilk ödül sayılabilir. Türkiye’nin ilk deneysel ekonomi laboratuvarı olan BELIS (BİLGİ Economics Lab of İstanbul) ise, İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde 2009 yılında kurulmuştur. Yine bu yılda Koç Üniversitesi’nde Deneysel ekonomi yaz okulu uygulaması yapılmıştır. (Taşdemir ve Mustafaoğlu, 2010:2)

İktisadın sosyal fiziğe benzetilmesi veya iktisadın fizikle olan beraberliği Isaac Newton ve Adam Smith arasındaki metodolojik ilişkiye kadar gider. Smith’in, Newton’ın bilimsel metodolojisini önce etiğe, daha sonra da politik iktisada uyguladığı sıklıkla söylenir. Bu nedenle, Newton’ın atomistik ve mekanistik bilim felsefesi, iktisatta Smith’le başlatılır ve Neoklasik iktisadın yani yerleşik akım iktisadın buradan başlayarak oluştuğu kabul edilir.

Myers’e (1976: 566) göre Smith’in detaylı bir şekilde tasvir ettiği fiyat intibak süreci Newton’dan esinlendiği çekim metaforu (gravitation metaphor) etrafında işlemektedir. Buradaki temel çekim unsuru ya da merkezi ise doğal fiyattır. Serbest piyasa modeli için koşullar tasarlayan Smith’in düşüncesinde piyasada sağlanan ‘iktisadi denge’; piyasanın istikrarlı ve serbest bir şekilde işlediği en ideal koşulu temsil etmektedir. Ancak Smith, bu dengenin sağlanamadığı, yani dengesizliğin olabileceği durumlara değinmiş ve bu durumları serbest piyasadaki sapmalar olarak nitelendirmiştir. (Myers,1976:1288) Montes, Smith’in fiyatlarla ilgili görüşlerinin sadece ‘kendi çıkarları peşinde koşan’ ve izole davranan bireyler sayesinde, fiyatların dengeye doğru bir yönelim halinde olması şeklinde değerlendirilmesine ve bu işleyişin Smith’in analizindeki Newtoncu yöntemin bir işareti olarak görülmesine şüpheyle yaklaşmaktadır. Montes’e göre Aydınlanma Çağı boyunca Newton’ın evrensel yerçekimi yasası her fikri etkilemiş ve bilimsel ilerlemede önemli bir dönüm noktası olmuştur. Dolayısıyla Smith de bir Aydınlanma Çağı düşünürü olarak bu yasadaki ilham almıştır. Ancak Montes yaygın kanının aksine yerçekimi yasasının Smith’in denge anlayışı çerçevesinde, ontolojik anlamda atomcu-mekanik bir genel denge teorisinin inşasına zemin hazırlamadığını vurgulamıştır. Ona göre, eğer Smith ‘modern iktisadın babası’ ise modern iktisat teorisi gerçek Newton yönteminden oldukça farklıdır. Zira Newton’ın büyük keşiflerini farklı bir düzleme çekenler Walras’ın öncülük ettiği Fransızlardır. Montes’e (2008: 573) göre gerçek Newtoncu yaklaşımı toplumsal olgulara uygulayanlar İskoçlardır ancak, matematiğin soyutlama gücü farklı bir dünya görüşü ortaya çıkarmış ve kazananlar Fransızlar olmuştur. Myers’e (1976: 568); göre de Smith, Fizyokratların iktisadi tabloda betimlediği, niceliksel olarak düzgün işleyen ve bir bakıma fiziksel yasaların kesinliğini yansıtan iktisadi düzeni eleştirmektedir. Zira

Fizyokratların resmettiği bu düzen, Smith'in zihnindeki iktisadi dünyanın işleyişine aykırı durmaktadır. Smith, Fizyokratların iktisadi işleyiş içerisindeki neden sonuç ilişkilerini aşırı bir kesinlik ve aritmetik formüller içerisinde sunmaya çalışan yaklaşımlarına itiraz etmiştir. Aslında Smith'in tasarladığı piyasa dengesi modeli de oldukça kesin ve net bir biçimde ifade edilmeye müsait görünmektedir. Yani Smith'in denge modelinde fiyatlar ve miktarların intibakı ile sağlanan denge, neden-sonuç ilişkisi içerisinde tanımlanabilmekte ve niceliksel olarak formüle edilebilmektedir. Astronomi tarihi ile ilgili de bir kitap yazmış olan Smith'in matematik bilgisi elbette bunu yapabilmek için yeterlidir. Ancak Smith'in kendi denge modelini matematiksel bir kesinlik çerçevesinde izah etmemesinin nedeni, iktisadi düzen fiziksel yasalara uygun bir şekilde kusursuz işlemediğinde; matematiğin bu işleyişi açıklamada yetersiz kaldığı gibi bir görüntünün ortaya çıkmasını istememiş olmasıdır. (Aktaran Başaran, 2018:1284).

Öncü Neoklasik iktisatçıların çalışmalarına yönelik gerek Keynesgil iktisatçıların gerekse Bilimsel Sosyalistlerin getirdiği eleştiriler, güçlenmek isteyen yeni kuşak Neoklasik iktisadın matematikselleşme çabalarını arttırmış ve matematiksel modeller ve teknikler kullanan bir yapı ortaya çıkmıştır. (Adaçay, 2018:271) Bu, matematiğin yardımıyla iktisatta sürekli fonksiyonlarla tercihlerin ve dolayısıyla yargıların tek tipleştirildiği, ayrıca sınıma ilişkilerinde tesadüfi değişkenler ve denge ilişkileri yardımıyla da başlangıç yargılarının doğrulandığı bir durumla sonuçlanmıştır. Yani, iktisadi 'piyasa', 'fiyat', 'ürün' gibi kelimeleri kullanan bir çeşit sosyal matematiğe çevirmiştir. Öyle ki, Neoklasik iktisat, teorilerini oluştururken doğruluğu sınanabilir, yani sentetik önermeler yerine; matematiğin analitik, yani sınanması güç, hatta imkânsız ve aksiyomatik önermelerini kullanmıştır. Bu durum iktisadın, gerçek dünya ile ve sosyal koşullarla bağını koparmıştır. (...) Neo-klasik teori ve sınıma süreci dikkate alındığında, ekonomik sistemin farklı olan bazı sosyal unsurları törpülenmiş; ekonometrik araçlarla birleşerek, başlangıç varsayımlarının ve değer yargılarının tekrar üretildiği bir yapı yaratılmıştır. Sonuç olarak değer yargısı –liberal toplum ütopyaları- içerikli bir teorik yaklaşımın kendini koruyabilmesi de, eleştiriye olan kapalılığı ile gerçekleşmiştir. Açık bir yapı ve teoriler arasında ortaya çıkabilecek etkileşim Neoklasik teoriyi değiştirip dönüştüreceğinden, matematiğin verdiği üstünlük ve sınıma kolaylıkları kapalı bir sistemin oluşmasına neden olmuştur. Bu şekilde, iktisat tek bir ideolojik gerçeğin ve tek bir toplumsal yapının iktidar ve dayatma aracı haline gelmiştir. Günümüz iktisadında, matematiksel modellemeye dayanan iktisat okumasında –sürekli fonksiyonlar, tesadüfi değişkenler sadece modelin doğruluğu ve yanlışlığı sorgulanır hale gelmekte; sistemin kendisi – bir bütün olarak sorgulanmadan bir kenarda –ceteris paribus- durmaktadır (Candan ve Hanedar, 2005: 6-7). Geleneksel iktisadın kullandığı ekonometrik modeller ile iktisadi çabayı açıklamaya çalışarak modelin doğruluğu ve yanlışlığı sınanmaktadır. Bu yöntem, sosyal bir bilim olan iktisadın araştırma konularını daraltıp, indirgeyerek diğer sosyal bilimlerden koparmaktadır. Söz konusu bu matematiksel modellerde öncelikli amaç iktisadi olgunun kendisini açıklamaktan çok, modelin içsel tutarlılığını sağlama yönünde olmaktadır. Örneğin, A.B.D.'nin en tanınmış bazı üniversitelerinin güncel doktora programlarında İktisadi düşünce tarihi ve İktisadi kalkınma konusunda neredeyse hiç ders yer almamaktadır. Buna karşın, Matematik, Matematiksel İktisat İstatistik, Ekonometri, Matematiksel İktisat, Sayısal Yöntemler, Genel Denge Analizi vb. doğrudan veya dolaylı olarak matematiğe dayalı dersler, neredeyse ders programlarının tamamını oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda, bugün müfredat programlarına öncülük eden batılı üniversitelerin birçoğunda iyi iktisatçı olmanın olmazsa olmaz koşulu, iyi şekilde matematik bilmek ve matematiği bilimsel akademik çalışmalarında yoğun biçimde kullanmaktır. İktisat bilimine ilişkin bu durumun iktisat eğitimine yansması, iktisat eğitimine yapılan eleştirileri de beraberinde getirmiştir

(Arpacioğlu, 2018: 483) Böylece, iktisatçı sınırları belli ve ön kabulde sorgulamadığı bir sistem içinde, sadece modeli sorgular hale gelmiştir. Sistemi sorgulamaya ihtiyaç görülmemektedir Bununla birlikte, Klasik teoride doğanın açıklanması ve ona hükmedebilmek için kurgulanmış olan araçlar, sosyal olayların açıklanmasından ziyade bilim insanının objektifliği görüntüsünde, salt gerçeğin yorumlanmasına ve dönüştürülmesine hizmet etmiştir. Tarafsız gibi gözükken bu çaba, kapitalist bir sistem tercihi doğrultusunda, bütünsel bir teori oluşturma ve test etme faaliyetine dönüşmektedir.

Kenneth Boulding (1910-1993), bilimin zaferini benimseyen modernler ve tarihi önemseyen antikler arasında Aristocu anlamda ara bir formül önerse de, iktisat disiplini artık tarihsiz ve kurucu düşünürler olmaksızın ilerlemektedir. Artık iktisat, felsefenin bir kolu değildir ve tarihsel yönünü yitirmiştir. Şimdi sosyal fiziğin bir dalıdır ve sosyal düzenin analizine kesinlik getirmek için daha yüksek matematik kullanmaktadır. (Levent,2019:30-39)

İktisatta matematik kullanımının yaygınlaşmasına rağmen, bu gelişmede çok önemli rol oynayan ve iktisadın özerk bir disiplin olarak formülleşmesine katkıda bulunmuş olan Neoklasik Cambridge okulunun kurucusu A. Marshall (1842-1924), 20 yy. gelişmelerini tahmin edip, bunlara bir önlem alma çabasıyla, iktisatta matematik kullanımı hakkında uyarılarda bulunmuştur. (Buğra, 1989: 85-90) Yöntem tartışmalarının yoğun yaşandığı dönemde Marshall iktisadın bir ahlak bilimi olduğunu vurgulamaya gerek duymadan, ister istemez ahlaki değerleri yansıtacak iktisadın, sosyal bir reform programı içindeki yerini belirtmektedir. İktisatta matematiğin nasıl kullanılması gerektiği konusunda söyledikleri, bugün matematiksel modellerin çekiciliğine kapılıp iktisadı unutan iktisatçılar için gerçekten düşündürücü olabilecek niteliktedir: “*Matematiği bir araştırma aracı olarak değil, bir kısa ifade yolu olarak kullanın.*” (Aktaran Buğra,1989: 86) Günümüzde iktisat biliminin varlığından ziyade, varsayımlarına, teorilerine ve doğaldır ki yöntemlerine karşı getirilen eleştirilerin bizzat iktisatçılardan gelmesi de onu haklı kılmaktadır. Aşağıda bu eleştirilerden bazılarının anlamlarını bozmamak adına olduğu şekliyle yer verilmiştir.

Ortodoks iktisadın [8] temel işlevi, egemen ideolojilerin yeniden üretimini sağlamaktır. Bu bağlamda iktisat bilimi, kapitalist sistemi meşrulaştırma aracı olarak gündeme gelmektedir. Ortodoks iktisat önerme ve varsayımlarının var olan yapıyı kabullenici, pekiştirici yönde politikalar önererek, matematiksel modeller ile bütünleştirdikleri iktisadı, böylelikle tartışılmaz bir bilim olarak sunmaları tesadüf değildir. Yansızlığını, matematiksel ifadelerle ortaya koymaya çalışan Ortodoks iktisadın kendi iç dünyasında her şey kuralına uygundur. Kuralları, toplumdaki bağımsız koyan bir yaklaşım için bu elbette ki doğrudur. Ancak, kurallar veya varsayımlar ne derece gerçeği yansıtmaktadır? Varsayımların gerçek dünya ile ilintisinin koparılması başlı başına bir yanlışlık değil midir? İşte bu nedendir ki, Ortodoks iktisadı tartışmak, kapitalizmi ve küreselleşmenin felsefesini tartışmak noktasında düşümlenmektedir (Özpinar, 2008:259).

Siyasal iktidarların, sosyal ve kültürel süreçler ile ilişkileri örgütlemek suretiyle gerçekleştirdikleri ideolojik hegemonya, toplum üyelerinin öznellikleri kadar var olan düzenin özelliklerini de niteler; böylece hem toplumsal düşünce hem de bilimsel düşünce üzerinde belirleyici bir rol oynar. Örneğin bir yandan var olan toplumsal koşullar, nesnel gerçeklik gibi sunulurken öte yandan bunlar iyi/doğru/meşru veya doğal/zorunlu/alternatifsiz olarak gösterilir. Bu sayede, yanlış varsayımlar (yani baştan çarpıtılmış bir gerçeklik) üzerine inşa edilen kuramların oluşmasının, bu yönde öğretilerin gelişip, egemen hale gelmesinin önü açılır. Kuşkusuz bu tür durumlarda araştırmacının bilerek yaptığı bir sahtekârlık söz konusu değildir; hatta araştırmacı, çoğu kez iktidarın ve onun ideolojisinin hizmetinde olduğunun farkında bile olmayabilir; ancak niyeti ne

olursa olsun son kertede gördüğü işlev açısından onunla, iktidara yaltaklanan bilimci arasında bir fark yoktur (Öngen, 2008:40)

Felsefe ve sosyoloji profesörü Theodor W. Adorno (1903-1969) “*Amaçların araçlara boyun eğdirmesi ne denli tamamlanırsa, araçların amaçlar üzerindeki hakimiyeti de o denli tehditkâr bir hal alır: işte budur efendi ile uşak arasındaki estetik diyalektik. . Her bütünleştirmeye bir çözüme sürecinin refakat ettiği sahtelik içinde bir gidiş. Çözüm bu ögenin bütün içinde tümüyle yitip gitmesine yol açarken onu korur da; bütünü de bütün yapan budur.*” demektedir. (Adorno, 1997; Aktaran Nalbantoğlu, 2003:20)

Kepler “dünyanın döndüğünü anlamak için özel eğitilmiş beyinlere ihtiyaç vardır” derken, kendisinden yüzyıllar sonra Thomas Kuhn’un geliştireceği paradigma kavramını sezgisel düzeyde ortaya koyarak, kendi astronomisinin Aristocu bilimsel otoriteyle ya da paradigma içinden anlaşılamayacağına altını çizmek istemiştir. Başka bir deyişle, gerçeğin yozlaşmış bir bilim ile karartılarak, otoritenin kontrolünün altına alınmasının ancak bir paradigma değişikliği ile aşılabileceği değerlendirilmesini yüzyıllar önce yapabilmıştır. Kutsanan bilimin yozlaşmasını hayatı ile ödeme tehlikesi ile karşı karşıya bırakılan Galileo Galilei’nin Engizisyon karşısında yaşadıkları ise, bir başka örnektir. Örnekler sadece doğa bilimleri ile sınırlı değildir. İktisatta klasik ekonomi-politik paradigmasını yıkıp, yerine sözüm ona daha bilimsel olan Neoklasik paradigmayı koymak isteyen Stanley Jevons ise, bunu gerçekleştirebilmek için çocuklara erken yaşta söz konusu iktisat teorisini öğretilmesini gerekli görmektedir. Sözüm ona daha bilimsel olan Neoklasik iktisadın, bilimselliğine fazla güvenememesinden olsa gerek, çocuklara, çalışma hayatından giderilemez ön yargılar edinmeden, okumayı yazmayı öğrenir öğrenmez, sekiz-dokuz yaşlarında Neoklasik iktisadın öğretilmesini önerir. Jevons’un kalbinden bir Neoklasik engizisyon mahkemesi kurulması fikri de oluşmuş olabilir. Dönemin koşulları buna müsait olmamasından kaynaklanmış olmalı ki işi oralara katar götürmemiştir. Gerek de yoktur. Neoklasik kilise iktidarını oluşturduğunda ‘iç’ kontrol mekanizmaları ile bunu kendiliğinden gerçekleştirecektir (Candan vd., 2008:8).

Doğa bilimleri, örneğin fizikte, tarafsızlıkla ilk başta doğanın ne olduğu sorusunu cevaplanmaya çalışılırken, bu bilgiler doğanın egemenlik altına alınması için kullanılacaktır. Ancak bu tarafsızlık yaklaşımı, doğa bilimleri için geliştirilmiş olsa bile, bu yaklaşım büyük ölçüde bir değer yargısından ve ideolojiden beslenmektedir. Bunun sonucu olarak da ekonomik alanda değer yargısı, iktidar ve ideoloji eksenli olarak yeniden kurgulanmıştır. (...) Ayrıca kavramsal yabancılaştırma bu süreci destekleyip, ekonomik faaliyetin sübjektif unsurlarını törpüleyerek iddia ettiği gibi, tüm zamanlar ve toplumlar açısından uygulanabilirliği olan evrensel iktisat yasalarına ulaşılmıştır. Dolayısıyla, Neoklasik teori ve sınıama yöntemlerinin sahip olduğu değer yargısı ve sübjektivizm, matematiksel araçlar ve kavramsal dönüştürme ile gizlenmektedir (Candan ve Önder, 2005: 10-11). Fizik bilimine dahi şüphe ile bakan Thomas Hobbes (1588-1679) “yargılarımız kendi çıkarları ya da anın zevkleri ve acıları tarafından çarpıtılmaya meyillidir. (...) Başkalarının ikna edici ve renkli konuşmasıyla, kasten bizi aldatabilecek ve ortak iyiliğe ya da kendi iyiliğimize karşı gelen, bazı amaçlara sahip olabiliriz” demektedir. Hobbes için, bu sorun yalnızca geleceğe dair güvenilir bilgi sunan ve insan kararlarının mahrumiyetlerini yenen “sonuçların bilgisi”, bilim ile aşılabılır. (Hobbes,1994: v.17; Alıntılayan: Williams,b.t: pa.20-21).

Sosyal ve doğal bilimler arasındaki ayrım daha gözlem sürecinde kendini gösterir. Bilimin gözlemciden tam bir tarafsızlık istemesine karşın toplumla ilgili bilimlerde genellikle böyle bir olasılık yoktur (Kışlalı, 1987:19; aktaran Karadeniz, t.y.:4). Bunun temel sebebi gözlemcinin gözlediği şeyin, yani toplumun, insanın arasında yer almasıdır. Gözlemcinin sahip olduğu belli değer yargıları ve yönelimleri vardır ve bu değerler süzgecinden geçtikten sonra son halini alır (Karadeniz, t.y.:4). İnsanın amaçlı

faaliyetinin sonucu olan iktisadın konusunu oluşturan, insan ve insan tarafından ortaya konulan kurumlar, gelenekler ve kurallar, kısacası insanın içerisinde yaşadığı ortam devamlı değişme halinde olması sebebiyle, iktisadın doğal bilimlere benzer kesin ve sayısal yasalara sahip olması söz konusu olmamaktadır (Arpacıoğlu, 2018:483). Oysa geleneksel iktisat teorisi, tek tek bireylerden oluşan bir atomize toplum kurgular. Ancak, toplum, bireylerden oluştuğu kadar, sınıflar, politik gruplar, sendikalar, dini cemaatler, etnik topluluklardan da oluşabilmektedir. Bir başka deyişle (rasyonel tüketici veya üretici olarak) bireyin değer yargıları, cinsiyeti, yaşı, politik görüşü, ait olduğu sınıf, etnik kimliği veya inançları onu toplumsal bir varlık haline getirir. Neo-klasik iktisat işte tüm bu çok değişkenli (çoğulcu) yapıyı ihmal ederek, sadece rasyonel -olarak tanımladığı- bireyin davranışlarını konu edinmiştir (Candan ve Önder, 2005: 10-11). Benzer eleştiriler 2000'li yıllarda Fransa'da başlayan ve dünya geneline yayılan Post-otistik İktisat Hareketini veya onun uzantısı niteliğindeki -bilim dallarında hâkim olan eril anlayışın dışı deneyimleri ve yönelimleri dışladığını belirterek sosyal bilimlerdeki temel varsayımları sorgulayan- Feminist İktisat yazınına doğurmuştur.

Sonuç Yerine

İktisatçılar 19. yüzyıla dek “devlet-birey kavramlarını ve ilişkilerini”, “değer”, “fayda”, “maliyet”, “faiz”, “mülkiyet” gibi kavramları tartıştılar ve hala farklı yönleriyle dahi olsa bu tartışmalar devam etmektedir. Kendilerine geçmişte “iktisatçı” demeyen pek çok düşünür, önce felsefeden sonra ahlak biliminden yola çıkarak, bilim felsefesinin yolunu izleyerek iktisadı bir bilim haline dönüştürdüler. Bugün bile bakıldığında nice iktisadi sorunun cevapları, tartışmalı şekilde devam etmektedir. Geçmişte Tarihçi okulun ya da Kurumsal okulun iktisadi bilginin göreceliği konusundaki ya da günümüzde Post-Otistik iktisadın geleneksel iktisadın temel varsayımlara yönelik eleştirileri karşısında, bugün yerleşik olan Neoklasik iktisat, edindiği bilgilerle varlığını dolayısıyla bilimselleşmesini güçlendirmenin yollarını aramıştır. Sonuç olarak temel bir korumacılık ve rüştünü ispat dürtüsü içinde doğal bilimlere yanaşma çabası göstermiştir. Bu amaçla matematiğin gücünü kullanmıştır ve sosyal bilimlerden kopma yolunda ilerlemektedir. Ancak, sıkıştığı noktalarda yine sığındığı liman, sosyal bilimler olmaktadır ve felsefeden beslenmektedir. Farabi'nin, Aristo'yu Ortaçağ sonrasında yeniden Avrupa'ya hatırlatması gibi, biz iktisatçıların da iktisadı yeniden felsefi kaynaklarına dönerek, geçmişteki adımları hatırlayarak yeni bir bilimsel bakış açısı getirebilmemiz, iktisatta bir çeşit Rönesans etkisi (aydınlanma) yaratabilir. Bu iddialı yaklaşım iktisadın hâlihazırda yüzyıllardır pür çözümler bulamadığı ve yeryüzünden kaldıramadığı; yoksulluk, işsizlik, enflasyon, gelir dağılımı adaletsizliği gibi pek çok sayılabilecek insani ve dolayısıyla iktisadi sorunların çözümü önündeki tikanıklıkların ortadan kaldırılmasını, dolayısıyla belki yeni çözümleri getirebilir.

Düşünce bilimi, felsefeye olan ihtiyaç, iktisat için, belki de iktisadın sadece bir servet bilimi değil, ilk haliyle bir ahlâk veya siyaset bilimi olduğu söyleyen öncüllerine ya da Marshall'ın deyişiyle “*insanların refahını arttıracak yolları arayan bir ilimdir*” anlayışına geriye dönüp, tekrar bakmayı gerektirmektedir. Özellikle son yüzyıl çeyreğinde yaşanan ve sınırları aşan ekonomik krizlerin yarattığı salt ekonomik olmayan sosyal ve kültürel etkiler düşünüldüğünde bu gereklilik daha net ortaya çıkmaktadır.

İktisadı felsefeyle düşünebilirsek, onun düşünsel temellerine ilişkin bir sorgulama alanına açılırız. Daha da önemlisi 'iktisadi olana' ilişkin düşünmenin yolunun iktisat disiplininin sınırlarını aşan bir çabayı gerektirdiğini de görmüş oluruz. Vaktiyle bir çeşit centilmenlik anlaşması sonucu disiplinler arasında ayrıştırılmış olan 'iktisadi alan',

'politik alan' ve 'toplumsal alan' şeklindeki ayırımın aslında bizi düşünmekten ne denli alıkoyduğunu da fark etme imkânı yakalayabiliriz. İçinde bulunduğumuz kapitalist dünyayı iktisat disiplininin sınırları içinde kalarak anlama şansımız olmadığı gibi, diğer önemli disiplinler olan sosyoloji ve politik bilimin sınırları içinde kalarak da anlamamız pek mümkün değildir” (Öz,2011: pa.5). Pozitivizmin benimsenmesi, iktisada düşünsel, tarihsel ve toplumsal olanın dışlandığı bir tasavvurun yerleşmesi anlamına gelmektedir. Söz konusu tecrübenin aksine, entelektüel tarih olarak iktisadi düşünce tarihinin etkili olması disiplinin seyrini değiştirebilir. Böylelikle disiplin daha çoğulcu ve diğer sosyal bilimlerle ilişkili bir şekilde gelişme imkânı yakalayabilir (Backhouse and Fontaine, 2018; Aktaran Levent, 2019:38)

Neo-klasik iktisadın, iktisada kazandırdığı matematiksel araçların faydalarını yadsımamakla birlikte, gerçekleri zaman ve mekândan soyutlayan, statik modellere dönüştüren, teorik düzlemde kalan ve toplum pratiklerinden uzaklaşan yaklaşımları revize edilmelidir. Tarih ve toplum dışı, örneğin kültürel farklılıkların göz ardı edildiği bir evrensellik iddiasıyla yoluna devam eden Neoklasik iktisat dünya görüşü, hegomanik bir ideoloji şeklinde iktisat araştırma yöntemlerinin sınırlarını çizmekte ve tüm iktisatçıları bu sınırlar içinde kalmaya zorlamaktadır. Kaldı ki bu sadece metodolojik bir eleştiridir, kuramsal eleştirilere burada hiç yer verilmemiştir. Pozitif veya normatif yaklaşımlar çerçevesinden Neoklasik iktisadın gerek varsayımları gerek kuramları ve gerekse nitel yönleriyle eleştirilen daha pek çok yanı mevcuttur.

İktisat-matematik ilişkisine, matematik felsefesi ve matematiksel düşüncenin sınırlarına değinerek açıklık getirecek yeni çalışmalar, iktisadın doğa bilimleri ya da sosyal bilimler arasında tercih yapmak zorunluluğunu ortadan kaldırmaya ve iktisat yöntemlerine ve iktisat felsefesine de hizmet edecektir. Taşdemir (2010:8) gibi yeni sorular sorulmalıdır; *“Nöroekonomi alanında sağlanacak katkılarla, insanların tanıtım ve reklâm faaliyetlerine tepkilerinden, grev kararları ve yatırımcı davranışına kadar birçok ekonomik olgu daha iyi anlaşılabilceği ve sonraki dönemde, ekonomi, cebir formüllerinin dışına çıkarak, dışarıdaki gerçek hayatın daha iyi kavrayabileceği” iddiası gerçek midir? Yoksa yeni bir gerçeklik mi yaratılmak istenmektedir? Bu gelişimler tin bilimlerle olan ilişkisinin yeni geri dönüşü bir boyuta taşınması mıdır yoksa bu ilişkinin artık geri dönmemesine koparılması mıdır?* Ya da, Günel’in önerdiği gibi (2008:11); *“Tüm sağ veya sol partilerin, ayırım olmaksızın bilim politikası yerine eğitim ve/veya teknoloji politikalarını anlattıkları günümüzde, bilim-iktidar, bilim-sermaye, bilim-üniversite, bilim-eğitim, bilim-teknoloji ve bilim-toplumsal yapı gibi başlıkların tartışılıp, alternatif bir bilim politikası oluşturmak”* gerekmektedir. Elbette, evrensel değerleri içeren bir yaklaşımla oluşturulacak bilim politikalarının yaratılmasında ve uygulanmasında, bilim insanları başta olmak üzere herkese görevler düşmektedir.

Kant ve Hegel’den günümüze dek hiçbir çaplı düşünür, değerler içeren “ne olması gerektiği” sorusunu “ne olduğu” sorusundan bağımsız, kopuk tartışmaya yönelen yapay ele alışlara hiçbir şekilde itibar etmemişlerdir. Günümüzün “kitle üniversitesi” koşullarında “fikirlerle yaşamak” idealinden giderek uzaklaşıldığının ve “neye/kime yarayacak?” sorusunun öne çıktığının altını çizen Gadamer, bunun üç tür yabancılaşmayla sonuçlandığına dikkatleri çekmiştir. Bunlardan birincisi, “üniversitelerin çöküşü ve öğrencilerin bir ‘insan-kaynak’ giderek de ‘müşteri’ olarak düşünülmesinin yolunun açılışı; İkincisi, bilimlerin disiplinler olarak birbirinden koparak bölümleşmesi ve yekdiğerleriyle iletişimsizlik içine düşmesi sonucu çökmeye başlayan Universitas Literarum [9]; bu ilk ikisiyle yakından bağlı üçüncüsü ise, “neye/kime yarayacak?” sorusunun yol açtığı “dar uzmanlaşma”. (Nalbantoğlu, 2003:6)

Tarih ve bilim, statükolara, egemen ideolojilere, baskıcı iktidarlara karşı mücadele veren cesur insanların çabalarıyla değişmiş ve ilerlemiştir. Geçmişte olduğu gibi bilim insanının bugünkü temel görevi yine bu tür meydan okumaları, merakıyla, şüpheleriyle, “doğru”dan ve “evrensel iyilik”den yana akli ve kalbiyle, cesurca sürdürmesidir.

Notlar

- [1] Doğal bilimcilerin tartıştıkları konu; bu düzenliliği sağlayan ilke ve kuralların zorunluluk taşıyıp taşımadığıdır. Doğal bilimlerde olduğu gibi sosyal bilimlerde de tüm zaman ve mekânlar için geçerli nitelikte genelleme yapılmasının olanaklı olup olmadığına dair, sosyal bilimciler tarafından -bireyin dışında nesnel bir dünyanın (ideoloji, ahlâk, değer yargıları) varlığı kabulünde- değişik yanıtlar verilmektedir. Bu bağlamda; Deterministik yaklaşım, olup biten her şeyin kendilerinden önce gelen olgularca belirli ilkeler doğrultusunda belirlendiklerini savunmaktadır. Doğa kanunlarını bulmaya yönelik çabalar, neden-sonuç ilişkileri üzerine kurgulanmıştır; indeterministik yaklaşım ise, doğada böyle bir zorunlu deterministik ilişkinin olmadığını savunmaktadır.
- [2] Bahsi geçen eserler, Robert B.Ekelund, Jr (1990), A History Of Economic Theory And Method - Fourth Edition Mcgraw-Hill Publishing Company.; Sandelin B. (2002), A Short History of Economic Thought 3rd Edition.
- [3] 2002 yılında ekonomi dalında Nobel ödülünün sahibi olan Kahneman, mantık ile karar vermenin doğru olacağı finansal konularda dahi kişilerin duygularının etkisi altında karar verdiğini göstermiştir. Kimi kişiler risk almamaları gerektiğinde kendine aşırı güvenerek “benim başıma gelmez” yaklaşımını benimseyerek risk almayı seçerken, kimileri alınabilecek riskleri dahi endişe ile ret etmektedirler. Mantıklı insanın karar verme aşamasında sadece mantığını kullanmadığı, inançlarının, değerlerinin ve kişilik özelliklerinin bu kararları etkilediği ortadadır (Demirel,2009:1)
- [4] Üretimde; bir maldan bir birim daha fazla üretebilmek için diğer maldan vazgeçilen miktardır. Tüketimde; bir maldan bir birim daha fazla tüketebilmek için diğer maldan vazgeçilen miktardır.
- [5] Davranışsal iktisat, özellikle finans, oyun kuramı, emek ekonomisi, kamu maliyesi, hukuk ve makro iktisatta geniş bir alan oluşmuştur. İktisadi karar alıcıların kaygılarıyla, örneğin risk ve belirsiz altındaki seçimleri konusunda, çok geniş bir alan oluşmuştur. Bu alanın başlıca konuları beklenen fayda hipotezi, sübjektif beklenen fayda, durum tercihi yaklaşımı, riskten kaçınma kuramlarıdır. Zaman içinde pek çok alt başlıkla çalışma alanı genişlemiştir. Bugün gelinen noktada ise, Davranışsal ve Deneysel iktisat karşılıklı ilişki içinde yeni gelişmeler göstermektedirler.
- [6] Nöroekonomi (neuroeconomy), iktisat, biyoloji, psikoloji, davranışsal iktisat, evrimci iktisat gibi pek çok bilimden faydalanılarak, ekonomik karar birimi olan insanların karar alma süreçlerinin fizyolojik olarak izlenmesi yoluyla karar birimlerinin hangi koşullarda ne şekilde ekonomik davranışlar sergilediklerinin ölçülmesini konu edinmektedir.
- [7] Dilthey, tarihsel/toplumsal gerçekliği konu alan bilimlerin tümüne birden tin bilimleri adını vermiştir.
- [8] Ortodoks iktisat kavramı ile, genel kabul gören Neoklasik paradigma ve bu çerçevedeki yaklaşımlar kastedilmektedir.

[9] Bologna örneğinde (1088) olduğu üzere Orta Çağ'da öğretim (hoca) ve öğrenme (öğrenci) topluluklarının (universitas magistrorum et scholarium 'Öğretmenler ve Öğrenenler Topluluğu') kurumsal örgütlenmeleri ile ortaya çıkmıştır. Universitas veya bu öğretim-öğrenme toplulukları içerik olarak 1-"septem artes liberales yedi liberal sanat" (sanat fakültesi, daha sonra felsefe fakültesi) ile 2- ilahiyat, 3- hukuk ve 4- tıptan oluşmaktaydı. Hepsine birlikte universitas litterarum ('bütün bilimler') deniyordu ki öğretim ve araştırma birliğini üniversite çalışmalarının temel ilkesi yapan Wilhelm von Humboldt, bu terimi modern üniversitenin belirleyici bir özelliği saymıştır.

Kaynaklar

- Adaçay, F. R. (2018), *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Boyut Kitabevi, Eskişehir.
- Akyıldız, H. (2008), "*Tartışılan Boyutlarıyla Homo Economicus*" Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.13, S.2: 29-40
- Anonim (2012), İktisadi Analiz, "*Neoklasik İktisadın Temelinde Yatan Felsefe: Subjektivizm*" <https://iktisadianaliz.wordpress.com/2012/>, E.T.: 02.05.2018.
- Arpacıoğlu Özdemir, Ö. (2018) "*Egemen İktisat Görüşünün Son Dönemdeki Eleştirisi*", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 65: 476-487.
- Başaran, A. (2017), John Kenneth Galbraith'in İktisat Anlayışı Ve Yeni Sanayi Devleti, İş ve Hayat Dergisi, C.3, S.6: 9-26.
- Başaran, A. (2018). "*Adam Smith'in İktisattaki Denge Kavramının Gelişimine Katkısı-1*", Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 53 (3) :1284-1294
- Benn, A. W. (1882), *Greek Philosophers*, V. 1, London: Paternoster Square.
- Buğra, A. (1989), *İktisatçılar ve İnsanlar*, Remzi Kitabevi, İletişim Yayınları, Ankara.
- Candan, E. ve H. A. Önder (2005), "*İktisat Neden Bir Kapalı Kutudur? Hâkim İktisadın Değer Yargısı – Sınama İlişkisi*", Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomik Yaklaşım Dergisi Kongreler Dizisi IV, Ankara.
- Clough, Shepard B. (1965), *Uygarlık Tarihi*, Çev.: Nihal Önal, Varlık Yayınevi.
- Coasting, A. (b.t.), *Velia, An Ancient Greek Town in The Heart of Italy*, <<http://amalficoasting.org>> E.T.: 03.10.2018
- Copleston, F. C. (2007), *Felsefe Tarihi Ön-Sokratikler ve Sokrates*, Cilt 1, Çevirmen: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi.
- Çoşkun, R. (2017), "*Pozitivizmin Halleri: Sosyal Bilimlerde Pozitivist Ve Anti-Pozitivist Okumalardan Yöntembilimsel Çıkarımlar*". 8. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, 6-11 Eylül 2017, Köstence/Romanya.
- Demirel, Sibel., (2009), "*Homo Economicus'un Kişilik Özellikleri ve Mantıklı Seçim*", Kaynak Dergisi, Baltaş Bilgiyei yayınları, Sayı: 38-39.
- Dreyer., John.L.E. (1953), *A History of Astronomy From Thales to Kepler*, (Heiberg's Ed.) Second Edition, Newyork, 1953., Orijinal: Eudemos, Proklus İn Timaum, A Disciple Of Aristotle Who Wrote A History Of Astronomy, P.258; According To Eudemos, Quoted By Simpiicius in His Commentary to Aristotle, De C& Lo, Il.10, P.171 <www.books.google.com.tr>, E.T.: 15.09.2018.

- Feyerabend, Paul (2020), *Yönteme Karşı*, Çev. Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yayınları.
- Gray, Vivienne J., (2010), “*Xenophon*”, Oxford Readings In Classical Studies, Edited By V Iv Oxford University Press.
- Günel, İzge (2008) *Bilimi Konuşmak*, Bilim ve İktidar, Dipnot Yayınları, Ankara: 35-42.
- Karadeniz, Hakan.(b.t), “*Çeviribilimin Gelişmesinde Önemli Olan İki Unsur: Sosyal Bilimlerin Genel Özellikleri ve Sosyal Bilimler Metinleri Çevirisi*”, <<https://www.academia.edu/542653/>>, E.T.:12.09.2018
- Kaymakçı, Ö. B. (2012), “*İktisat-Felsefe Hattında Bir Değerlendirme: ‘İktisadi Felsefeyle Düşünmek’* İnsan Ve Toplum, Haziran / Cilt: 2, S.3: 225-230.
- Ksenefon (2011), *Anabasis-Onbinlerin Dönüşü*, İlk Basım, Çev.: Oğuz Yerliğaç, Kabalıcı Yayınevi.
- Ksenefon (2020), *İktisat Üzerine –Oikonomikos- Ksenophon*, İş Bankası Kültür Yayınları, Yunanca aslından Çeviren: A. Çokona.
- Levent, A. (2019), *Sosyal Bilimlerin Kıyısında Entelektüel Bir Alan: İktisadi Düşünce*, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl : 24, Sayı:94, Bahar: 33-52.
- Murteza, G. (2012), *Adam Smith’te İktisat Ve Ahlak Sorunları*, İstanbul Üniversitesi, Felsefe ABD Doktora Tezi.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2000), “*Dalgın Thales, Uyanık Üniversite A.Ş.*” Çizgi Ötesinden: Modern Üniversite, Sanat, Mimarlık (Ankara: Odtü Mimarlık Fakültesi Yayınları): 34-35.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2003), *Üniversite A.Ş.de Bir ‘Homo Academicus’: “Ersatz” Yuppie Akademisyen*, Toplum ve Bilim, No. 97 (Güz 2003): 7-42.
- Orman, T. F. (2017), “*Dilthey, Hermeneutik ve Toplum Bilimleri*”, Journal of Awareness, Vol. 2 No. Sp.3
- Öngen, T. (2008), “*Bilim, İktidar ve Gerçeklik*”, Bilim ve İktidar, Edt.: Candan,E. ve N.Özbolat, M. Öziş,, Dipnot Yayınları, Ankara: 35-42.
- Öz, A. (2011), “*Feridun Yılmaz’la İktisat -Felsefe İlişkisi Üzerine*”, Röportaj: Asım Öz, Dünya Bülteni,12.09.2011. <<https://www.dunyabulteni.net/roportaj/feridun-yilmazla-iktisat-felsefe-iliskisi-uzerine-h174241.html>>, E.T.: 13.12.2020
- Özel, H. (2008), “*İktisat, İdeoloji ve İktidar*”, Bilim ve İktidar, Dipnot Yayınları, Ankara: 48-60
- Özel, H. (2013), *İktisat, İdeoloji ve İktidar*, 8-10 Eylül 2006 Karaburun- “Bilim ve İktidar” başlıklı kongrede, “İktisat, İktidar ve Toplum” oturumunda yapılan konuşman metni. <https://yunus.hacettepe.edu.tr/~ozel/Bilim_iktidar_Karaburun.pdf>, E.T:03.08.2021
- Özel, H. (2016), *Sosyal Bilimin “İnsansızlaşması”?*, İktisat ve Toplum 5 Sayı: 69: 4-10.
- Özpinar, Ş. (2008), *Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak İktisat Bilimi*, Bilim ve İktidar, Dipnot Yayınları, Ankara: 259-275.
- Pomeroy, S. B. (1994), *Xenophon Economicus: A Social and Historical Commentary*, Oxford/New York.
- Popper, K. (1994), *Açık Toplum ve Düşmanları*, C.1, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Sarı, M. A. (2017), *Mantıkçı Pozitivizmden Sofistike Yanlışlamacılığa Sınır Çizme Sorununun Kavranışı*, Beytulhikme Int Jour Phil 7 (1) 2017 Research Article: 01-21.
- Soydal, H., Mızrak, Z. ve F. Nur Yorgancılar, F.N., (2010) Nöro Ekonomi Kavramının İktisat Bilimi İçindeki Yeri, Önemi Ve Bilimselliği, 218, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Yıl 2010, Cilt 10, Sayı 19, 214 - 240
- Sur, F. H. (1949), "*Maliye Tarihine Kısa Bir Bakış*", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.6, S.2.
- Şahin, B. (1997), "*Aristoteles'in Adalet Anlayışının Günümüz Adalet Anlayışıyla İlişkileri*", Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Taşdemir, M. ve Mustafaoğlu, N. (2010) "*Nöroekonomi: Yok daha neler!*", SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, <<https://www.sdplatform.com/Dergi/411/Noroekonomi-Yok-daha-neler.aspx>>, E.T. : 21.09.2021
- Tektaş, T. (2019), "*Bertrand Russell 'Analitik Felsefenin Babası'*", Parola Yayınları, Filozoflar Serisi, İstanbul.
- TDV, İslam ansiklopedisi,(b.t.) <<https://islamansiklopedisi.org.tr/pozitivizm>> E.T.: 02.09.2021
- Topakkaya, A.(2007), *Felsefi Hermeneutik*, FLSF Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 2007, Cilt, Sayı 4: 75 - 92
- Wells, H.G. (1962), *Kısa Dünya Tarihi*, Varlık Yayınları.
- Williams, G. (b.t), "*Thomas Hobbes: Moral and Political Philosophy*" <<https://www.iep.utm.edu/hobmoral/>>, E.T.: 11.07.2018
- Xenophon,(b.t.) *Cyropaedia, The Education of Cyrus*, By Xenophon, Translated By Henry Graham Dakyns, Revised By F. M. Stawell, <<https://www.gutenberg.org/files/2085/2085-h/2085-h.htm>>, (Last Updated: August 9, 2011), E.T:20.08.2021
- Xenophon,(b.t.) "Oeconomicus (The Economist)"*, Çev.: Dakyns, H.G (1897), Release Date: August 20, 2008 [Ebook #1173] The Project Gutenberg Ebook Of The Economist, Macmillan And Co.
- Yalçınkaya, T. (2006), "*İktisat Biliminin Güvenilirlik Sarsıntısı Bağlamında İnsanlar, İktisatçılar ve İktidarlar*", 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi: 3-12.
- Yayla, A. (1992), *Liberalizm*, Turhan Kitabevi Yayınları, Bilimsel Araştırma Dizisi: 20, Adalet Matbaacılık, Ankara.
- Yıldırım, C. (2010), *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, 3. Basım, İstanbul
- Yıldırım, Ö. (2005), "*Felsefeye Giriş*", Ders Notları, Milet Okulu, Milet (Miletos) Okulu ve Arkhe Sorunu, <felsefe.gn.tr> E.T.: 11.12.2016.
- Yılmaz, Feridun (2011)., "*Düşünceden Kaçış Çabasının Öyküsü: İktisadın Felsefeden Kopuşu*", İktisadi Felsefeyle Düşünmek, İletişim Yayınları, İstanbul.